

**İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ
DERGİSİ**

İstanbul University Journal of Sociology

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 41 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2021
ISSN 1304-2998 / E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI)

ProQuest CSA Sociological Abstract

EBSCO SocINDEX (with Full Text)

ULAKBİM TR Dizin

Index Copernicus

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 41 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2021
ISSN 1304-2998 / E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Yücel BULUT

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Balabanğa Mah. Ordu Cad. No. 196, Laleli, Fatih, 34459 İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455-5700/15998

E-mail: sosyolojidergi@istanbul.edu.tr

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iusd/home>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi, Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: Tel:+90 0212 455 57 00 / 15730 / 31

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and Germany.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 41 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2021
ISSN 1304-2998 / E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- ismail.coskun@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- murat.senturk@istanbul.edu.tr

Yönetici Editör / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye
- abaspinar@klu.edu.tr

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Besim Can ZİRH, ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye - besimcan@metu.edu.tr
Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - aergur@gsu.edu.tr
Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - nsugur@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. Mutlu BİNARK, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye - binark@hacettepe.edu.tr

Bilimsel Sekreteryä / Scientific Secretariat

Ars. Gör. Dr. Zeynep Zehra SADIKOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye
- zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

John Zacharias CRIST, İstanbul, Türkiye
Kevin A. COLLINS, İstanbul, Türkiye

Editöryal İlişkiler Yöneticisi / Editorial Relations Manager

Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOPÇUOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- tuba.topcuoglu@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

Metodoloji Editörü / Methodology Editor

Doç. Dr. Aynur ERDOĞAN COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aynur.erdogan@istanbul.edu.tr

Tanıtım Yöneticisi / Publicity Manager

Dr. Öğr. Üyesi Melike AKBIYIK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- melike.akbiyik@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Ars. Gör. Hamdüsena EŞREFOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- hamdusenaesrefoglu@istanbul.edu.tr

Teknik Uzman / Technical Specialist

Ars. Gör. Begüm UZUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - begumuzun@istanbul.edu.tr

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 41 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2021
ISSN 1304-2998 / E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Aysen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Enes KABAKCI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - ekabakci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - munver@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye
- abaspinar@klu.edu.tr

Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - aergur@gsu.edu.tr

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - nsugur@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Craig BROWNE, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia - craig.browne@sydney.edu.au

Emeritus Prof. David R. SEGAL, Maryland University, Department of Sociology, Maryland, U.S. - dsegal@umd.edu

Prof. Dr. Douglas KELLNER, University of California, California, U.S.

Prof. Dr. Glenn MUSCHERT, Khalifa University, Department of Humanities & Social Sciences, Abu Dhabi, UAE.

- glenn.muschert@ku.ac.ae

Prof. Dr. J. Scott BROWN, University of Miami, Department of Sociology & Gerontology, Coral Gables, FL,
Scripps Research FELLOW, Florida, U.S. - sbrow@miamiOH.edu

Prof. Dr. Jeffrey C. ALEXANDER, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - jeffrey.alexander@yale.edu

Dr. Michal ILLNER, Czech Academy of Sciences - Akademie věd České republiky, Prague, Czech Republic.

Prof. Dr. Philip SMÍTH, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - philip.smith@yale.edu

Doç. Dr. Ryan KELTY, United States Air Force Academy, Department of Behavioral Sciences and Leadership, CO, U.S.

- kxx@usafa.edu

Prof. Dr. Sujatha FERNANDES, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia

- sujatha.fernandes@sydney.edu.au

Prof. Dr. Timothy SHORTELL, City University of New York, New York, U.S.

Prof. Dr. William Peter BAEHR, Lingnan University, Department of Sociology & Social Policy, Tuen Mun, Hong Kong

- pbaehr@ln.edu.hk

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Durkheim's Theory of Suicide: A Study of Adolescents in Turkey.....7**
Durmuş Ali Yüksek
- Biopolitics of Non-Motherhood: Childfree Women on a Persian-Language Digital Platform for Mothers 27**
Ladan Rahbari
- Risk Bilinçli Annelik: Uzman Risk Söylemlerinin Annelik Deneyimi Üzerindeki Etkisi.....43**
Risk-Conscious Motherhood: The Impact of Experts' Risk Discourses on Mothering Experience
Zehra Zeynep Sadıkoğlu
- Adanmışlıktan Tükenmişliğe, Tükenmişlikten Vazgeçişe: COVID-19 Pandemisi'nde İstifa Eden/Emekli Olan Hekimlerin Çığıığı 73**
From Dedication to Burnout to Turnover: The Cry for Help from Doctors Who've Resigned or Retired during the COVID-19 Pandemic
Göksel Altınışık Ergur, Şadiye Nuhoğlu, Cansu Çobanoğlu, Nazlı Çetin, Pınar Bostan, Ali Ergur
- İnfodemide Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları 103**
Behaviors on Obtaining and Verifying Health Information from Digital Media During the Infodemic
Mehmet Fatih Çömlekçi, Esra Bozkanat
- Sosyolojinin Piyasayı Keşfi: Ekonomi Sosyolojisi.....127**
Sociology Discovers the Market: Economic Sociology
Emrah Yıldız
- Sosyal Etki Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Yönden İncelenmesi 153**
Development of the Social Impact and Psychometrical Examination Scale
Füsün Ekşi, Nesrullah Okan, Mücahit Yılmaztürk, Halil Ekşi

RESEARCH ARTICLE

Durkheim's Theory of Suicide: A Study of Adolescents in Turkey

Durmuş Ali Yüksek¹

Abstract

Although Durkheim's theoretical arguments of suicide have been widely studied, empirical research is largely limited to Western populations, and few studies have focused on Muslim-populated countries. Using survey data, this study examines the association between the predictors for three forms of suicide as theorized by Durkheim (i.e., egoistic, anomic, fatalistic) and suicide attempts among Turkish adolescents at the individual level. Durkheim's theory has been found to still be applicable over a century later in a religiously and culturally different context from its original framework. Almost all the predictors associated with each form of suicide were found to have significant links with an increased risk of attempting suicide. As a result, adolescents who are very weakly integrated into their social circles or who are very weakly or strongly regulated by society are shown to be most at risk these days for suicidal behaviors. Other results, contributions, implications, and limitations of the study are also discussed.

Keywords: Durkheim • Egoistic suicide • Anomic suicide • Fatalistic suicide

1 **Correspondence to:** Durmuş Ali Yüksek (PhD.), Turkish Military Academy, Ankara 06654 Turkey.

Email: durmusaliyuksekg@gmail.com ORCID: 0000-0002-1153-7853

To cite this article: Yüksek, D. A. (2021). Durkheim's theory of suicide: A study of adolescents in Turkey. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 7–25. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0014>

Policy makers, social scientists, and health professionals consider adolescent suicidality to be a major public health problem that needs to be prevented, given the alarming prevalence over the last few decades (Bearman & Moody, 2004). Identifying the determinants of adolescent suicidality is critical for being able to effectively identify and protect adolescents who are at risk. While many studies are found to have focused on the risk factors of suicidal outcomes, Emile Durkheim's *Suicide* (1951) is one study that has proposed a unique and prominent theory for understanding the root causes of this complicated phenomenon. Since its first publication, this work has remained as a point of departure for the vast majority of social epidemiological studies as well as a dominant paradigm for research on suicide.

In *Suicide*, Durkheim (1951) challenges the reader to understand how the patterns of one of the most psychological, intimate, and individual acts rests not upon psychological foundations but upon the pattern of social facts (Berkman et al., 2000). Durkheim (1951) showed that suicide can be explained etiologically through social structures and their ramifications and that the structure of social relations are what bind and constrain the individual and protect them from suicide. For Durkheim, even though suicide is an individual act with individual reasons, suicide rates are the result of social reasons, social facts more precisely, and they can be explained through two dimensions of social structure: social integration and social regulation. Social integration refers to the degree to which individuals are embedded in society and share collective sentiments with others (Bearman, 1991), while social regulation refers to the degree to which individuals are controlled and constrained by the norms and rules that society applies to them (Hodwitz & Frey, 2016). In this context, the strength or weakness of the forces that bind an individual to other people, integrate them into society (i.e., the dimension of social integration), and regulate their desires and satisfaction (i.e., the dimension of social regulation) determines one's propensity to commit suicide. In other words, social integration and social regulation are not harmful in and of themselves, at least not at moderate levels. They often work in tandem to condition suicide (Mueller & Abrutyn, 2016).

While many studies draw on Durkheim's theory of suicide to validate the protective features of social integration and social regulation against the risks of self-destructive behaviors including suicide, these studies have mainly focused on Western contexts (Bearman, 1991; Stack, 2004; Kushner & Sterk, 2005; Hodwitz & Frey, 2016; Mueller & Abrutyn, 2016). Only a few studies have investigated the applicability of Durkheim's ideas in Muslim-populated countries (Pedahzur et al., 2003; Abdel-Khalek, 2004; Leenars, 2004) such as Turkey. The findings from Western studies can be argued to perhaps not be generalizable to non-Western populations, especially countries that follow Islamic traditions as generally different cultural and religious influences on suicidality exist in these countries, particularly in regard to suicide victims and their

families (Lester, 2006). Durkheim would consider these results to be generalizable because he believed suicide rates are stable over time and across contexts and that variations in suicide rates do not relate to individual characteristics or contextual factors but to the structure of social relations (Durkheim, 1951). Nevertheless, studying Durkheim's etiological forms of suicide in previously ignored Muslim-populated countries like Turkey to see whether Durkheim's argument is still applicable would present a significant contribution to the current literature. Moreover, although plenty of research has validated Durkheim's ideas using aggregate-level data, only a handful of studies have situated Durkheim's ideas at the individual level. Using individual-level data is crucial for avoiding the risk of committing ecological fallacy. Some individuals may become isolated in an integrated society, whereas others may have a strong personal network in a segregated society (Thorlindsson & Bjarnason, 1998).

In this paper, I will address how well Durkheim's theory of suicide applies to adolescents in Turkey. Although Durkheim suggested four etiological forms of suicide regarding the combination created by the dimensions of social integration and social regulation (egoistic, anomic, altruistic, and fatalistic), I will focus this paper on three forms of suicide in the Turkish context: egoistic and anomic suicides as the most studied and accepted forms and fatalistic suicide, which has been fairly overlooked. I will do this using data collected through a self-reported survey (Youth in Europe Survey of Istanbul) administered to high-school students in Istanbul's Bagecilar District in Turkey.

Conceptual Framework

Egoistic Suicide

Egoistic suicide occurs when an individual is strongly isolated from social circles and thus strongly unregulated by the norms and rules of society. According to Durkheim, suicide "varies strongly with the degree of integration of the social groups of which the individual forms a part" (1951, p. 209). The more one gets isolated and alienated from the groups to which one belongs, the more one depends only on themselves and as a consequence becomes individualized.

For Durkheim (1951), for a social group, whether family, church, or peer group, that provides a powerful safeguard against suicide, the greater its presence in one's life, the greater its protection. Thus, when addressing adolescents, supportive family and peer relationships as well as support from the school environment can be asserted to play an important role in preventing suicidal thoughts and suicide. In this regard, socially isolated or excluded adolescents may feel deep sadness and be susceptible to suicide (Abrutyn & Mueller, 2014a), the reason being that isolated adolescents have few or no ties to the remainder of the family, school, or friendship circles. In such

situations, they may internalize isolation from family, school, or friendship circles as being indicative of low self-worth or self-confidence and may be more likely to consider suicide (Bearman & Moody, 2004).

In accordance with the above arguments, many studies focusing on egoistic suicide have considered alienation as a key indicator of social isolation and consequently a key incentive for egoistic suicide. While alienation from pro-social members of the family, peer group, and school environments is not a perfect indicator of social isolation, I argue that alienation structurally produces a certain amount of social isolation, preventing the development of social relationships and leading to higher likelihood of suicide. For instance, according to Hawton et al. (1982) and Dubow et al. (1989), an adolescent at risk of suicide is one who is alienated from their family, consequently receiving little support from them and not being integrated into their school environment.

In addition to alienation from family and school, alienation from peers also has a powerful effect on adolescent suicidality. The reason might be that during adolescence, individuals shift their attention from parental relations to peer relations due to the increased struggle with identity and development issues. For this reason, the impact from peer relations becomes highly influential in adolescence (Fuligni & Eccles, 1993). For instance, lack of peer support was found to be a significant predictor in adolescents attempting suicide (Perkins & Hartless, 2002). According to Johnson et al. (2002), difficulty in making friends, frequent arguments or anger with peers, social isolation, lack of close friends, and poor relationships with friends and peers are also risk factors for subsequent suicide attempts. Based on these arguments, I anticipate the incidence of suicide (egoistic suicide) to be related to the degree of parental, peer, or school alienation an adolescent experiences. Therefore, I hypothesize that the more an adolescent is alienated from their parents, peers, or school, the higher their likelihood of attempting suicide (Hypothesis 1).

Anomic Suicide

Durkheim defined anomie as normlessness resulting from the absence of regulation and argued that anomic suicide “results from man’s activities lacking regulation and his consequent sufferings” (1951, p. 258). According to Durkheim, anomic suicide differs from egoistic suicide in that it is based “not on the way in which individuals are attached to society, but on how it regulates them” (1951, p. 258). Egoistic and anomic suicide both “spring from society’s insufficient presence in individuals” (p. 258); in egoistic suicide however, the individual is alienated from truly collective activity at their sole discretion, while in anomic suicide, the individual is alienated from collectivity as a result of society leaving them unregulated and not reigned in. According to Abrutyn (2019), people are anchored to specific persons and groups both in a corporeal sense (e.g., through physical interactions) as well as in a social

psychological sense (e.g., one develops an identity by interacting with those people and groups). Having these anchorages be threatened or disintegrated is experienced as tragedy or disaster, and an anomic state tends to occur. Accordingly, in anomic suicide, the individual is integrated into their social circles but then gets detached from their ties not of their own volition and therefore are no longer regulated by the norms and rules of their social group. In this regard, anomic suicide is related to societal crises that occur during times of rapid social change and turbulence. In these situations, the regulatory function of integration is weakened due to weakened social controls and normlessness (Berkman et al., 2000).

Regarding adolescents, Bearman (1991, p. 517) argued:

The teen today is often a member of two separate societies, the family of origin and the peer group. In both, the adolescent is integrated and therefore subject to the normative demands and regulation of each. The normative dissonance experienced by the teen is the same as anomy.

In this respect, when crises or sudden, unexpected shocks happen in adolescents' social circles (whether familial or peer groups) or when a serious real or perceived threat to a cherished, imagined, or desired social bond occurs, an anomic setting can be asserted to tend to occur (Abrutyn & Mueller, 2014a). For instance, having an adolescent completely integrate with their school and neighborhood leads to high level of moral regulation as both are social environments with regulative forces providing adolescents with sentiments of obligation and commitment and a set of common goals. However, when this moral regulation weakens or disappears due to undesired neighborhood or school changes (i.e., when one's total integration weakens or disappears even though one wants to maintain integration), anomy tends to occur. This is because the contextual change resulting from compulsory neighborhood and school change creates a contextual anomic state and implies a weakening of contextual regulation.

Alongside this, family life with its domestic environment regulates adolescents' attitudes and behaviors by providing restrictions. When an adolescent's family life suffers from losing a family member such as a parent or a sibling, anomy tends to occur. The reason is that the dying of a family member implies weakness in both the integrative and regulative functions of family environment, because without that family member, the child loses a warm and integrative relationship and may become isolated. Also, without an identification figure to provide a role model by modeling rigid rules, the child loses a sense of control and may become unregulated. Therefore, this suffering creates a domestic anomic state and implies a weakening of parental regulation. Following this argument, I anticipate contextual and domestic anomic states to affect the survivor (i.e., adolescent) who has not adapted to the new situation in which they find themselves, which thus offers less resistance to suicide and leads them to suicide.

Past research provides support for my argument regarding the contextual anomic state to lead to suicide. For example, assuming that obligatory neighborhood and school change is similar to migrating to another city or country with regard to outcomes, as undesirably losing existing ties with friends and neighbors in both situations damages the regulatory function of integration, I argue this adolescent to be left with inadequate regulation due to the disruption of social cohesion and diminution of support. Therefore, the conditions for suicide tend toward a maximum. To illustrate, an analysis by Hjern et al. (2002) showed those who'd migrated domestically and internationally to have 3 to 4 times higher odds of suicide and suicide attempts compared to the general population in Sweden. Potter et al. (2001) also found that, during the 12 months following either a domestic or international move, the odds of nearly lethal suicide attempts doubled.

Previous research also supports my argument regarding the domestic anomic state leading to suicide. For instance, experiencing negative life events such as the death of a parent can strongly affect one's mental health and may lead adolescents to first consider and then attempt suicide (Agnew, 2001). Cohen-Sandler et al. (1982) found adolescents who had either attempted or considered suicide to be more likely to have experienced negative life events such as death of a grandparent compared to adolescents who had not considered or attempted suicide. In addition, Niederkrotenthaler et al. (2012) associated parental death due to causes other than suicide with a 170% increased risk for suicide and 160% increase in attempted suicide among offspring with parental non-suicidal death having the most detrimental effects when occurring in the offspring's adolescence or young adulthood. In line with these arguments, I hypothesize that adolescents who have recently experienced a neighborhood or school change or lost a family member will have a higher likelihood of attempting suicide (anomic suicide; Hypothesis 2).

Fatalistic Suicide

Fatalistic suicide occurs when an individual is barely integrated into their social group but is strongly regulated by the norms and rules of that group (Abrutyn & Mueller, 2014a). Normally, low integration should lead to low regulation. Because an individual's weak integration to their social group can be linked to their weak compliance with group norms, excess pressure on them to comply with group norms may place an intolerable burden on this highly individuated person and lead to a fatalistic state.

For Durkheim (1951), fatalistic suicide has very little contemporary importance, and examples are practically unfindable in modern societies. Therefore, few studies that followed Durkheim's example of the childless wife as a fatalistic individual (1951, p. 276) for assessing the validity of fatalistic suicide found married women without

children to have stronger suicidal tendencies (Hughes & Gove, 1981; Bearman, 1991). As Bearman (1991) indicated, the childless wife is not sufficiently integrated to her family; however, she is highly regulated as a result of her occupying the role of wife without an independent social identity as a mother. Her efforts to secure a tie to her husband only as a wife and not as the mother of her husband's child enslave her further to others' ideals (p. 521). Therefore, the excessive demands and obligations needed to meet the socially legitimated demands of others in the household might promote suicide if little or no hope exists for escape from this enslavement.

Nevertheless, I propose that this argument should not be restricted only to the childless wife. The most important thing to know here is that fatalistic suicide occurs when an individual is weakly integrated into a social group but is strongly regulated by the group norms. In this regard and similar to the childless wife, when an adolescent who is weakly integrated into their group and thus has weak compliance to the group norms is expected by his/her peers to comply with the group norms and is threatened to be expelled from the group in case of failure to comply, a fatalistic state tends to occur as a result of strong regulation through group norms. The reason is that, in a cohesive group such as a tightly-knit peer group, the group prevents opposition to group norms and rules through excessive control and intolerance of undesirable behaviors using its cohesive social relationships (Coleman, 1988). As a result, this fatalistic state might lead to suicide. To summarize, high degrees of regulation imposed by the peer group can translate into suicide when real, imagined, or potential failure to meet group expectations or obligations results in severe mental, emotional, physical, and/or social risks (Abrutyn & Mueller, 2018).

In this regard, imagine an adolescent who is marginally integrated into their peer group and thus has weak compliance with the group norms. This individual is nonetheless viewed and treated by the group members as fully integrated and thus fully regulated. Substance use is a norm accepted by the group members and is very common and also highly recommended. In this case, despite having a weak integration to the peer group and group norms and being reluctant to use illicit substances, the adolescent is expected by the group members to use substances in order to maintain group membership and not be ostracized, ignored, or despised. Put differently, the adolescent feels pressure to live up to the expectations of the group and thus tries to fit in even if this individual grew up under very different circumstances and does not necessarily fully agree with the group's cultural directives (Mueller & Abrutyn, 2016). In line with this reasoning, I hypothesize that the greater the propensity an adolescent has toward using illicit substances in fear of being excluded from the peer group, the higher the likelihood they will attempt suicide (fatalistic suicide; Hypothesis 3).

Method

Data

The data for this study come from the 2008 Youth in Europe Survey and was collected in Istanbul's Bagcilar District in Turkey in 2007 by the European Cities Against Drug Organization (ECAD). ECAD is a non-profit organization that has member cities all over Europe and operates with the purpose of drug-free European cities. Istanbul is one of the 11 cities participating in this survey. Participants were mostly 14- and 15-year-old students attending the 9th and 10th grades of local secondary schools. The survey questions were created by the Icelandic Center for Social Research and Analysis (ICSRA) and measure several issues regarding social problems among adolescents such as adolescent delinquency, health problems, academic achievement, and suicidal attitudes. This study examines the responses from a total of 2,057 students.

Dependent Variable

The dependent variable in this study is suicide attempt. Students' suicide attempt was measured with two questions: (a) Have you ever attempted to commit suicide? (b) Have you attempted to commit suicide this school year? Students who answered yes to at least one of these questions were coded as "1", and students who answered no to both questions were coded "0".

Independent Variables

The independent variables are parental alienation, peer alienation, and school alienation for egoistic suicide; neighborhood change, school change, and losing a family member for anomic suicide; and propensity to use illicit substances in fear of exclusion from the peer group for fatalistic suicide.

In line with Yuksek and Solakoglu (2016), parental alienation and peer alienation formed indexes that include five items referring to the ease or difficulty a student has in deriving these items from their parents or friends: caring and warmth, discussions about personal affairs, advice about studies, advice about other issues, and assistance with things. The response categories for both variables range from very difficult (scored as 1) to very easy (scored as 4). The answers are reverse scored, and then additive scales were created to construct both variables. Higher values correspond to higher levels of parental alienation ($\alpha = .73$) or peer alienation ($\alpha = .80$).

School alienation was measured using five items: (1) I find studies pointless, (2) I am bored with studies, (3) I feel bad at school, (4) I want to drop out of school, and (5) I want to change schools. The response categories range from almost never applies to me (scored as 1) to almost always applies to me (scored as 5). An additive scale

was created to construct the variable of school alienation. Higher values correspond to higher levels of school alienation ($\alpha = .74$).

Neighborhood change and school change were measured using the following items: In the last 12 months, have you (a) moved to a different neighborhood/community or (b) changed schools? Respondents who had moved to a different neighborhood/community or changed schools were coded as 1, otherwise they were coded as 0 for this variable.

Losing a family member was measured using the following item: Have you experienced the death of a parent or sibling in the last 12 months? Those who experienced the death of a parent or sibling were coded as 1, otherwise they were coded as 0 for this variable.

Finally, for the propensity to use illicit substances, the following three items were led into with the sentence "In order not to be left out in the peer group": (a) smoking cigarettes is sometimes necessary, (b) drinking alcohol is sometimes necessary, and (c) smoking cannabis is sometimes necessary. Response categories range from strongly disagree (scored as 1) to strongly agree (scored as 4). An additive scale was created to construct the variable, and higher scores correspond to higher levels of propensity to use illicit substances ($\alpha = .85$).

Control Variables

The control variables included into the analyses are gender, age, religiosity, suicidal suggestion, and depression. Gender was coded as 1 for female students and 0 for male students. Age is an interval variable ranging from 13 to 17. Religiosity is measured using the following five items: (1) I believe in God, (2) My faith is important to me, (3) I pray to God on a regular basis, (4) I would be able to get support from God if I needed it, and (5) I have sought support from God when I have needed it. Response categories range from 1 (applies to me very poorly) to 4 (applies to me very well). I created an additive scale to construct the variable of religiosity with higher scores corresponding to higher level of religiosity ($\alpha = .84$). Suicidal suggestion was measured using the following three items: (1) Anyone of your acquaintances at any time has tried to commit suicide, (2) Anyone of your acquaintances has committed suicide, (3) Anyone of your friends or someone else close to you has ever tried to commit suicide. Response categories range from no (scored as 0) to yes (scored as 1). An additive scale was created to construct the variable with higher values corresponding to higher levels of suicidal suggestion ($\alpha = .76$). Lastly, even though Durkheim rejected attempts to explain human social phenomena in terms of various individual needs, desires, and tendencies ascribed to human nature by philosophical psychology (Schmaus, 2010), following a wide range of studies focusing on suicide (e.g., Bearman & Moody, 2004;

Abrutyn & Mueller, 2014b; Yildiz & Solakoglu, 2017), the variable of depression was included in the analysis. Including a psychological variable in the analysis is not thought to contradict Durkheim's arguments as he specifically said, "Every time a social phenomenon is directly explained by a psychological phenomenon, we may rest assured that the explanation is false" (Durkheim, 1982, p. 129). However, what we do here with the variable of depression is not to measure its direct effect but to control its effect when measuring the direct effects of the independent variables. To construct the variable of depression, the students were presented with 11 statements (e.g., I felt lonely, I cried or wanted to cry, I was not excited to do anything, I felt like everyone had let me down) and were asked how often during the previous week each statement applied to them. Response categories range from almost never (scored as 1) to often (scored as 4). I created an additive scale to construct the depression variable, and higher values correspond to higher levels of depression ($\alpha = .91$).

In addition to these control variables, I included three more variables in the analysis to test Hypothesis 3. These variables are the frequencies for smoking cigarettes, drinking alcohol, and smoking cannabis. The frequency of cigarette smoking is measured with the following item: How much do you smoke in a day? Response categories range from 0 to 25 cigarettes a day. The frequency of alcohol drinking is measured with the following item: How often have you drunk alcohol in the last 30 days? Response categories range from 0 to 45 times a month. The frequency of cannabis smoking is measured with the following item: How often have you used cannabis in the last 30 days? Response categories range from 0 to 45 times. Descriptive statistics regarding the dependent, independent, and control variables are displayed in Table 1.

Results

Table 2 shows the logistic regression results for suicide attempt.¹ Model 1 illustrates the effects the control variables have on adolescent suicide attempts when no other predictors are included in the model. The results indicate religiosity ($b = -0.124$; $p < .001$), suicidal suggestion ($b = .821$; $p < .001$), and depression ($b = .062$; $p < .001$) to significantly be associated with suicide attempts. Meanwhile, gender and age have no significant links with suicide attempts. Examining the predicted probabilities when each observed variable moves from its minimum value to its maximum value while holding all other variables constant at their means, it can be seen that adolescents, who are the least religious, associated most with suicidal others, and have the highest level of depression are respectively 5, 8.6, and 12.3 times more likely than those who are the most religious, have no association with suicidal others, and have the lowest level of depression, to report suicidal attempt.

---

¹ All the models were estimated using the program, STATA (version 15).

Model 2 shows the logistic regression results when the dependent variable is regressed on the predictors of egoistic suicide. After controlling for gender, age, religiosity, suicidal suggestion, and depression, the coefficients of parental alienation ($b = .062$; $p < .05$) and school alienation ($b = .047$; $p < .05$) are both significant and in the expected direction. However, peer alienation does not have any significant links with adolescent suicidal attempt. Thus, Hypothesis 1, which predicts that adolescents with higher levels of parental, peer, and school alienation will show higher likelihoods of attempting suicide, is supported except for peer alienation. Thus, adolescents with the highest levels of parental and school alienation were seen to be almost three times more likely to report having attempted suicide than those with the lowest level of parental and school alienation.

Table 1
Descriptive Statistics ($n=2,057$)

Variable	M	SD	Range
Dependent Variable			
Suicide Attempt	.099	.299	0-1
Control Variables			
Female	.500	.500	0-1
Age	14.357	.681	13-17
Religiosity	18.844	2.333	5-20
Suicidal Suggestion	.704	1.039	0-3
Depression	22.800	8.776	1-44
Independent Variables			
<i>Egoistic Suicide</i>			
Parental Alienation	6.231	3.211	1-20
Peer Alienation	4.794	3.175	1-18
School Alienation	10.553	4.322	2-25
<i>Anomic Suicide</i>			
Neighborhood Change	.144	.351	0-1
School Change	.130	.336	0-1
Lost a Family Member	.021	.143	0-1
<i>Fatalistic Suicide</i>			
Substance Use	3.847	1.906	1-12
Smoking Freq.	.589	2.896	0-25
Alcohol Freq.	.688	4.262	0-45
Cannabis Freq.	.141	1.861	0-45

Table 2.
Logistic Regression Models Predicting Suicide Attempt (n=2,057)

	Model 1			Model 2			Model 3					
	b	SE	Predicted Prob.		b	SE	Predicted Prob.		b	SE	Predicted Prob.	
			Min.	Max.			Min.	Max.			Min.	Max.
Control Variables												
Female	-0.062	0.173	0.059	0.056	0.106	0.181	0.053	0.058	0.051	0.179	0.053	0.056
Age	0.198	0.114	0.045	0.094	0.125	0.115	0.047	0.075	0.185	0.116	0.043	0.087
Religiosity	-0.124	0.026	0.257	0.051	-0.106	0.026	0.204	0.049	-0.111	0.027	0.214	0.049
Suicidal Suggestion	0.821	0.069	0.033	0.289	0.822	0.070	0.032	0.280	0.823	0.071	0.031	0.278
Depression	0.062	0.009	0.015	0.189	0.051	0.009	0.019	0.148	0.062	0.009	0.014	0.180
Independent Variables												
<i>Egoistic Suicide</i>												
Parental Alienation					0.062	0.024	0.041	0.122				
Peer Alienation					0.033	0.026	0.049	0.083				
School Alienation					0.047	0.019	0.037	0.105				
<i>Anomic Suicide</i>												
Neighborhood Change									0.163	0.218	0.054	0.063
School Change									0.449	0.225	0.052	0.079
Lost a Family Member									1.872	0.384	0.053	0.267
Constant	-5.262	1.754			-5.467	1.749			-5.566	1.778		
LR Chi-square	282.11				301.03				310.74			
Nagelkerke R-squared	0.269				0.285				0.294			

Table 2
Continue

	Model 4						Model 5						
	b		SE	Predicted Prob.		b	SE	Predicted Prob.		b	SE	Predicted Prob.	
				Min.	Max.			Min.	Max.			Min.	Max.
Control Variables													
Female	0.067		0.178	0.054	0.058	0.150	0.182	0.051	0.059			0.051	0.059
Age	0.158		0.115	0.046	0.083	0.126	0.116	0.047	0.075			0.047	0.075
Religiosity	-0.107	***	0.027	0.209	0.050	-0.107	0.027	0.206	0.049	***		0.206	0.049
Suicidal Suggestion	0.797	***	0.070	0.033	0.271	0.777	0.071	0.033	0.259	***		0.033	0.259
Depression	0.060	***	0.009	0.016	0.176	0.058	0.009	0.016	0.167	***		0.016	0.167
Independent Variables													
<i>Fatalistic Suicide</i>													
Substance Use	0.152	***	0.034	0.037	0.171	0.142	0.035	0.037	0.157	***		0.037	0.157
Smoking Freq.						0.050	0.020	0.054	0.168	*		0.054	0.168
Alcohol Freq.						0.027	0.014	0.054	0.165	*		0.054	0.165
Cannabis Freq.						0.017	0.035	0.055	0.112			0.055	0.112
Constant	-5.616	**	1.772			-5.166	1.787			**			
LR Chi-square	301.01	***				314.03				***			
Nagelkerke R-squared	0.285					0.297							

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$ (two-tailed test)

Model 3 shows the results when the dependent variable is regressed over the predictors of anomic suicide. When keeping the control variables constant, the coefficients for school change ($b = .449; p < .05$) and losing a family member ($b = 1.872; p < .001$) are both positive and significant, while the coefficient for change in neighborhood has no significant association with adolescents' suicide attempt. Thus, Hypothesis 2, which predicts that adolescents who've moved to a different neighborhood, changed schools, or lost a family member will have a higher likelihood of attempting suicide, is supported for all except change in neighborhood. In this sense, adolescents who've changed schools or lost a family member are respectively 1.5 or 5 times more likely than their counterparts to report having attempted suicide.

Model 4 shows the results when the dependent variable is regressed over the predictor of fatalistic suicide. When keeping the control variables constant, the coefficient of illicit substance use ($b = .152; p < .001$) is seen to have a positive and significant relationship. Hence, Hypothesis 3, which predicts adolescents with greater propensities to use illicit substances in order not to be left out of the peer group will have a higher likelihood of attempting suicide, is supported. As can be seen from the predicted probabilities in Model 4, adolescents with the greatest tendencies toward using illicit substances in fear of being excluded from their peer group are 4.6 times more likely to report having attempted suicide compared to those with the lowest tendencies toward using illicit substances.

Research has shown illicit substance use to be a risk factor that is able to increase adolescent suicidality (Dubow et al., 1989; Bearman & Moody, 2004). Because the predictor of fatalistic suicide examined in Model 4 may include the effects of both the oppressive nature of a fatalistic state as well as substance use on adolescent suicidality, Model 5 contains the frequencies for cigarette smoking, alcohol drinking, and cannabis smoking in the analysis in order to avoid spuriousness. After including the frequencies for the variables of cigarette smoking ($b = .05; p < .05$), alcohol drinking ($b = .027; p < .05$), and cannabis smoking, the predictor of fatalistic suicide remained significant ($b = .142; p < .001$) with very little sign of mediation. Thus, adolescents who have the highest tendencies to use illicit substances for fear of being excluded from their peer group are still more than 4 times more likely to report having attempted suicide than those with the lowest tendencies to use illicit substances. This means that this variable directly measures the effect of the oppressive nature a fatalistic state has on adolescent suicidality compared to the effect of substance use. Therefore, Hypothesis 3 is still supported.

Discussions and Conclusion

In this study, I addressed how well Durkheim's theoretical arguments on suicide still apply more than a century later in a religiously and culturally different context

than its originating framework. To do this, I operationalized each form of suicide (i.e., egoistic, anomic, and fatalistic) as independent constructs with relevant predictors and assessed their validity in relation to gender, age, religiosity, suicidal suggestion, and depression. Hypotheses regarding each form of suicide were strongly supported with the exceptions of peer alienation and change in neighborhood.

In this regard, consistent with the Durkheimian theorization, adolescents who (a) are strongly alienated from their parents or schools, b) changed schools or lost a family member, or (c) have greater tendencies to use illicit substances for fear of being excluded from their peer group have been shown to have a higher risk of attempting suicide.

In addition to the expected findings, the reason for the insignificant link between peer alienation and attempted suicide might be that adolescents may easily break bonds with their peers to establish new bonds with others who they feel are more akin to their worldviews during adolescence. Also, the risks of peer alienation on suicidality resulting from the easily breakable bonds with peers might be moderated by bonds with pro-social others such as parents and school. As Drake et al. (2014) argued, children who are securely attached to their parents compared to their insecurely attached counterparts (e.g., peers) tend to have fewer behavioral problems and to be more socially competent. During adolescence, school also becomes the primary formal organization that can affect adolescents' course of life by providing the context for social interactions, one-on-one communication, cultivation of interpersonal skills, and self-improvement (Henry & Slater, 2007).

In addition, the reason for the insignificant association between change in neighborhood and attempted suicide might be that a change in neighborhood may not be as important as a change in schools for adolescents. More specifically, a change in neighborhood in Turkey generally means an adolescent unwillingly breaks bonds with their neighbors, not their existing friends. If a change in neighborhood does not require adolescents to also change their schools, this means that they do not have to worry about finding new friends, establishing new ties, or getting used to the rules of a new school. Even if they had good connections with their neighbors (probably more valid to an adult than an adolescent), their bonds to pro-social others might easily moderate the negative effects of this unintentional loss. Therefore, they do not have to experience an intensely stressful, chaotic, and unpredictable situation and are less likely to use suicide as a coping mechanism to get rid of this intolerable situation.

In addition to the key findings, this study has also found gender and age to not be significant predictors of adolescents' attempted suicide. Even if Durkheim (1951) and many following studies found attempted suicide to be higher among women than men (Dubow et al., 1989; Canetto & Sakinofsky, 1998; Abrutyn & Mueller, 2014b) and

suicide rates to increase with age (Dubow et al., 1989; Yildiz & Solakoglu, 2017), the current study has shown gender and age to not be significant predictors of adolescents' attempted suicide.

To the best of my knowledge, the main contribution of this study is that it is the first study to investigate Durkheim's theory of suicide and the three etiological forms of suicide (i.e., egoistic, anomic, and fatalistic) in one single paper. While many other studies have addressed one or two forms of suicide within Durkheim's typology of suicide (Stack, 2004; Abdel-Khalek, 2004; Leenaars, 2004; Kushner & Sterk, 2005; Hodwitz & Frey, 2016), most have ignored fatalistic suicide, probably due to the unavailability of relevant data. For example, similar to what I found for egoistic suicide in the current study, Thorlindsson and Bjarnason (1998) found youths who are strongly integrated into their families to be less likely to succumb to suicidality. In other words, they demonstrated the protective nature of social integration against suicidality and validated Durkheim's theory. In addition, Hodwitz and Frey (2016) focused on anomic suicide and, unlike the current study, examined whether marriage and divorce have any role in promoting the occurrence of an anomic state. They found supporting evidence for Durkheim's original theory and showed that, while marriage represents regulation of desires for males, divorce represents deregulation of desires for both males and females. Lastly and similar to the findings of the current study that has demonstrated a close relationship between fatalistic social integration within peer groups and the likelihood of attempting suicide, Braswell and Kushner's (2012) study as one of the few addressing fatalistic suicide showed how fatalistic social integration in the military can be linked to high rates of suicide, especially with respect to the military's masculine social norms toward suicide.

Even though some have argued taking Durkheim's hypotheses from the 19th century and expecting them to be reasonable bases for empirical investigation in the 21st century to no longer be realistic (Wray et al., 2011), this study and the above-mentioned studies show the durability of Durkheim's theory; this is truly impressive and validates the Durkheimian perspective of suicide in the context of Turkey, which is different than the theory's place of origin. Because suicide has been a fairly avoided and ignored topic for academic studies in Muslim-populated countries due to cultural and religious reasons, providing insights about the suicidal behaviors of adolescents in a Muslim-populated country will strongly contribute to the literature on suicidology.

Several limitations of this study must be noted. First, the models tested here did not incorporate altruistic suicide due to data restrictions. The data here do not have appropriate variables for a proper measurement of altruistic suicide. Moreover, although some rare cases may truly fit the Durkheimian conceptualization of an altruistic suicide as indicated by Mueller and Abrutyn (2016), the concept is not flexible enough to be empirically

useful. Second, the responses to the key variables are self-reported assessments from the study's participants. Suicide is heavily condemned in Turkey due to religious, community, and family sanctions. Therefore, some participants might be unwilling to disclose their suicidal tendencies and may have failed to respond accurately to the questions. Third, this study focused on a sample of adolescents residing in the biggest and most populated city of Turkey. Therefore, it is unclear to what extent the findings are generalizable to other samples. Future research with a larger community of adolescent samples from diverse backgrounds such as rural Turkey will be helpful in further understanding the correlates of adolescent suicidality. Fourth, while the dichotomous measure of suicide attempt has been previously used by researchers (Bernburg et al., 2009; Yildiz & Solakoglu, 2017), more well-constructed measures will provide a better capture of adolescents' suicidal behaviors. Finally, I examined suicide attempts to validate the three etiological forms of suicide rather than official records of successful suicides. In my defense, attempted suicide must be said to fit Durkheim's definition of suicide as a behavior except for the part "falling short of actual death" (1951, p. 44). Also, consensus exists that attempted suicide is one of the best predictors of both a repeat attempt and eventual successful suicide (Bernburg et al., 2009).

Despite these limitations, the results of the present study are generally consistent with other studies focusing on adolescent suicidality (Pescosolido & Georgianna, 1989; Bearman, 1991; Thorlindsson & Bjarnason, 1998; Berkman et al., 2000; Bearman & Moody, 2004; Thorlindsson & Bernburg, 2004; Abrutyn & Mueller, 2014b). Over 100 years later, Durkheim's theory still appears applicable. Still to this day, adolescents who are weakly integrated (egoistic) into their social circles or weakly (anomic) or strongly regulated (fatalistic) by society appear to be most at risk for suicidal behaviors. The findings from this study underscore the importance of developing secure relationships with pro-social others (family, peer, and school) that will thus provide adolescents with social mechanisms they can consult for advice when needed. The findings also point to the need to recognize that associating with others who are suicidal (suicidal suggestion) and psychological risk factors should be considered to prevent suicide risks for adolescents. In this context, the most efficient ways to prevent suicide among adolescents would be to organize prevention programs that are designed to strengthen adolescents' social support networks and provide resources to cope with stress (Dubow et al., 1989) and to have social skills training programs designed to equip them with the necessary skills, knowledge, and self-efficacy to handle negative or unexpected life events.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Abdel-Khalek, A. M. (2004). Neither altruistic suicide, nor terrorism but martyrdom: A Muslim perspective. *Archives of Suicide Research, 8*, 99–113.
- Abrutyn, S. (2019). Toward a general theory of anomie: The social psychology of disintegration. *European Journal of Sociology, 60*(1), 109–136.
- Abrutyn, S., & Mueller, A. S. (2014a). The socioemotional foundations of suicide: A microsociological view of Durkheim's suicide. *Sociological Theory, 32*(4), 327–351.
- Abrutyn, S., & Mueller, A. S. (2014b). Are suicidal behaviors contagious in adolescence? Using longitudinal data to examine suicide suggestion. *American Sociological Review, 79*, 211–227.
- Abrutyn, S., & Mueller, A. S. (2018). Toward a cultural-structural theory of suicide: Examining excessive regulation and its discontents. *Sociological Theory, 36*(1), 48–66.
- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 38*, 319–361.
- Bearman, P. S. (1991). The social structure of suicide. *Sociological Forum, 6*(3), 501–524.
- Bearman, P. S., & Moody, J. (2004). Suicide and friendships among American adolescents. *American Journal of Public Health, 94*(1), 89–95.
- Berkman, L. F., Glass, T., Brissette, I., & Seeman, T. E. (2000). From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine, 51*, 843–857.
- Bernburg, J. G., Thorlindsson, T., & Sigfusdottir, I. D. (2009). The spreading of suicidal behavior: The contextual effect of community household poverty on adolescent suicidal behavior and the mediating role of suicide suggestion. *Social Science & Medicine, 68*, 380–389.
- Braswell, H., & Kushner, H. I. (2012). Suicide, social integration, and masculinity in the U.S. military. *Social Science & Medicine, 74*, 530–536.
- Canetto, S. S., & Sakinofsky, I. (1998). The gender paradox in suicide. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 28*(1), 1–23.
- Cohen-Sandler, R., Berman, A. L., & King, R. A. (1982). Life stress and symptomatology: Determinants of suicidal behavior in children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 21*, 178–186.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology, 94*, 95–120.
- Drake, K., Belsky, J., & Pasco Fearon, R. M. (2014). From early attachment to engagement with learning in school: The role of self-regulation and persistence. *Developmental Psychology, 50*(5), 1350–1361.
- Dubow, E. F., Kausch, D. F., Blum, M. C., Reed, J., & Bush, E. (1989). Correlates of suicidal ideation and attempts in a community sample of junior high and high school students. *Journal of Clinical Child Psychology, 18*(2), 158–166.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide*. The Free Press.
- Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method*. The Free Press.
- Fuligni, A. J., & Eccles, J. S. (1993). Perceived parent-child relationships and early adolescents' orientation toward peers. *Developmental Psychology, 29*, 622–632.
- Hawton, K., O'Grady, J., Osborn, M., & Cole, D. (1982). Adolescents who take overdoses: Their characteristics, problems, and contacts with helping agencies. *British Journal of Psychiatry, 140*, 118–123.

- Henry, K. L., & Slater, M. D. (2007). The contextual effect of school attachment on young adolescents' alcohol use. *Journal of School Health, 77*(2), 67–74.
- Hjern, A., Lindblad, F., & Vinnerljung, B. (2002). Suicide, psychiatric illness and social maladjustment in intercountry adoptees in Sweden: A cohort analysis. *The Lancet, 360*, 443–448.
- Hodwitz, O., & Frey, K. (2016). Anomic suicide: A Durkheimian analysis of European normlessness. *Sociological Spectrum, 36*(4), 236–254.
- Hughes, M., & Gove, W. R. (1981). Living alone, social integration, and mental health. *American Journal of Sociology, 87*(1), 48–74.
- Johnson, J. G., Cohen, P., Gould, M. S., Kasen, S., Brown, J., & Brook, J. S. (2002). Childhood adversities, interpersonal difficulties, and risk for suicide attempts during late adolescence and early adulthood. *Archives of General Psychiatry, 59*(8), 741–749.
- Kushner, H. I., & Sterk, C. S. (2005). The limits of social capital: Durkheim, suicide, and social cohesion. *American Journal of Public Health, 95*(7), 1139–1143.
- Leenars, A. A. (2004). Altruistic suicide: A few reflections. *Archives of Suicide Research, 8*, 1–7.
- Lester, D. (2006). Suicide and Islam. *Archives of Suicide Research, 10*, 77–97.
- Mueller, A. S., & Abrutyn, S. (2016). Adolescents under pressure: A new Durkheimian framework for understanding adolescent suicide in a cohesive community. *American Sociological Review, 81*(5), 877–899.
- Niederkrotenthaler, T., Floderus, B., Alexanderson, K., Rasmussen, F., & Mittendorfer-Rutz, E. (2012). Exposure to parental mortality and markers of morbidity, and the risks of attempted and completed suicide in offspring: An analysis of sensitive life periods. *Journal of Epidemiology and Community Health, 66*(3), 233–239.
- Pedahzur, A., Perliger, A., & Weinberg, L. (2003). Altruism and fatalism: The characteristics of Palestinian suicide terrorists. *Deviant Behavior, 24*, 405–423.
- Perkins, D. F., & Hartless, G. (2002). An ecological risk-factor examination of suicidal ideation and behavior of adolescents. *Journal of Adolescent Research, 17*, 3–26.
- Pescosolido, B. A., & Georgianna, S. (1989). Durkheim, suicide, and religion: Toward a network theory of suicide. *American Sociological Review, 54*(1), 33–48.
- Potter, L. B. (2001). The influence of geographic mobility on nearly lethal suicide attempts. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 32*, 42–48.
- Schmaus, W. (2010). Durkheim and psychology. In I. Pyysiainen (Ed.), *Religion, economy, and cooperation* (pp. 99–126). De Gruyter.
- Stack, S. (2004). Emile Durkheim and altruistic suicide. *Archives of Suicide Research, 8*, 9–22.
- Thorlindsson, T., & Bernburg, J. G. (2004). Durkheim's theory of social order and deviance: A multi-level test. *European Sociological Review, 20*(4), 271–285.
- Thorlindsson, T., & Bjarnason, T. (1998). Modeling Durkheim on the micro level: A study of youth suicidality. *American Sociological Review, 63*(1), 94–110.
- Wray, M., Colen, C., & Pescosolido, B. (2011). The sociology of suicide. *Annual Review of Sociology, 37*, 505–528.
- Yildiz, M., & Solakoglu, O. (2017). Strain, negative emotions, and suicidal behaviors among adolescents: Testing general strain theory. *Youth and Society, 51*(5), 638–658.
- Yukse, D. A., & Solakoglu, O. (2016). The relative influence of parental attachment, peer attachment, school attachment, and school alienation on delinquency among high school students in Turkey. *Deviant Behavior, 37*(7), 723–747.

RESEARCH ARTICLE

Biopolitics of Non-Motherhood: Childfree Women on a Persian-Language Digital Platform for Mothers

Ladan Rahbari¹

Abstract

In Iran, motherhood continues to be considered an important and essential part of women's social life. However, non-motherhood is gaining momentum as Iranian women increasingly choose to be childfree. This study explores women's perceptions of motherhood using the content of a Persian-language discussion and mini-blogging forum called Ninisite. Ninisite is one of the largest interactive digital spaces dedicated to topics such as family, motherhood, fertility, infertility, pregnancy, childbirth, and childcare. This study uses a combination of cyber-ethnography and critical discourse analysis to investigate users' attitudes and perceptions on non-motherhood and childfreeness on Ninisite. The research shows the participatory and solidarizing climate on Ninisite's interactive blogosphere to provide informative, spiritual, and affective support, not only to mothers but also to non-mothers in a context where childfreeness is stigmatized as well as socially and politically scrutinized.

Keywords: Biopolitics • Childfree • Digital • Motherhood • Religion • Solidarity • Women

1 Correspondence to: Ladan Rahbari (Asst. Prof.), Department of Sociology, University of Amsterdam, Amsterdam, The Netherlands. Email: l.rahbari@uva.nl ORCID: 0000-0002-3840-708X

To cite this article: Rahbari, L. (2021). Biopolitics of non-motherhood: Childfree women on a Persian-language digital platform for mothers. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 27–41. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.41.1.0072>

Motherhood is a position of social and political struggle for women in Iran. On the one hand, the Iranian State's pronatalist biopolitics have actively played into traditionalist concepts of femininity that entail a naturalized and normative notion of maternity, while on the other, motherhood continues to be a socially and culturally valued role for women. However, despite the State's and policymakers' efforts, birth rates have been gradually dropping, and the country's young population is more reluctant than ever to procreate. This has alarmed the country's political conservatives (Deutsche, 2020). In a defining moment, Iran's Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei gave a speech in 2012 criticizing Iran's previous population control policies (Erfani, 2017) that had successfully curbed the population increase after the 1990s. The family-planning policies that aimed for population control and reduction of birthrates were enacted with involvement and endorsement from the country's religious leaders, such as Ayatollah Khomeini (Hoodfar, 2008). The new approach was a turning point in the official approaches on addressing family planning, population management, and biopolitics in Iran. Following the supreme leader's assertion, the country curtailed the provision of family planning services and information so as to boost its population.

Apart from the official attitudes toward reproduction and motherhood in Iran, a Shi'ite Muslim majority country, motherhood continues to be considered an important and essential part of women's social lives. The compulsory motherhood discourse is part of the country's mainstream discourses with high normativity and symbolic hegemony. It is enforced and perpetuated by relying on traditional cultural gender norms and using religious and nationalist discourses that emphasize the maternal as the symbolic realm of the nation and the site of its reproduction (Rahbari, Longman, & Coene, 2019). Despite being stigmatized, non-motherhood has been gaining momentum as many Iranian women increasingly choose to be childfree. A widespread fear is found about an uncertain future among Iranian youth that is coupled with the society being perceived as unstable as well as socially and financially high-risk (Ahmadi, Rafiey, Sajjadi, & Nosratinejad, 2019). Aside from the weakening traditionalist views on compulsory motherhood, this uncertainty has led to the rise of non-motherhood as a more desired social role for Iranian women. Therefore, the population decline in Iran has gendered explanations, among which are the high costs of fertility for women's social and economic life (Erfani, 2019) in a country where gender inequality is pervasively present and an everyday reality for women.

This study uses cyberethnography and critical discourse analysis to investigate online users' attitudes and perceptions toward non-motherhood and being childfree/childless on *Ninisite* (www.ninisite.com), the Persian language discussion and mini-blogging forum. The website's name is a combination of the Persian word *nini* (meaning infant) and site (the abbreviated form of website). Ninisite is one of the largest interactive digital spaces in Persian dedicated to offering a platform to users for

discussing issues such as family, motherhood, fertility, infertility, pregnancy, childbirth, and childcare. The website's tagline introduces it as a guide for pregnancy and childcare. It is thus a space predominantly – if not specifically – designed for advice on maternity and childbearing as well as their surrounding discourses. The website combines advisory pieces and guidelines produced by specialists and open forums for registered users to interact with each other. Ninisite enjoys great popularity in Iran. While it does not explicitly aim to attract women, it is predominantly frequented by women who seek information, support, or advice on an array of family-oriented issues, among which pregnancy, fertility, infertility, and motherhood remain very central themes. Despite this obvious orientation toward motherhood, a growing number of mini-blogs and open discussions regarding voluntarily non-motherhood and child-freeness are found to have begun appearing on Ninisite.

This study will explore users' attitudes and perceptions on non-motherhood and being childfree on Ninisite. The central question the research engages with is exploratory and primarily investigates the user-created discourses on non-motherhood in the digital environment of Ninisite. The study aims to inquire into whether or not and how far these discourses perpetuate, resist, or deconstruct the gendered biopolitics promoted by the Iranian State and conservative clergy. The participatory nature of Ninisite and its stated orientation toward advice to parents and those seeking parenthood make studying non-motherhood a specifically interesting case to study. The study is organized as follows: The first section will provide a general overview of social and political perspectives on non-motherhood in Iran. The next section will describe Ninisite's environment and locate it within the digital Iranian and Persian-language blogospheres. The paper will then identify the research methods before analyzing the findings. The final section is dedicated to a more in-depth discussion on Iranian women's digital discourses around non-motherhood and childfreeness on Ninisite.

Politics of Non-Motherhood in Iran: A Brief Overview

Former Iranian President Mahmoud Ahmadinejad (in office between 2005 and 2013) was the one who first highlighted the need for increasing the country's population, stating that Iran could support a population of up to 150 million people (Iran's population was around 75 million at the time). He further declared the long-standing family planning strategy of the country, which had focused on two children per family, to have stemmed from a wrong and imported Western perspective (Karamouzian, Sharifi, & Haghdoost, 2014). This standpoint was later supported and endorsed by the country's supreme leader Ayatollah Khamenei, who insisted that population increase and having more populated families would be possible by "promoting and establishing an Islamic Iranian lifestyle and confronting the negative aspects of the Western lifestyle," among other strategies (Khamenei, 2014).

After Ayatollah Khamenei adopted this stance, the Iranian State biopolitics shifted strategies of family planning dramatically. The swift shift meant that the State targeted the national family planning program, discontinued all birth control education programs, and limited permanent sterilization methods. The Iranian Parliament followed suit and backed a pronatalist bill that outlined various incentives for childbearing, including early retirement for mothers, tax relief, and child benefits for large families, as well as punishments for unauthorized birth control providers (Rahbari et al., 2019). While other studies have shown both marriage and fertility decline to be a reality and to have created significant policy challenges for the country (Hosseini-Chavoshi, Abbasi-Shavazi, & McDonald, 2016), others have argued the Iranian State's approach to tackling these challenges to hurt women and to have put them in a more vulnerable social and economic position than before. In this paper, I do not intend to address Iran's demographic change or examine whether the new population strategies are demographically viable; instead, I intend to trace the possible effects the changes in policy, rhetoric, and political discourse have had on childfree women. With social and financial benefits mostly allocated to families and mothers, childfree non-mothers have specifically been left out of government support programs. With the prohibition of information campaigns, the reduction of access to both temporary and permanent contraceptive methods, and the unavailability of safe abortions, women who aspire to stay childfree have become the epitome of an anomaly.

The Iranian society is not homogeneous and has diverse attitudes toward voluntary non-motherhood (childfreeness) that vary dramatically based on many factors such as but not limited to religiosity, education, socio-economic background, and rural-urban settings. Motherhood is traditionally valued, especially among the majority of the country's Shi'ite population, who adhere to the Twelver Shi'a branch of Islam (Rahbari, 2020b). Overall, non-motherhood could be considered a less-privileged position in both society and politics. The topics of family planning and non-motherhood, however, have become even more politicized after these changes in the state's policy approaches and open endorsement by Iran's top politicians. The excessive politicization of family planning is highly gendered, as women have been the most highly affected by the policy implications from the shift in family planning.

Non-motherhood in Iran is also entangled with other social stigmas and taboos, such as singlehood (Rahbari, 2016) and infertility (Younesi, Akbari-Zardkhaneh, & Ardekani, 2006). After the great transformations in Iranian women's education in the past few decades, women have increasingly chosen to stay unmarried and childfree. While tracing a change in the perceptions of Iranians on childfree women is possible, this shift of societal attitudes has neither been documented nor researched. This study's contribution is thus to investigate whether that evidence exists, by exploring the existing perspectives on non-motherhood on a social platform aimed at mothers. I will introduce

the digital environment and Ninisite's position in Iran's gendered biopolitics in the following section.

Gendered Biopolitics in the Context of Ninisite

Ninisite is one of the largest digital spaces dedicated to providing platforms for networking, debate, and discussion on issues regarding family, motherhood, fertility, infertility, pregnancy, childbirth, and childcare in Iran. The website does not share its origin story publicly, but its loyal users speculate that it was founded in 2006. If this information is correct, Ninisite was launched only two years after the social media platform Facebook and in the same year as Twitter (Lupton, 2014). The website released a statement in 2017 about its number of users and visitors: 33 million visitors per day and 10,000 new user accounts per month. Ninisite presents itself as an educational and informative platform but warns users that it is only oriented toward lifestyles, not health or expert advice. The platform is thus saturated with how-to content on mothering.

Ninisite strives to stay as apolitical as possible. Users and platforms such as Ninisite tend to actively present themselves under the mantles of lifestyle and health partly because of the severe repercussions that explicit political activity or expressions would have in digital spaces. Most expert advice on Ninisite tends to address popular approaches to health and fertility, and avoiding topics that might be perceived as controversial or not in alignment with government policies is a clear trend. While Iran's cyber-police monitors the nationally accessible Internet regularly and systematically curbs access to political and critical voices, Ninisite's place within the Iranian digital platforms and blogosphere on lifestyle is a relatively safe one. This is not only because of Ninisite's engagements with topics that are considered non-sensitive and non-controversial but also because of the platform's conscious attempts and content-deletion strategy to stay as far away as possible from politics.

Ninisite's communication and community guidelines strictly ban all "immoral" and socially unacceptable content in general and politically motivated and sexual content in particular. Even despite these attempts, the platform found itself in the middle of a media dispute sparked by the more conservative media platforms that accuse Ninisite of leniency toward the non-Islamic and immoral content published on their platforms (Mashreghnews, 2020). Ninisite reacted with a statement release explaining that Ninisite not only complies with the policies and laws of the Islamic Republic of Iran and Islam, and their rules, but it also has not overlooked the promotion of Iranian Islamic culture (Tabnak, 2017). The emphasis on the elements of Iranian and Islamic are an indication of Ninisite's attempt to appeal to the State's national political agenda characterizing these two notions (Rahbari et al., 2019).

Ninisite forums are interactive and, while predominantly frequented by women, are open to everyone. Men's relatively smaller levels of contribution to Ninisite's blogosphere, on which parenting and childcare advice is sought for and provided, is partly an indication of the gendered division of labor that leaves women the responsibility for childcare and other care activities (Torabi, 2020). Women often seek information, support, or advice on many areas of family-oriented issues on Ninisite, on which motherhood stays the central theme. Besides these dominant forms, however, mini-blogs have become more frequent, and open discussions regarding infertility, non-motherhood, and childfree-/childless-ness have appeared on Ninisite. The platform offers the space to start a conversation on a certain topic. Two roles are foreseen for those participating in a topic. *Starter* is the role of the person who starts a conversation by asking a question or mentioning an important issue to motivate a discussion. *Discussants* are all the other participants who react to the starter's initial post. As the discussions predominantly take place textually, the possibility remains that the debate will not stay on topic. In my analysis of the discussions on Ninisite, I will adopt these terms to refer to different participant roles on the platforms.

While Ninisite's efforts to reduce political content have been an effective strategy to some extent, the possibility has always been present for leaks such as political messages making their way to the public sphere through implicit forms of political expression. As discussed by Rahbari (2020a), the seemingly apolitical approach adopted in online spaces could be interpreted as a political strategy of survival. My cyber-ethnographic research into Ninisite has shown examples of politically charged comments on women's rights, the State's problematic biopolitical approaches to reproduction, and expressions of political dissent to have leaked and been present within conversations, with topics ranging from breastfeeding to children's yoga. However, these leaks are actively eliminated from the website by the admins. Reports are also found of user accounts being deactivated because of non-compliance with Ninisite's rules of conduct regarding making political comments.

Methods

This study uses a combination of cyber-ethnography and discourse analysis to investigate the attitudes and perceptions of Ninisite's participants on non-motherhood and being childfree/childless. The website's interactive forums, content, interactions, and mini-blogs have been explored within the purpose of this research. To clarify the terminology users apply on Ninisite forums, a *topic* is used to refer to the mini-blog a starter creates. The topic will appear on top of the page, and other users can interact with it by reading or reacting to it visually and textually. Every topic has reports on the number of *reads* and *posts*. The number of reads refers to all the people who have opened and viewed the blog post the starter posted. The number of posts refers to other users'

responses in the form of small blog posts responding to the topic and appear under the main discussion. The data for this paper were gathered through the cyber-ethnographic research on Ninisite as well as a systematic thematic search on the platform using Persian search terms such as *bifarzandi* [child-freeness], *nini/bacche nakhastan*, *bacche nemikham* [voluntary childfreeness], and *madari/madar nakhastan* [not wanting to become a mother] between November 2019 and April 2020. The initial research showed the topic of childfreeness to prove to have a clear minority position among the shared topics; however, 20 entries were found addressing childfreeness that were shortlisted for further analysis. These 20 topics were then further narrowed down to six based on the number of responses and posts they received. Topics without posts or with less than 20 posts were excluded from the analysis as they had not created enough engagement from the users. The study thus consisted of data gathered from six topics: Topic 1 (Is not wanting children a sin? 812 reads and 92 posts). Topic 2 (I don't ever want to have children, 5,422 reads, 44 posts). Topic 3 (So what if I don't want children? 822 reads, 44 posts). Topic 4 (After joining this website, I learned I do not want children. 1,593 reads, 70 posts). Topic 5 (I don't want children at all, 2,750 reads, 111 posts). Topic 6 (I do not want the child that I am carrying, 1,996 reads, 197 posts).

Ninisite is not a networking platform and thus differs from social media, especially in that the platform is predominantly designed for allowing conversations and questions-and-answers without the burden of making personal profiles rather than social networking. This approach has specifically resulted in attracting users who value anonymity. Most users on the platform use fake account names and do not share information that would facilitate identifying them. After gathering the data consisting of textual and visual (mostly *emoji*) content, the analysis was conducted using Critical Discourse Analysis (CDA). Critical discourse analysis reveals the relations of power and dominance in discourses as well as how social forces are reproduced or contested using linguistic and discursive strategies (Van Dijk, 1993). The analysis was first conducted by finding nodal points and themes on linguistic and non-linguistic levels through which the centralized and privileged concepts within the discourse were identified (Erdogan, 2016). The lexical choices were generally explored, as were the argumentations and lexical choices in relation to motherhood and childfreeness. The discourse analysis process consisted of critical reading and rereading the links and positioning the texts in the social and digital context (Leitch & Palmer, 2010) within the media (KhosraviNik, 2017), which in this case is Ninisite.

It is important to add that the researcher's familiarity with the Persian language (as a native speaker) and her position as an Iranian woman facilitated her participation in the digital platform. Selected posts were translated from Persian to English by the author. Some quotations were selected and translated to illustrate the findings and enrich the text. Because Persian is a genderless language and does not contain gender-

exclusive grammatical or lexical structures compared to gender-specific languages, special attention was given to the precision of gendered translation outcomes.

Findings

Childfreeness on Ninisite

Four topics are included in the data that are engaged directly with voluntary and agentic rejection of motherhood: Topic 1 (Is it a sin not to want children? 812 reads and 92 posts), Topic 2 (I don't ever want to have children, 5,422 reads, 44 posts), Topic 3 (So what if I don't want children? 822 reads, 44 posts), and Topic 5 (I do not want children at all, 2,750 reads, 111 posts). The starter text for topic one is as follows:

I have been married for two and a half years, and I really do not like [the idea of having] children, and my husband does not either. I am 27 years old, and [we] really do not have any intention to have children. Our financial situation is not bad – although we have been under lots of pressure for some time – but in general, [our financial situation] is not bad, but we just do not want children. Now, our relatives are putting us under pressure. I mean, it is impossible that we go somewhere and [people] do not bring up that we should have children. For this, I do not like to go anywhere at all, and the more they say it, the more I do not like [the idea of having] children. I am so tired. This is my life. I do not want children. Why do people behave as if I am committing a grave sin because I do not want to have children? (Starter, Topic 1)

This topic exemplifies the frustration women have who choose childfreeness when they encounter compulsory, motherhood societal attitudes. The repetition of “do not want” in Topic 1 indicates the emphasis put on the voluntary nature of childfreeness. Several comments were made in response to this post that showed solidarity with the starter. While most of these comments were from users who themselves had experienced similar forms of social stigmatization and pressure to have children, mothers also reacted to the topic, sometimes in solidarity. Some discussants shared their own stories and frustration and encouraged the starter to ignore the pressure:

Do not pay attention to them. I do not want children either. It is only a group of uncultured people who say [such things]. I was once even forced to say, “I hate children, do not keep mentioning it to me.” (Discussant, Topic 1)

Another user questioned the presumption of the idea of non-motherhood as a sin and critiqued the way this assumption depicts God, saying, “*Only the grumblers who think God is evil... [would think it is a sin not to have children]*” (Discussant, Topic 1). Another participant suggested, “*Tell them your husband is the one who does not like [the idea of having] children*” (Discussant, Topic 1). While this latter comment, on the one hand, implies that women are under more pressure to have children, it also connotes that it is more socially acceptable for men not to want to have children and that men's decisions on parenthood are considered more valid and justified. Some

discussants used the opportunity to critique society's fixation on other stereotypical roles for women:

These [nagging] people are like this; when you are single, they ask when you will get married; when you do the nikah [Islamic marriage], they ask you when the ceremony is; when you have your ceremony, they ask when you will have children. They will just interfere in your life until your death. (Discussant, Topic 1)

One participant humorously pointed out that women without children not only feel the pressure to have children but also endure inappropriate comments that reveal gender bias and son preference:

If you have a child, then they will comment on [the child's] gender... They will tell you that you should have a boy first. As if children are ready-made, and I can simply go and pick one out somewhere. (Discussant, Topic 1)

Other discussants, some of whom were mothers, suggested alternative motherhood. This group of comments assumed pregnancy itself to be what is undesired, advising non-mothers not to miss out on motherhood by considering adoption. In this line, one discussant suggested:

[If you do not want to have a child and your husband insists] then adopt a child. It is a rewarded, altruistic act with savaab [deeds that have a spiritual reward in Islamic ethics] and does not contribute to the overpopulation [of the planet]. You will change a human being's life forever. (Discussant, Topic 3)

The supportive and solidarizing environment of the platform was revealed in Topic 4 (After joining this website. I learned I do not want children, 1,593 reads, 70 posts). In this topic, the starter explained that attending Ninisite and reading about other women's experiences revealed to her that she had made the right choice not to have children. This starter also distinguished between childfree and childless women and invited everyone not to ask questions about women's reproductive choices because one can never know whether a woman is voluntarily childfree. This comment indicated that, while childlessness and fertility issues are considered taboo and sensitive topics, childfreeness as a voluntarily chosen position is not. This topic sparked interactions and messages of support and solidarity among childless women who aspired motherhood and struggled with fertility as well as childfree women who expressed frustration over their stigmatized position in society. The women within the two groups bonded over their shared experience of stigmatization and othering as well as the shared interest in de-problematizing women's non-mainstream reproductive choices.

Discourses on Compulsory Motherhood

While the general environment of Ninisite is supportive of non-mothers who declared their preference for childfreeness, the starters were sometimes asked to explain how

their choice of childfreeness had affected people around them, especially their husbands. For example, Topic 6's starter was asked to clarify whether she had always not wanted children and if she had made her choice clear to her husband from the very beginning of their relationship. The starter was compelled to explain herself:

Last night I wrote that I never want to have children, but my husband says, "Let us just wait until you want them"... Many of you told me that I should have told him during khastergari [the Persian proposal ceremony]. [To be clear] I did inform him during dating as well as in khastegari. (Starter, Topic 6)

In other instances, the starters were also warned by some discussants that not having children can have consequences for the couple and might affect the spousal relationship:

Why do you not want children? How long do you think a couple's life stays sweet [without children]? Everything becomes repetitive after a while. (Discussant, Topic 3)

Other comments similarly showed strong advocacy for the husband's right and preference to have children, sometimes giving more priority over the wife's choice. In some topics, women were asked if their husbands agreed with them, and if not, they were invited to compromise for the sake of their "family." Family as a word is predominantly used to refer to couples who have children. A wife's choice to not have children when the husband really wants children was considered unfair: "You cannot just reject children if your husband wants them," said a discussant firmly (Topic 2).

Women were sometimes called selfish for not wanting children. One starter who shared that she did not wish to have children despite her husband's will was called selfish and received comments such as, "I wish God will not grant you children even if you want them," (Discussant, Topic 5). However, responses of this type were in the minority, as most discussants offered different advice and strategies to the starter, from talking to the husband about the issue and getting counseling to playing safe and not talking about the issue. Divorce as a result of the couple's different aspirations was very rarely discussed in the topics I studied. In five topics, only one comment (in Topic 3) suggested: "choosing a different path from that of her husband" to perhaps be the best solution for the starter, who did not want children. The reluctance to even use the term "divorce" reflects the general taboo on the dissolution of marriage in the context of Iran, where it is specifically stigmatized for women.

In Topic 6 (I do not want the child that I am carrying, 1,996 reads, 197 posts), the starter discussed that, besides not wanting to have children, she was also unhappy to hear that her child was going to be "a girl." She explained that she did not have gender bias, but because of her own experience as a woman, she did not consider the sexist social environment suitable for raising a daughter. This topic was the most controversial and received mixed reactions. One discussant reproached the starter and asked her to

work on her “mindset and personality.” The starter was called “ungrateful” for not wanting the “gift of God” and was invited to change her attitude. Topic 6 was contested relatively more by discussants because the starter was already pregnant. While there was no mention of an intention to terminate the pregnancy, the fact the mother was unhappy with being pregnant with a child was considered deeply problematic.¹

Non-Motherhood and Motherhood Beyond Mothers

My observations on Ninisite showed religious beliefs to play diverse roles in the experiences of both mothers and non-mothers. When discussing societal attitudes toward non-motherhood and motherhood, religious references were made by starters and discussants alike to contest compulsory motherhood. Religion was thus a source of support for mothers and non-mothers alike. However, some discussants warned non-mothers of their arrogance toward God by not wanting children. This view, which interpreted childfreeness as a sign of ingratitude, stated that children were gifts of God, and those who could have children should not abstain from it because so many women struggle with fertility. Accepting or rejecting children is not up to the individual:

Dear ... just see what your ghesmat [fate] is. There are so many who do not want children, but God has granted them. If God gifts them to you, then be thankful. (Discussant, Topic 3)

Faith is not the only thing to provide spiritual support. Prayers are considered effective for having one’s reproductive wishes granted. Various prayers were suggested to women who struggle with fertility. In Topic 6, the starter explained that she wanted to have a boy, and she was pregnant with a girl despite her efforts and prayers:

A woman who has three boys told me to recite a specific prayer from Mafatih al-Janan [a Shi’i Islamic compilation book of narratives and prayers] for having sons. Whoever has recited it has definitely had boys. I recited it so many times, and it was useless. (Strater, Topic 6)

While having a gender preference pre-pregnancy was not seen as problematic, expressing a gender preference after pregnancy was not an accepted or welcome discussion in the forum; many negative reactions were found toward this post-pregnancy preference because of the indication that the mother is not respecting God’s will. When this starter expressed regret for the gender of her child, she was told to:

Pray that despite your ungratefulness, God will grant you a healthy child. Otherwise, you will have a curse upon yourself for a lifetime. (Discussant, Topic 6)

Another recurring theme apart from religion was childfreeness being a result of Iran’s political instability. The politically motivated arguments attempted to build the case against having children in Iran because of adverse socio-political situations. These

---

1 Termination of pregnancy is taboo in Iran, and despite the partial legalization of ‘medical abortions’ in the case of pre-existing fetal and maternal conditions (Mahdavi, Jafari, Azimi, Dehghanizadeh, & Barzegar, 2020), it remains a highly controversial practice.

comments often critiqued Iranian politics and the condition of the country's economy and human rights:

For the love of God, please do not have children in this country where no one's fate is clear. God is my witness that my husband says the same thing... in this country where [the child] would become more and more depressed and will be deprived of their most basic rights. (Discussant, topic one)

Discussants in other topics expressed similar opinions, stating that having children in Iran was 'cruelty' against the unborn child and not the right thing to do 'under current circumstances in this country.' While the discussions did not attempt to go deeper into providing explanations on the social and political conditions that made having children undesirable for the discussants, the general consensus was that this is the case. Considering that political discussions on Ninisite are strictly forbidden, and user accounts can be deactivated in case of non-compliance, these tacit forms of social and political critique are some of the strategies Iranian users employ to avoid possible repercussions. None of the posts criticizing Iran's political situation received negative replies or backlash, nor did they create substantial argumentation.

Discussion

This study used a combination of cyber-ethnography and discourse analysis to investigate users' attitudes and perceptions toward non-motherhood and childfreeness on Ninisite, a lifestyle, advice, and interactive blogging forum. The central question the study engaged with was exploratory and investigated the user-created discourses on non-motherhood in the digital environment of Ninisite. The study aimed to (i) inquire whether and/or how far the existing user discourses perpetuated, resisted, or deconstructed the gendered biopolitics promoted by the Iranian state and maternalist groups in Iranian society and (ii) to investigate the attitudes and perceptions of users on non-motherhood.

The findings show the overall climate of Ninisite's interactive blogosphere to be participatory and solidarizing and to provide informative, spiritual, and affective support, not only to mothers but also to non-mothers. While Ninisite is not closed to men, it is widely considered a safe space for women to interact with each other. The findings thus show that, even within a context where women's infertility and non-motherhood are highly stigmatized as well as socially and politically scrutinized, a majority of Ninisite users did not adhere to strict maternalist discourses. The study also revealed that even in digital spaces "officially" dedicated to motherhood, women contest and resist compulsory motherhood. While some user discourses on the platform were maternalist due to how they put excessive focus on and essentialized women's reproduction, maternal health, and child care (Kashani-Sabet, 2011, p. ix), others were

opposed to compulsory motherhood and considered it a choice that had to be made by the parents.

However, even within the latter discussions that considered motherhood and parenthood a matter of choice rather than a cultural, religious, or social obligation, choice-making was not considered to be an individual act by the non-mother. In fact, quite the opposite, the tendency toward individualistic decision-making that some starters expressed was interpreted as egocentric and unfair to the husband. The starters were invited to repent, to sacrifice their own desires, and to talk to, if not listen to, their husbands. Therefore, while stepping outside of the maternalist and individualist discourses, the notion of couple-centric and sometimes patriarchal parenthood was still observed, as the right to decide not to have children was not reserved for women. The man's right to have a child, albeit sometimes through adoption, was emphasized if not prioritized; women who prioritized their perspectives were told to sacrifice for the family's sake. This form of somewhat divine sacrifice from the woman has been uncovered in other religious groups (see for e.g., Gallagher, Hall, Anderson, & Del Rosario, 2013; Longman, 2008, p. for Chirstain and Orthodox Jewish mothers' experiences).

Aside from the comments on personal experiences that showed solidarity and support or sometimes dissent and disagreement with the presented topics, politically motivated comments were also present on Ninisite. These comments criticized Iranian politics and the condition of the country's economy and human rights, which were deemed unsuitable for having children. Childfreeness was thus presented as a conscious political decision that was in the best interest of the parents as well as the unborn child. Sometimes the decision was made despite the discussants' desires to have children. Religion was another theme that was brought up often both to support non-mothers and their choice-making and to make maternalist arguments. Children were considered gifts of God, and women's reproductive decision-making was considered in this light.

Motherhood was not always presented as a merely personal or individual choice. Discussants criticized the grip Iranian society has on women's reproductive decision-making and interpreted it as a generally harmful attitude. While many of the topics on Ninisite did not directly engage in social criticism of motherhood as an institution, the topics on non-motherhood did critique the mainstream notions of femininity, family, social responsibility, and religious attitudes, as well as the socio-political and economic context of Iran. These comments showed some of the contextual reasons why women users did not aspire to have children in Iran. Women's choices were embedded within the country's social and economic situation as well as the human rights profile. The discourses showed that women who had chosen to stay childfree did so not only for personal reasons but also because they were very conscious about how their socio-

political environment would impact their future children. Traditionally impactful discourses such as gender stereotypes and religious beliefs were neither insignificant nor entirely conclusive on women's reproductive decision-making.

Digital activities can include elements of disembodiment and anonymity (Rahbari, 2019) that, in the context of NiniSite, made spaces safe and private for women to discuss otherwise taboo and sensitive topics without revealing their identities. Partly because of the emergence and growth of online spheres (Stalder, 2013) and partial democratization of access to digital media in urban Iran in the past decade, women have gained access to alternative modes, spaces, and networks of support and solidarity. This study thus showed that geographies of solidarity with non-mothers and childfree women are increasingly diversified, and through the everyday usage of digital platforms, even taboo and politically charged topics that go against the State's biopolitics may leak into the Iranian public space.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Ahmadi, S. E., Rafiey, H., Sajjadi, H., & Nosratinejad, F. (2019). Explanatory model of voluntary childlessness among Iranian couples in Tehran: A grounded theory approach. *Iranian Journal of Medical Sciences, 44*(6), 449–456. <https://doi.org/10.30476/ijms.2019.44964>
- Deutsche, W. (2020). *Iran's declining birth rate alarms country's leaders*. Retrieved from <https://www.dw.com/en/iran-birth-rate-decline/a-54371973#:~:text=According%20to%20the%20Tehran%20Times,around%20100%2C000%20births%20every%20year>.
- Erdogan, B. (2016). *Humanitarian intervention and the responsibility to protect: Turkish foreign policy discourse*. Springer.
- Erfani, A. (2017). Curbing publicly-funded family planning services in Iran: Who is affected? *Journal of Family Planning and Reproductive Health Care, 43*(1), 37–43.
- Erfani, A. (2019). Iran's Second demographic transition and belowreplacement fertility: Implications for population policies. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 39*(2), 475–478.
- Gallagher, J. A., Hall, M. E. L., Anderson, T. L., & Del Rosario, K. L. M. (2013). A Mixed-methods exploration of christian working mothers' personal strivings. *Journal of Psychology and Theology, 41*(1), 48–61.
- Hoodfar, H. (2008). *Family law and family planning policy in pre-and post-revolutionary Iran* (1st ed.). Routledge.
- Hosseini-Chavoshi, M., Abbasi-Shavazi, M. J., & McDonald, P. (2016). Fertility, marriage, and family planning in Iran: Implications for future policy. *Population Horizons, 13*(1), 31–40.
- Karamouzian, M., Sharifi, H., & Haghdoost, A. A. (2014). Iran's shift in family planning policies: Concerns and challenges. *International Journal of Health Policy and Management, 3*(5), 231–233. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2014.81>

- Kashani-Sabet, F. (2011). *Conceiving citizens: Women and the politics of motherhood in Iran*. Oxford University Press.
- Khamenei, S. A. (2014). Ayatollah Ali Khamenei on Iran's population policy. *Population and Development Review*, 40(3), 573–575.
- KhosraviNik, M. (2017). Social media critical discourse studies (SM-CDS). In J. Flowerdew & J. Richardson (Eds.), *Routledge handbook of critical discourse studies* (pp. 582–596). Routledge.
- Leitch, S., & Palmer, I. (2010). Analysing texts in context: Current practices and new protocols for critical discourse analysis in organization studies. *Journal of Management Studies*, 47(6), 1194–1212.
- Longman, C. (2008). Sacrificing the career or the family?: Orthodox Jewish women between secular work and the sacred home. *European Journal of Women's Studies*, 15(3), 223–239. doi:10.1177/1350506808091505
- Lupton, D. (2014). *Digital sociology* (1st ed.). Routledge.
- Mahdavi, S. A., Jafari, A., Azimi, K., Dehghanizadeh, N., & Barzegar, A. (2020). Therapeutic abortion in Iran: an epidemiologic study of legal abortion in 2 years. *BMC Research Notes*, 13(1), 1–6.
- Mashregnews. (2020). Why does the public prosecutor not sue Ninisite?
- Rahbari, L. (2016). Sexuality in Iran. In C. L. Shehan (Ed.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of family studies* (pp. 1769–1772). Wiley Blackwell.
- Rahbari, L. (2019). In her shoes: Transnational digital solidarity with Muslim women, or the Hijab? *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 112(2), 107–120. <https://doi.org/10.1111/tesg.12376>
- Rahbari, L. (2020a). Duffs and puffs: Queer fashion in Iranian cyberspace. *Middle East Critique*, 29(1), 69–86.
- Rahbari. (2020b). Women's Ijtihad and Lady Amin's Islamic ethics on womanhood and motherhood. *Religions*, 11(2), 88. <https://doi.org/10.3390/rel11020088>
- Rahbari, L., Longman, C., & Coene, G. (2019). The female body as the bearer of national identity in Iran: a critical discourse analysis of the representation of women's bodies in official online outlets. *Gender, Place & Culture*, 26(10), 1417–1437.
- Stalder, F., Slater, B. J., & Iles, A. (2013). *Digital solidarity (Post-Media Lab)* (Post-Media Lab ed.). Mute.
- Tabnak. (2017). *Ninisite's reaction to the recent accusations*. Retrieved from <https://bit.ly/2EbYyIw>
- Torabi, F. (2020). Spouses' division of household labour in urban areas of Iran. *Asian Population Studies*, 16(3), 248–263. <https://doi.org/10.1080/17441730.2020.1763018>
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.
- Younesi, S. J., Akbari-Zardkhaneh, S., & Ardekani, Z. B. (2006). Evaluating stigma among infertile men and women in Iran. *Journal of Reproduction & Infertility*, 6(5).

Risk Bilinçli Annelik: Uzman Risk Söylemlerinin Annelik Deneyimi Üzerindeki Etkisi*

Zehra Zeynep Sadıkoğlu¹

Öz

Bu araştırmanın amacı düşünümsel bilimselleşme, estetik düşünüm ve sağlığın değişen kapsamı gibi süreç ve etkilerle, çağdaş risklere dair artan farkındalığın annelik deneyimine ve çocuğu tehdit eden risklere yönelik algılarına etkisini betimlemektir. Araştırma fenomenolojik araştırma modeli ile desenlenmiştir. Çalışma grubu yüksek eğitimli orta ve orta üstü sosyoekonomik statüye (SES) sahip 0-6 yaş aralığında çocuğa sahip 12, 7-12 yaş aralığında çocuğa sahip 12, 13-18 yaş aralığında çocuğa sahip 12 katılımcı, toplamda 36 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler kategorik içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre uzman değerlendirmelerinde öne çıkan hamilelik ve doğumun doğru yönetimi, anne-çocuk ilişkisinde güvenli bağlanmanın ve etkili bir iletişimin sağlanması ile ilişkili çocuğa dönük faydalar, annelerin bu faydaları elde edememenin taşıdığı risklere yönelik algılarını yoğunlaştırmaktadır. Ayrıca aynı değerlendirmelerde katkı maddeli ürünlerin tüketimi ve uygunsuz bir sosyal çevre ile ilişkilendirilen risklere çekilen dikkat, orta-orta üstü SES grubundaki annelerin habituslarının önemli bir bileşeni olan ve çocuklarının yaşamlarını kontrol etmeyi annelerin bir görevi olarak kabul eden risk bilinçli annelik anlayışına katkıda bulunmaktadır. Anneler ise kendileri açısından sonuç ve/veya bedellerine bakmaksızın çocuğa yönelik çok küçük veya çok az anlaşılabilir olsa dahi tüm riskleri azaltan davranış ve tutumları kucaklamak ve hem çocuğun gelişimini destekleme hem de onun refahını/yılığını tehdit eden mevcut ve potansiyel tehlikelere karşı koruma sorumluluğunu yüklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Risk Bilinci • Düşünümsel bilimselleşme • Estetik düşünüm • Uzman bilgisi • Annelik

Risk-Conscious Motherhood: The Impact of Experts' Risk Discourses on Mothering Experience

Abstract

This research aims to describe the effects of the changes in the nature of contemporary risks and the increased risk perception due to processes such as reflexive scientification, aesthetic reflexivity, and the changing scope of health on the mothering experiences of well-educated Turkish women in the middle and upper socioeconomic status groups. The research was designed using a phenomenological research model. The study group was conducted with a total of 36 participant mothers, of whose children, 12 are between the ages of 0-6, 12 are between the ages of 7-12, and 12 are between the ages of 13-18. The data were analyzed using categorical content analysis. According to the research findings, the benefits for children associated with correctly managing pregnancy and birth, reducing or managing possible risks, and ensuring safe attachment and effective communication in the mother-child relationship stand out in experts' evaluations and intensify mothers' perceptions of the risks associated with not obtaining these benefits. In addition to these, these same evaluations paid attention to how the risks connected to consuming additive products and having an unsuitable social environment contribute to the understanding of risk-conscious motherhood, an important component of the habitus of well-educated mothers in the middle-upper socioeconomic status groups. Accordingly, mothers accept controlling their children's lives as their own duty regardless of their consequences and costs. They embrace behaviors and attitudes that reduce risks and take responsibility for both supporting their children's development and protecting them against existing/potential dangers that threaten their well-being.

Keywords: Risk consciousness • Reflexive scientification • Aesthetic reflexivity • Expert knowledge • Motherhood

* Bu makale, Ocak 2021 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Yoğun Annelik Algısı: Annelerin Perspektifinden Çağdaş Ebeveynlik Kültürü" başlıklı doktora tezinin bir kısmından uyarlanmıştır.

1 Sorumlu yazar: Zehra Zeynep Sadıkoğlu (Dr. Arş. Gör.), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0003-0251-6652

Atf: Sadıkoğlu, Z. Z. (2021). Risk bilinçli annelik: Uzman risk söylemlerinin annelik deneyimi üzerindeki etkisi. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 43–71. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0016>

Extended Summary

Contemporary risks differ from the risks and dangers of the past in regard to their inability to be restricted spatially or to calculate their long-term effects. This difference has made expertise systems important in defining the risks and determining the measures to be taken against risks. At the same time, the decreased opportunity to give precise information about them has led to their being handled within different risk scenarios. This change brought along an emphasis on avoiding danger to replace the probability factor based on risk-taking by using the knowledge-of-loss option. Developed in line with these changes, risk-conscious motherhood acknowledges that children are at risk from the womb and takes into consideration the worst-case scenario as probable rather than possible. Also, the fact that mothers' responsibility of protecting their children makes ignoring these risks impossible even if mothers have little first-hand experience about the risks. Thus, risk-conscious motherhood includes preventing and managing all kinds of risks, being prudent, and controlling the future of the child as much as possible.

Method

This study applies the phenomenological design, a qualitative research method. In line with the research subject and purpose, the study group contains 36 Turkish mothers in the middle and upper socioeconomic status groups, of whose children 12 are between the ages of 0-6, 12 are between the ages of 7-12, and 12 are between the ages of 13-18. The data obtained from the semi-structured in-depth interviews have been analyzed using categorical content analysis. Concerning the validity of the research, interviews were conducted one at a time. In regard to the reliability of the research, the created categories were associated logically and consistently.

Findings and Discussion

Pregnancy and childbirth stand out as the processes shaped in line with experts' risk discourses where mothers' risk perceptions are the most intense. The fact that experts reveal more scientific and predictable risk arguments through different screening and blood tests increases mothers' risk perceptions toward pregnancy and childbirth. However, when addressing children's psychological and cognitive development, mothers' risk consciousness has gained attention. Any factor that puts secure attachment at risk and requires mothers to perceive and interpret their children's emotional signs and to respond to them in a timely and appropriate manner is connected to possible psychological problems. However, mothers' inability to communicate well with their children as they get older has begun to be considered as a risk factor. For good communication, mothers' sensitivity to their children's development, correctly understanding their needs, positioning themselves appropriately toward their children,

and empathizing are considered to be qualities that mothers should have. Thus, mothers' being attributed with the responsibility of protecting and supporting children's cognitive and psychological health has expanded the ethical framework health represents for mothers.

Other issues in which mothers have high risk consciousness relate to the use of modern additives/carcinogenic substances and of technology. In the face of these risks, the suggestions from experts who adopt an alternative medical approach are found more valuable in terms of being scientific as well as representing greater health. Therefore, increased risk perception stands out as a phenomenon of being disenchanted with science in the reflexive scientification process. Also, mothers prefer to control children's use of technology and the content they access to the extent conditions allow due to reasons such as spending quality time together, the desire to establish a secure attachment, and distracting their children to limit decreases in academic performance.

Meanwhile, social environment also begins to be perceived as risky when children reach school age. People outside the immediate social environment are seen as a threat, and mothers get anxious about how to protect their children from other people. In this context, news in the media on harassment and abuse raise awareness, causing mothers to consider other people as dangerous. However, bullying from peers is also perceived as a threat to their safety. For this reason, mothers are cautious when deciding about which school to enroll their children in. They find criteria such as school's social environment and parent profiles to be significant. Therefore, choosing a school is a result of not only academic risks and gains but also more subjective evaluations that structure mothers' habitus (i.e., aesthetic reflexivity). In addition, mothers worry about their adolescent child's friends who lack appropriate behaviors and values. Therefore, mothers' habitus also seem to be effective in the formation of different concerns and certain risk perceptions. In a context where the objective risk parameters indicated by the scientific risk arguments and the subjective risk parameters brought along by lifestyle and habits, mothers' being attributed with the responsibility of planning, controlling, and managing their children's lives to affect increases in mothers' risk consciousness.

Risk Bilinçli Annelik: Uzman Risk Söylemlerinin Annelik Deneyimi Üzerindeki Etkisi

Kırılgan ancak belirli haklara sahip çocuk algısına ve annelik pratiklerinde daha rasyonel bir tutuma dayanan risk bilinçli annelik tarihsel süreç içerisinde hem bir devamlılığın hem de farklılığın ürünü niteliğindedir. Zira Rönesans ile ortaya çıkan söz konusu çocuk algısı günümüze dek inceltirilerek desteklenmeye devam etmiştir (Meyer, 2007, s. 87–90). Bu doğrultuda bugün ebeveynlik çocuk gelişimi ile ilgili en son araştırmaları takip etmek, çocuğun gelecekteki refahı için belirli bir eğitim stratejisine bağlılık göstermek gibi becerileri edinmeyi ancak diğer taraftan çocuğu sürekli izlemeyi ve çocuğa yönelik tehlikeler hakkında bir farkındalığa sahip olmayı gerektirmektedir (Faircloth, 2014, s. 31). Öte yandan XIX. yüzyılın sonu itibarıyla kadınlar ilk kez annelik yaparken kendilerine güvenmek yerine uzman bilgisini takip etme yönünde teşvik edilmiştir. Modernleşme sürecine eşlik eden rasyonelleşme eğilimi ile geçmişte anneliği düzenleyen beklentileri tanımlayan yerleşik düşünce ve uygulamalar yol gösterici olma özelliğini kaybetmiştir (Thurer, 1994, s. 224). Zaman içerisinde anne çocuk ilişkisini ele alan tıbbi-psikolojik-pedagojik kuramların detaylandırılması ile bilimsel düşünme tarzının aslında anneliğin farklı yönlerini kapsamına alması ise rasyonelleşme yönünde bir devamlılık oluşturmuştur.

Ancak bugün geçmiştekenden farklı risk ve tehlikeler gündelik hayatın gündemine çok daha fazla dahil olmaktadır. Söz konusu risklerin temel özelliği zaman-mekân boyutlarında sınırlandırılmalarının zor olması ve dolayısıyla daha çok uzman değerlendirmeleri dahilinde var olabilmeleridir. Bu nedenle annelik dahilinde kalan pek çok konuya dair risk çerçevesinde yapılan uzman değerlendirmeleri farklı kanallar üzerinden toplumsallaşarak annelerin gündemini şekillendirmektedir. Söz konu risklere dair artan farkındalık ise çocuğun geçmiştekenden daha kırılgan ve tehlike altında kabul edilmesi yönünde etki göstermektedir. Bu bağlamda çağdaş annelik çocuğa yönelik riskler ve bunların olası sonuçları hakkında düşünme ve meşguliyet ile ayırt edilmektedir. Zira kırılgan ve tehlike altında çocuk kabulü ve geleneksel uygulamaların gündelik hayattaki güç kaybına eklenen risk bilinçlilik nasıl annelik yapmak gerektiği konusunda tıbbi-psikolojik-pedagojik kuramların yol gösterici özelliğini daha da önemli kılmıştır (Beck ve Beck-Gernsheim, 2012, s. 230).

Bu çalışma ise annelerin çocuğa yönelik endişe ve risk algılarının hangi alanlarda yoğunlaştığı ve uzman risk söylemlerinin annelik deneyimine nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu kapsamda ilk olarak risk toplumunu ortaya çıkartan gelişmelerden zaman ve mekân algısında yaşanan değişim doğrultusunda risklerin farklılaşan doğası ve risklerin ele alınış tarzındaki değişimin ve aynı zamanda risklerin tanımlanıp yönetilmesinde uzmanlık sistemlerinin kazandığı güven ile ortaya çıkan risk-bilgi ilişkisinin annelik deneyimine yansımaları tartışılmıştır. Sonrasında ise eğitilmiş orta ve orta-üstü sosyoekonomik statü sahibi kadınların anneliğe dair mikro anlatıları risk

toplumunun makro gelişmeleriyle birlikte anlamlandırılmaya çalışılmış ve değişimin niteliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışma iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi risk bilinçli anneliğin risk toplumuna özgü çağdaş risklerin tanımlanıp yönetilmesinde uzmanlık sistemlerinin kazandığı önem, düşünömsel bilimselleşme, estetik düşünüm ve sağlığın değişen kapsamı gibi süreç ve etkilerin bir ürünü olduğunu göstermesidir. İkincisi ise söz konusu süreç ve etkilerin Türkiye toplumunda annelik deneyimine yansımalarını orta-orta üstü SES¹ grubundaki annelerin bakış açılarından yola çıkarak tasvir etmesidir. Böylece Türkiye bağlamında daha çok psikolojik değişkenler ve/veya toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden tartışılan anneliğin gündelik hayat durumlarının sosyolojik incelemesi ile literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Risk Bilinçli Anneliğin Sosyoköltürel Bağlamı

Modernite gündelik hayatın doğadan uzaklaşmasına, varoluşsal sorun ve ikilemlerle ilişkili birçok farklı deneyimden kopmasına neden olmuştur. Bilim, teknoloji ve uzmanlık sistemlerinin etkisiyle hayatı daha genel sorunlara bağlayan hastalık, ölüm gibi olay ve durumlarla doğrudan teması seyrek ve kısa süreli olması anlamına gelen söz konusu “deneyimlerin tecridi” (Giddens, 2014, s. 19–20) bazı alanların riskliliğini azaltmıştır. Bununla birlikte modernite ilerledikçe geçmişte hiç bilinmeyen yeni risk alanları gündeme gelmiştir (Furedi, 2017, s. 60).

Değişen zaman-mekân algısı. Yeni riskler, en başta mekânsal olarak sınırlandırılmıyor ve zamansal olarak uzun vadeli etkilerinin hesaplanamıyor olmalarıyla geçmişteki tehlikelerden farklılık göstermektedir. Bu noktada özellikle küreselleşme sürecinin zaman ve mekân algısında ortaya çıkardığı değişim önem taşımaktadır. Zira mekânsal olarak birbirinden uzak parçaların birbirlerini etkilemeye başlamasıyla mekân ayrıcalıklı konumunu ve özel değerini kaybetmiştir (Bauman, 2018, s. 178). Öte yandan enformasyon teknolojisinin gelişimi zamanın “zamansız zamana” yol açacak şekilde sıkıştırılmasına imkân vermiştir. Artık toplumsal pratikler, enformasyon teknolojilerinin mümkün kıldığı bir iletişim ve etkileşim ağının oluşturduğu akışlar uzamında gerçekleşmektedir (Castells, 2008, s. 575–631).

Risk tartışımlarıyla bağlantılı olarak zaman ve mekân boyutlarında yaşanan bu değişim, toplumsal etkinliğin içinde geliştii toplumsal bağlam ile bağının zayıflamasına işaret etmektedir. Zira artan bağlantılılık uzak mesafelerdeki insanların etkileşimlerini ve uzak/yakın bilgiye ulaşımı kolaylaştırarak, toplumsal etkinliği küresel etkilere açık hale getirmektedir. Böylece gelenek ve alışkanlıklar, maddi ve toplumsal çevreyi düzenleme işlevini kaybetmekte, yerel ile küresel arasındaki eklemlenmeyle gündelik hayat yerel bağlamından kopmaktadır (Giddens, 2018, s. 109). Söz konusu kopma

1 Kalaycıoğlu, Çelik, Çelen ve Türkyılmaz’ın (2010: 192) çalışmasından yola çıkarak bu çalışmada sosyoekonomik statü kavramı annelerin sosyal hiyerarşi içindeki konumlarına işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Metin içerisinde sosyoekonomik statü yerine SES kısaltması tercih edilmiştir

Giddens'in (2018, s. 42) simgesel işaretler ve uzmanlık sistemleri olarak adlandırdığı iki temel yerinden çıkarıcı mekanizma ile gerçekleşmektedir.

Yerinden çıkarıcı bir mekanizma olarak uzmanlık sistemleri günümüz annelik deneyimini anlamak adına önem taşımaktadır. Zira günümüzde anneler pek çok konuyu risk ve tehlikeler çerçevesinde ele alan uzman değerlendirmelerinin muhatabı konumundadır. Söz konusu değerlendirmeler ise risklere karşı uyarıları ve uygun annelik tanımlarıyla beklentileri güvence altına alarak güncel annelik deneyiminin yerinden çıkmasına neden olmakta, aynı zamanda risk ve tehlikeleri azaltma ve yönetme konusunda yerleşik ilke ve pratiklerin üstünde konumlanan bilimsel bilgiyi üretmek toplumsal dünyanın düzenlenmesinde güven duyulan mekanizmaları temsil etmektedir (Giddens, 2018, s. 32–41).

Bununla birlikte yeni risklerin kendi haklarında üretilen bilgi sayesinde varlık kazanabiliyor olması, onların bilgi sahibi olmayı gerektiren ancak çoğunlukla insanın gerçek deneyiminde sahip olmadığı sonuçlara sahip olması anlamını taşımaktadır. Sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasını zorlaştıran bu durum, belirsizlik ve güvensizlik algısını genişleterek beraberinde risklerle artan meşguliyyete işaret etmektedir (Furedi, 2017). Söz konusu meşguliyyetin bireye bakan önemli bir yönü bireyin çevresindeki eylem ortamlarının sabitliğine olan güvene işaret eden ontolojik güvenliğin² yerini ontolojik kaygılara bırakmış olmasıdır (Esgin, 2008, s. 465-466). Ontolojik kaygı durumuna bu geçiş, annelik söz konusu olduğunda hamileliğin ilk döneminden itibaren çocuğun risk/tehlike altında tanımlanması, çocuk bakımı ve yetiştirmesi dahilinde yer alan hemen her meselenin risk çerçevesine yerleştirilmesi ile kendini ortaya koymaktadır.

Risk–Bilgi İlişkisi: Çağdaş risklerin zaman ve mekân boyutlarında sınırlandırmada yaşanan zorluk aynı zamanda onları tanımlama süreçlerini değişime uğratmıştır. Modern anlamıyla “risk” ilgili kayıp veya kazanımların büyüklüğü ile bir araya gelme olasılığını gösteren nötr bir kavramken (Douglas, 1994, s. 23) günümüzde risk kavramının kullanımının olasılık hesaplamaları ile ilgisi azalmıştır. Çeşitli risk hesaplamalarının yerini makul derecelerde risk senaryoları almıştır. Bu koşullarda bilime referans verilerek tanımlansa da risk, tehlike ile eş anlamlı kullanılmaya başlamıştır. Söz konusu değişim tehlikelerin herhangi bir somut failden bağımsız bir şekilde özerk bir varlık kazanmasını ve risk almaya dayanan olasılık faktörünün yerini tehlikeden kaçınma vurgusunun almasını beraberinde getirmiştir (Furedi, 2017, s. 48).

Dolayısıyla günümüzde riski, matematiksel bir hesap olarak değerlendirmek özellikle annelik söz konusu olduğunda pek doğru gözükmemektedir. Çağdaş risk tanımlarının durumsal, bağlamsal ve müzakereye dayalı özellikleri de bu argümanı

2 Ontolojik güvenlik, çoğu insanın kendi öz kimliklerinin sürekliliğine ve çevredeki toplumsal ve nesnel eylem ortamlarının sabitliğine duydukları itimada işaret etmektedir. Önem taşıyan kişi ve şeylerin güvenilir oldukları duygusu ontolojik güvenlik duygularının temelini oluşturur (Giddens, 2018, s. 93).

desteklemektedir (Prior ve ark., 2005, s. 111). Zira bugün riskler ancak bilimin temsilî anlam biçimleri ile finansal, ekonomik, adli, politik ve idari kurumsal temsil sistemleri arasında ve aynı zamanda popüler ahlaki ve pratik sağduyu arasında karmaşık bir uyum söz konusu olduğunda gerçek olabilmektedir (Van Loon, 2005, s. 165). Ancak bu noktada risklere dair beyanların ne tam anlamıyla olgusal ne de yalnızca değerlerle ilgili iddialar olduğunun altını çizmek gerekir. Riskler aynı zamanda doğrudan ve dolaylı olarak iyi bir yaşamın kültürel tanımları ile de ilgilidir (Beck, 2005, s. 215). Bu nedenle risklerin hem olgusal/rasyonel hem de değer/estetik düşünüm (Lash, 1993) gerektiren matematiksel bir ahlaki temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Annelik söz konusu olduğunda ise çeşitli risk senaryolarının farklı bilgi kanalları üzerinden tartışmaya açılarak annelerin gündemine dahil olması söz konusu ahlaka işaret eden risk bilinçliliği arttırıcı bir etki göstermektedir. Zira bir şeylerin yanlış gitme olasılığının gerçekleşmesini muhtemel olanla eşitleyen bakış aynı zamanda muhtemel olarak neyin yanlış olabileceği konusunda çeşitli spekülasyonlara kapı aralayarak risk algısını manipülasyona açık kılmaktadır (Beck, 2011, s. 262). Buna bağlı olarak risk yelpazesinde yaşanan genişleme ile gelişen günlük hayatın “ya öyle olursa” olarak ifade edilen endişesi ise anneler açısından ilk elden deneyimlerin az olduğu ancak göz ardı etmenin de mümkün olmadığı risklerle yoğun bir uğraş anlamına gelmektedir (Lee, 2014a, s. 11).

Öte yandan bugün riskleri tanımlamak ve sınırlandırmakla görevli uzmanlık sistemlerinin uzmanlık düzeyi yükseldikçe uzmanlık ilkelerinin uygulama sonuçları açısından tümüyle uzman olamaması bilimsel teknik eylemin yan etkilerinin ve ürettiği risklerin kapsamını ve hesaplanamazlığını arttırıcı yönde etki göstermektedir (Giddens, 2018, s. 124). Bu durum, bilimi ve uzmanlık sistemlerini artık sadece doğayı, insanları ve toplumu bilimselleştirmekle kalmayıp kendisini ve kendi ürünlerini bilimselleştirdiği düşünümsel bilimselleşme (Beck, 2011) aşamasına taşımıştır. Bu aşamada annelerin bilim sayesinde bilimden özerkleştğini ifade edebiliriz. Ancak Beck’e (2011, s. 260) göre bilimin ürettiği bu özerklik sadece görünüşte bir paradokstur. Çünkü bu özerkleşme bilimin önerilerinin ve bilimsel eleştirel metodolojik düşünmenin özgül çoğullaşması ile gerçekleşmektedir.

Söz konusu çoğullaşmanın arka planında risk toplumunda doğa bilimcilerin, sosyal teorisyenlerin, piyasa, medya ve kamunun gerçeklik, tarafsızlık ve kesinlik bakımından benzer yapısal konumlara gelmiş olması bulunmaktadır (Adam ve Van Loon, 2005, s. 4). Bu nedenle günümüzde risk bilinçlilikteki artışın modernleşmenin sebep olduğu tehlike ve risklere yönelik salt bir eleştiri olduğunu düşünmek doğru değildir. Bilakis risklerin ve risk davranışlarının sosyal olarak önceliklendirilmesinde rasyonel tepkilerden çok daha fazlası bulunmaktadır (Irwin ve ark., 2005, s. 94). Bu bağlamda özellikle medyanın, risk söylemlerini yayma suretiyle modern kurumların kontrol güçlerinin ötesinde duyguları

harekete geçirecek ve risk bilinçli eylemi motive ederek risk üretici bir güç haline gelmesi annelerin gündelik hayat deneyimlerini anlamak adına ayrı bir önem taşımaktadır (Castaneda, 2005, s. 152). Zira medya, ürettiği dolaylı deneyim yapıları ile kültürel bir hassasiyete dokunan risklerin soyutluk ve anlaşılmazlık gibi niteliklerinin aşılmasını sağlayarak bir taraftan risklerin daha somut bir düzlemde algılanmasının yolunu açmakta diğer taraftan sağduyuyu temsil ettiği düşünülen belirli risk algılarının yaygınlaşması işlevini yerine getirmektedir (Adam ve Van Loon, 2005, s. 19).

Bu nedenle günümüz risk algısı belirli bir olay veya teknolojiye verilen bir tepki olarak açıklamak mümkün değildir. Üstelik bu kaygıların tehlikenin gerçek boyutu ve yoğunluğu ile de pek ilgisi bulunmamaktadır (Furedi, 2017, s. 33). Bununla birlikte yediğimiz gıda, içtiğimiz su, yaşadığımız bina, kullandığımız cep telefonları, internet de dahil birçok yeni teknolojinin hepsi riskli kabul edilebilmekte ve taşıdıkları tehlikelere dair haber ve bilgiler yayılmaktadır. Toplumun neredeyse bütün alanlarında yaşanan bu risk patlaması çocuğun güvenliğinin korku aracılığıyla sağlandığı bir bağlam oluşturmaktadır (Furedi, 2017, s. 56). Tüm bu riskler karşısında çocuğun nasıl korunacağına dair uzman görüş ve önerilerini takip etmek, onları yorumlamak ve annelik pratiklerini bu çerçevede gözden geçirmek, risk bilinçli annelik olarak ifade ettiğimiz belirli bir ahlaki koda tekabül etmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada fenomenolojik nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım bireyin gündelik hayat durumlarına atfettiği öznel anlam üzerinden toplumsal gerçeklik hakkında derinlemesine bir kavrayışa ulaşmada ortak kaniya dayalı durum tanımlarının önemine dikkat çekmektedir (Schutz, 2018, s. 304–305). Durum tanımları bireylerin ortak bir *bilgi stokundan* aldıkları kabulleri içermektedir (Handel, 1979, s. 867). Böylece bireylerin gündelik toplumsal dünyadan hayatın doğal gerçekleri olarak söz etmesini, bunları tamamen ahlaki gerçekler olarak görmelerini sağlarlar. Bireyler için bu gerçekler hem bildik ortamlarla ilişkilidir hem de ahlaken doğru veya yanlış oldukları için doğal şeylerdir (Garfinkel, 2015, s. 59). Anneler açısından bugün uzmanların değerlendirmelerine kulak vermek ve bu değerlendirmelerde işaret edilen risk bilinçli tercihler yapmak sorgulanmayan doğal bir durum niteliğini almıştır. Bununla birlikte bu çalışma annelerin uzman risk değerlendirmelerini kendi “koşulları” (hayat tarzı, anne ve çocuğun karakteri, çevresel koşullar) çerçevesinde değerlendirdikleri ve annelik deneyimini buna göre oluşturdukları varsayımını taşımaktadır. Bu sebeple annelerin anlatımlarında yansımaları bulan sosyokültürel oluşumları ve açık veya örtük öznellikleri keşfederek anlamaya çalışmak (Kümbetoğlu, 2017, s. 28) bu araştırmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma Grubu

Risk bilinçli anneliğin riskler karşısında ihtiyatlı olmayı ve mümkün mertebe çocuğun geleceğini kontrol etmeyi ve risk bilinçli tercihleri gerektiriyor olması sosyoekonomik statüyü (SES) önemli kılmaktadır. Ayrıca ilgili literatürün (Badinter, 2017; Hays, 1996; Thurer, 1994) de orta ve orta üstü sosyoekonomik statüye sahip anneleri kendine konu edinmesine binaen bu araştırmada amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak çalışma grubuna orta ve orta üstü sosyoekonomik statüye sahip katılımcılar dahil edilmiştir. Katılımcıların gelir durumları ve eğitim düzeyleri kriter olarak belirlenmiştir. İstanbul'un Üsküdar, Kadıköy, Maltepe, Beşiktaş, Fatih gibi merkezi ilçelerinde ikamet eden, ev ve/veya araba mülkiyeti bulunan, kendi gelir durumlarını orta veya orta-üstü olarak değerlendiren ve aynı zamanda en az lise mezunu katılımcılar çalışma grubuna dahil edilmiştir. Liseden mezuniyetin minimum kriter olarak belirlenmesinde 2018 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olup en az üniversite mezunu olan kadınların toplam nüfusa oranının %17,5'te (TÜİK, 2019) kalmış olması etkili olmuştur.

Risk bilinçliliğinin anneliği oluşturan farklı süreçlere etkisine ve anneliğın farklı evrelerindeki deneyimlere ışık tutmak amacıyla amaçlı örnekleme modelleri arasından kotalı örnekleme tekniğine başvurulmuştur (Kümbetoğlu, 2017, s. 99). İlgili literatürde (İşmen Gazioğlu, 2019) çocuk gelişiminin 0-6 yaş ilk çocukluk, 7-12 yaş son çocukluk ve 13-18 yaş ergenlik dönemi olarak üç alt dönemde ele alınmasından hareketle çalışma grubu 0-6, 7-12, 13-18 yaş aralığında çocuğa sahip anneler şeklinde kategorilendirilmiştir. Her kategoride zengin bilgi sağlayacağı, belirli bir duyarlılığı ve deneyimi olduğu düşünölen 3 katılımcı ilk etapta önceki tanışıklığa bağlı olarak tespit edilmiştir (Kümbetoğlu, 2017, s. 97).

Daha sonrasında kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak görüşme yapılan ilk 9 katılımcıdan başkalarını tavsiye etmeleri istenerek çalışma grubu genişletilmiştir. Katılımcılardan elde edilen bilgi belirli bir doygunluk seviyesine ulaşana kadar çalışma grubu genişletilmeye devam etmiştir (Merriam ve Tisdell, 2016, s. 101). Her kategoride 12 katılımcı, toplamda 36 katılımcı ile çalışma grubu sonlandırılmıştır. Çalışma grubunda maksimum çeşitliliği sağlamak amacıyla her kategoride farklı dünya görüşüne, çocuk sayısına ve çalışma durumuna sahip katılımcılara ulaşmaya dikkat edilmiştir. Birden fazla çocuğa sahip katılımcılara dahil edildikleri kategoriyi belirleyen yaş grubundaki çocukları ile ilgili sorular yöneltilmiş ancak gerektiğinde diğer çocuğu/ çocukları ile ilgili bilgi vermesi istenerek elde edilen verilerde çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma Verilerinin Toplanması

Bu araştırmada risk bilinçli anneliğe dair bütöncöl bir anlayışa ulaşabilmek için veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmenin sürdürölmesinde araştırmacıya esneklik ve daha ayrıntılı sorularla görüşmeyi

zenginleştirme imkânı tanınmasından dolayı yarı-yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir (Kümbetoğlu, 2017, s. 71). Görüşme formu oluşturulurken ebeveynlik kültürü alanında ortaya konan çalışmalar dikkate alınmış ve her kategori için ayrı bir soru seti oluşturulmuştur. Ayrıca her kategoriden iki katılımcı ile yapılan pilot çalışma ve konunun uzmanlarından alınan görüşlere dayanarak görüşme soruları geliştirilmiştir. Görüşme formu yapılan görüşmeler sırasında zamanın etkin kullanılması yönünde bir kontrol aracı olarak kullanılmıştır (Kümbetoğlu, 2017, s. 75).

Bununla birlikte görüşmeler sırasında katılımcı kendini ifade yönünde teşvik edilmiş ve katılımcının kendini rahatça ifade edebileceği bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca görüşme başlamadan önce araştırmanın amacı katılımcıya net bir şekilde açıklanmış ve verilerin bu araştırma doğrultusunda kullanılacağı, kimlik bilgilerini açık edecek şekilde başka bireylerle paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Katılımcılara uzman bilgisi ile kurdukları ilişkinin annelik deneyimlerini ne yönde etkilediğine dair düşünceleri ve risk bilinçli anneliğe dair bakış açıları sorulmuştur. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınırken önemli ifade ve durumlara dair not alınmıştır. Söz konusu notlar verilerin analizi ve kodların oluşturulması sırasında yardımcı olmuştur.

Verilerin Analizi

Yorumlama yaklaşımına bağlı kalınarak yapılan analizde, önemli ifade ve alıntılara indirgenen veriler ile katılımcıların deneyimleri dokusal (katılımcıların neyi deneyim ettikleri) ve yapısal olarak (koşul, içerik ve durum açısından nasıl deneyim ettikleri) betimlenmiştir (Creswell, 2007, s. 80). Aynı zamanda veriler belirlenen kavramlar çerçevesinde sistematik olarak karşılaştırılmış, benzer ve karşıt noktalar belirlenerek nedensel ve açıklayıcı bir yapı oluşturulmuştur (Kümbetoğlu, 2017, s. 154). Yorumlama yaklaşımına bağlı kalınarak yapılan veri analizinde kategorik içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Analizin ilk aşamasında görüşmeler birebir çözümlenmiş ve meydana gelen metinlerde kodlama yapılmıştır, ifadeler birbiriyle ilişkilendirilerek oluşturulan kodlardan kategoriler oluşturulmuştur. Sonrasında ise veriler tanımlanan kategoriler altında önemli ifade ve alıntılara indirgenmiştir. Bu aşamada araştırmacı aynı zamanda tekrar eden temaları belirleyerek ilgili kategorileri yapılandırmıştır. Hamilelik ve doğum, güvenli bağlanma ve iletişim sorunları, katkı maddeli ürünler ve antibiyotik, teknoloji kullanımı ve sosyal çevre tematik çerçeveyi oluşturmuştur. Söz konusu temalar üzerinden risk bilinçli anneliğe dair elde edilen veriler uzmanlık sistemlerinin kazandığı önem, düşümsel bilimselleşme, estetik düşünüm ve sağlığın değişen kapsamı gibi sosyokültürel gelişme ve etkiler çerçevesinde yorumlanmıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Nicel araştırmalardan farklı olarak nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenilirliği için güven duyabilirlik ve verilerin hakikiliği ölçütleri kullanılmaktadır (Kümbetoğlu,

2017, s. 50). Bu araştırmanın geçerliliğini/güven duyulabilirliğini tesise yönelik görüşmeler birebir çözümlenerek katılımcıların ifadelerindeki anlamın aktarılmasına ve paylaşılan deneyimin doğru bir şekilde yansıtılmasına dikkat edilmiş, aynı zamanda süreçle ilgili meslektaş teyidi alınmıştır. Bu kapsamda bağımsız bir araştırmacı, ham verilerin analizi sonucu elde edilen tema ve kodları ve araştırma sonuçlarının yazımını eleştirel bir gözle inceleyerek araştırmacıya geri bildirimde bulunmuştur (Creswell, 2007). Verilerin hakikiliği/güvenilirliği ölçütünü tesis edebilmek için ise veri bütünü analiz etmek için oluşturulan kategoriler mantıklı ve tutarlı bir şekilde ilişkilendirilmiş, veri içinde sıklıkla çıkan kavramlara örnekler verilmiş fakat aynı zamanda birbiri ile çelişen veya alternatif örnekleri de açıklanmıştır.

Ayrıca araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu her kategori için ayrı olacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşme formu soruları oluşturulurken annelik ile ilgili fenomenolojik araştırma deseninin kullanıldığı tez, makale ve araştırmalardan yararlanılmıştır. Formda yer alan soruların araştırmaya uygunluğuna dair alanın uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Her kategoride iki kişi, toplamda altı kişi ile yapılan pilot çalışma sonrasında görüşme formu gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. Görüşme formunda yer alan soruların araştırma probleminin çeşitli boyutlarını ortaya koymaya elverişli olması, öğrenilmek istenen bilgiyi ortaya çıkaracak uygun bir biçim ve üslup ile sorulması ve araştırmanın kapsamı içerisinde yer almasına dikkat edilmiştir (Kümbetoğlu, 2017, s. 83).

Bulgular

Uzman değerlendirmelerinde vurgulanan risklere yönelik algıların yoğunluğu annelik süreçlerinde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte çalışmalar risk algısının uzman bilgisinin görünürde daha fazla bilimsel kesinlik ve tahmin edilebilirlik sağladığı durumlarda daha fazla ortaya çıktığına işaret etmektedir (Beck ve Beck-Gernsheim, 2012). Nitekim bu araştırmada da “hamilelik ve doğum” uzmanların daha fazla bilimsel kesinlik ve tahmin edilebilirlik sağladığı, dolayısıyla risk söylemleri doğrultusunda biçimlenen ve risk algısının en yoğun olduğu süreçler olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte çocuk büyüdükçe konu edilen riskler farklılaşmakta ancak annelik deneyimini şekillendirici gücünü korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda “katkı maddeli ürünleri tüketmesi, teknoloji ile harcadığı zaman ve ulaştığı içerikler” ve aynı zamanda “hem kendileri hem de sosyal çevre ile kurdukları ilişkiler” risk çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Hamilelik ve Doğum

Başlangıçta çocuğun fiziksel sağlığına odaklanan bilimsel çalışmaların zamanla hem çocuğun bilişsel ve psikolojik sağlığını hem annenin duygu ve davranışlarını tıbbi incelemeye tabi tutması onları müdahale gerektiren alanlar haline getirmiştir (Kanieski,

2010b). Bu gelişmenin arka planında XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern rahatsızlıkların temel açıklaması olarak mikrobun yerini bir ölçüde stresin; tedavi kavramının yerini giderek rehabilitasyon ve bakım kavramlarının almış olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu dönemden itibaren biyomedikal sağlık anlayışının yerine zihin/beden ayrımını sorgulayan, hastalıkların tek bir nedensel çerçeveye yerleştirilemeyeceğini öne süren ve hastayı zihinsel, duygusal ve manevi bütünlüğü içinde ele alan bütüncül sağlık anlayışı gelişmiştir (Turner, 2017, s. 17–19).

Sağlığın doğasına dair anlayışın bu değişimi ise önceden tıbbi konular içinde değerlendirilmeyen konuların tıbbileşmesi ile sonuçlanmıştır. Yeni tıbbi kategoriler yaratılarak gündelik yaşamın önceden tıbbi sayılmayan yönleri tıbbi/medikal problemler olarak kabul edilmiş ve yeniden tanımlanmıştır. Bu kapsamda annenin duyu ve davranışlarının bilimselleştirilmesi annelerin çocuklarına karşı tutum ve davranışlarında takip edecekleri normların sağlıkla bağlantılı hale gelmesine, dolayısıyla anne olma sorumluluğunun zaman içinde genişlemesine neden olmuştur (Beck-Gernsheim, 2005, s. 130).

Söz konusu genişlemeye en başta kadınların en iyi ihtimalle hamile kaldıktan sonra, ancak Waggoner’ın (2017) “sıfırıncı üç aylık dönem/ the zero trimester” olarak kavramsallaştırdığı dönemde, yani hamile kalmadan önce de potansiyel anneler olarak çocuklarının sağlıklı gelişimlerini desteklemek için *gerekli bakımı* yapmaları hususunda uyarılara muhatap olması örnek olarak verilebilir. Söz konusu uyarılar çerçevesinde annenin fiziksel özellikleri; eş ile akrabalık veya genetik hastalık öyküsü, sigara ve alkol kullanımı, psikososyal durumu gibi anneye bağlı faktörler hamilelik ve doğumu tehdit eden en ciddi risk faktörleri olarak öne çıkmaktadır (Aydemir ve Uyar Hazar, 2014). Hamileliğe dair risk algısını yoğunlaştıran bu bakış ile uyumlu bir şekilde hamilelikleri boyunca en yoğun hislerinin ne olduğu sorusu karşısında katılımcıların çoğu en çok endişe duygusu üzerinde durmuştur.

Hamileliğim süresince hiç mutsuz hissetmedim ama korku hissetmiş olabilirim. Hamile kalıyorsunuz ama işte hamilelik süreci, o süreç nasıl geçecek bilmiyorsunuz. İlk defa yaşıyorsunuz. Hani belki bebeği kaybedebilirsiniz. Onu geçtim hamilelik çok iyi gitse bile doğum var. O da çok, bir kadın için travmatik bir süreç çünkü. (K11, 31, 1)

Söz konusu ifadede hamilelik ve doğum üzerinde kontrol kuramamanın travmatize edici nitelikte olduğunun vurgulanması annelerin kendi kontrollerinin dışında kalan risklerle ilgili tutumunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Kontrol dışı risklerin neden olduğu endişelerin savuşturulmasında ise uzman bilgisine duyulan güven annelerin Lupton’un (1999) kavramsallaştırmasıyla koruyucu bir koza geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Zira hamilelik ve doğum söz konusu olduğunda katılımcılar genel olarak kendi takiplerini yapan tıp doktoruna “teslim olmaktadır” (K2, 33, 2).

Öte yandan günümüzde hamilelik izleme, ölçüm ile bebeğe yönelik riskler hakkında verdiği bilgi doğrultusunda hareket etmeye teşvik eden uzman tavsiyelerinden oluşan bir bağlama sahiptir (Lupton, 1999). Örneğin bir hamileliğin risk çerçevesi dışında değerlendirilebilmesi için hamile kalan kadının 24 yaşında, asla düşük veya ölü doğum yapmamış olması, en az üç yıl önce normal doğum yoluyla sağlıklı bir bebek dünyaya getirmiş olması gibi kriterlerden bahsetmek mümkündür (Rothman, 2007, s. 30). Bu kriterlerden hemen hemen her sapma ise hamileliğin “riskli” olarak nitelendirilmesi için yeterli olmaktadır (bk. Aydemir ve Uyar Hazar, 2014, s. 820). Bu süreçte uzmanların anne karnındaki bebeğin sağlığının farklı görüntüleme yöntemleri ve kan tetkikleri yoluyla takibi her ne kadar kontrolde kalma hissini pekiştirse de hamileliğe dair risk algısını arttırıcı yönde etki göstermektedir. Zira bu test ve tetkikler ne kadar çok uygulanırsa hamile kadını çevreleyen risk söylemleri de o kadar yoğunlaşmakta ve anne daha fazla seçimle karşı karşıya kalmaktadır (Lupton, 2003, s. 162). Bu argümanı destekler bir şekilde eşyle genetik bağlantısı olmadığı için çocuklarında herhangi bir rahatsızlık olma ihtimalinin çok düşük olduğunu düşünen bir katılımcı her test, tetkik ve ultrason görüntülemesinde duyduğu endişeye değinmiştir.

Çok endişeyle giriyorsun. Bir şey çıkmayacağını az buçuk biliyorum çünkü genetik olarak bir bağlantımız yok eşimle. Bir akraba evliliği oluşturacak durumdan dolayı, genetik bir bozukluk yok. Dolayısıyla hani bir şeyin olmayacağına emin bir şekilde giriyorsun testlere ama yine de bir tedirginlik hissediyorsun anne olarak. (K6, 38, 3)

Öte yandan uzman bilgisinin konu ettiği daha kesin ve tahmin edilebilir riskler, hamilelik ve doğuma dair risk algısının artması yönünde etki göstermektedir. Nitekim hemşirelik alanında uzmanlığa sahip bir katılımcı (K1, 41, 1) hem sağlık alanındaki kendi uzmanlık bilgisine hem de hamileliğinin takibini yapan tıbbi uzmanın uyarılarına dikkat çekerek nispeten ileri yaşta hamile kalmasının risklerine dair endişesinin down sendromlu bir yeğenin dünyaya gelmesi ile daha da yoğunlaştığı üzerinde durmuştur. Öte yandan daha önceden sebebi açıklanamayan düşükle sonuçlanan bir hamilelik geçirme de hamileliğin riskli bir süreç olarak algılanması yönünde etki göstermektedir.

İlk hamileliğimde –kaybettiğimiz bebeğimde– öğrendiğimde çok heyecanlanmıştım. Çok sürpriz gibi olmuştu ama ikincisinde birazcık daha tedirgin olma duygusu da vardı çünkü atlatmam gereken aşamalar var. Tekrar kayıp olacak mı olmayacak mı bununla alakalı kaygılar vardı. O yüzden ikincisi biraz daha şeydi başlangıcı, doktor takibini daha sık yapma, yolunda mı değil mi, kalbi durdu mu durmadı mı, her şey yolunda mı, kalp atışını ben de göreyim gibi kaygılar vardı. (K9, 32, 1)

Hamile kalabilmek için tıbbi yardım almış olmak ise hem hamilelik hem de doğuma yönelik risk algısını kuvvetlendirmektedir. Beş yıl boyunca tedavi gören ve tüp bebek tedavisi ile ikiz bebeklerini dünyaya getiren bir katılımcı (K4, 38, 2) en çok miyom hastası olmasına bağlı gelişen hamileliğin riskli durumları nedeniyle çocuklarını kaybetmekten korktuğundan bahsetmiştir. Tüp bebek tedavisi ile hamile kalan diğer

bir katılımcıya ait “doktor tüp bebekleri riske atmak istemiyor. O yüzden sezaryene aldı.” (K8, 36, 1) ifadesi de hem doğumun risklerine dair farkındalığı hem de bu konuda uzman otoritesinin kabulünü göstermektedir.

Öte yandan doğum söz konusu olduğunda bebeğe bağlı faktörler ve doğum sırasında yaşanan olumsuz gelişmeler de risk algısını arttırmakta, yine uzmanların risk söylemleri bu durumlarda belirleyici olmaktadır. Örneğin bir katılımcının (K11) bebeğinin hamilelik takibini yapan doktor tarafından beş kilo ve üstünde doğan bebekleri tanımlamak için kullanılan “tosun bebek” olarak teşhisi ve bu teşhisin doğumu zorlaştırıcı bir etken olarak sunumu doğuma dair kaygının artması yönünde etki göstermiştir. Diğer bir katılımcı ise doğumu normal seyrinde devam ederken bebeğin boynuna kordon dolanması nedeniyle sezaryen ile doğuma alınmasını şu şekilde aktarmıştır:

Benim ilk doğumum normal başladı, çok da iyi gidiyordu, doğum esnasındayken, kordon rahimle, çocuğun boğazına dolandı, kordon dolanmadı da, kordon sıkışması diye başka bir şey var. Bu da çocuğun nefessiz kalıp, zekâ özürülü olmasına sebep oluyor, ya da omuz çıkıklığına sebep oluyor. Doğumu özel hastanede yapınca, özel hastane böyle bir riske giremeyeceği için beni hemen sezaryene aldılar. (K6, 38, 3)

Bu bağlamda hamilelik ve doğuma yönelik risk algısındaki artışın kontrolde kalma arzusunu pekiştirdiği söylenebilir. Zira günümüze özgü yaygın risk bilinci temelde risklerin taşıdığı belirsizlik ve tahmin edilemezliği aktif olarak kontrol etme çabası ile ayırt edilmektedir (Giddens, 2018, s. 26). Anneler de kendi kontrollerinin dışında olan ve sadece uzmanın sunduğu bilgi çerçevesinde hakkında bilgi sahibi olabildikleri hamilelik ve doğumun riskleri karşısında onları kontrol etme imkânı veren uzman ile iş birliğini gerekli görmektedir.

Güvenli Bağlanma ve İletişim Sorunları

Anneliğin tıbbileşmesi sonucu doğum sonrasında anne-çocuk ilişkisi dahilindeki sorumlulukların genişlemesi daha çok çocuğun beyin gelişiminin spesifik çocuk yetiştirme pratikleriyle ilişkilendirilmesi ve anne-çocuk arasındaki *bağın* tıbbi bir dikkatle incelenmesiyle bağlantılıdır. Anneler, çocuğun beyin gelişimi için kritik önemde olan ilk yıllarda ona yoğun bakım sağlamanın ve beraber yapılan her şeyin çocuğun bilişsel gelişimi ve gelecek başarısı için ne kadar önemli olduğu yönünde uyarılmaktadır (Wall, 2004, 2010). Bu ise Furedi’ye (2013, s. 106) göre sevmek, uyarmak gibi geçmişte ebeveynliğin doğasından kabul edilen pek çok şeyin yeni öğrenme teorisinin gerektirdiği mecburi ve rasyonel çocuk yetiştirme pratiklerine dönüşümüne işaret etmektedir.

Anne-çocuk arasındaki bağ ise ilk defa 1930-1940’lı yıllarda kurum bakımında kalan çocuklarda görülen davranış sorunları ile Levy’nin (1937) “birincil sevgi açlığı”

olarak adlandırdığı annenin sürekli eksikliği arasında kurulan bağlantıyla tıbbi bir konu niteliği kazanmıştır. Daha sonraki araştırmalarda aile ortamında yetişen çocuklarda da birincil sevgi açlığı tespit edilmiş olması ise odağın çocuktan anneye doğru kaymasına neden olmuştur. Bowlby'in (1951) "anne yoksunluğu" kavramıyla çocuktaki olumsuz gelişimsel özellikler ile annelikteki eksiklikler arasında kurduğu ilişki ise bağlanma literatürü tarafından devam ettirilmiştir (Kanieski, 2010a, s. 337–339).

Zaman içerisinde araştırmaların odağının davranış bozukluklarından riske doğru kayması ise başarılı bağlanmanın koruyucu bir faktör olarak inşa edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda güvenli bağlanma, akademik ve sosyal başarıyı öngörebilecek çeşitli özelliklerle ilişkilendirilirken güvenli bağlanmanın gerçekleşmemesi sorunlardan kaçınma ve kaygı/güvensizlik nedeniyle psikopatoloji riskleri ile eşleştirilmiştir (Kanieski, 2010a, s. 339). Bilimsel argümanlar temelinde güvenli bağlanmanın koruyucu bir faktör olarak teşhisi ve eksikliğinin çocukta olası bilişsel ve psikolojik sorunlarla ilişkilendirilmesi ise günümüzde annelerin kendi annelik etme kalitelerinde azalmayı bir risk faktörü olarak ele almalarına neden olmaktadır (Kanieski, 2010b).

Bu argümanı destekler bir şekilde çocuğu 0-6 yaş aralığında olan katılımcıların hepsi çocuklarının güvenli bağlanma gerçekleştiremeyeceklerine dair endişelerinden bahsetmişlerdir. Üstelik bu endişeler bebek henüz anne karnındayken başlamaktadır.

Planlamadığım bir hamilelikte ve ben hayatı çok kontrol altına tutmaya çalışan bir insan olduğum için, bir anda ne yapacağımı şaşırdım ve bütün o hamilelik sürecim içerisinde çok sıkıldım. Çünkü aklımda hep şu soru vardı: bir yaşında bir çocuğum var, doğduğunda 2 yaşında olacak ve ben bunların ikisini de anneme emanet edicem, annem bu ikisiyle beraber nasıl baş edecek, ben iki çocuk, ev işi ve iş hayatı bunların hepsini nasıl sürdürürüm. Kızım doğduktan sonra bu sefer daha kısır döngüye dönüp "Ben bu çocuğa bütün hamilelik boyunca neden bunları hissettirdim, neden bunları yaşattım", mesela doğdu, uyumadı. Ben hep bunlara yordum: "Çocuğu çok stresli şey yaptım, hamilelik geçirdim, düzgün beslenmedim hiçbir şeye dikkat etmedim bak çocuk böyle uyumuyor". (K14, 38, 2)

Katılımcının anlatımı günümüzde anne-çocuk ilişkisinin yetişkinlik döneminde güvenli bağılıklar geliştirebilmek için yoğun bir mahremiyet sunan saf bir ilişki olarak ele alındığını ve anne-çocuk arasında kurulan bağın psikolojik açıdan istikrarlaştırıcı niteliğine atfedilen önemi (Giddens, 2014, s. 235) göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu öneme binaen anne karnından itibaren güvenli bağlanma başarılması gereken bir şey olarak ele alınmaktadır. Güvenli bağlanmanın nasıl gerçekleşeceği konusunda üzerinde durulan önemli koruyucu faktörlerden biri ise emzirmedir. Uzmanlık alanı psikolojik danışmanlık olan bir katılımcının emzirmenin çocuğa katkısına dair değerlendirmesi bu algının ideal tipik bir örneğini sunmaktadır.

Emziriyorum halen daha. 14,4 aylık kızım. 2 yaşına kadar da emzireceğim. Psikolojik bir bağ (kuruyoruz). Fizyolojik olarak da onu kuvvetlendiriyor. Esasında psikolojik bağlanmanın iki hattı vardır. Biri fiziksel yakınlık diğeri duygusal yakınlık. Emzirmede bu ikisi de var. İlk 24 ay, bağlanmada en önemli aylardır. O yüzden 24 aya kadar emzirmeye devam. (K8, 36, 1)

Bu bağlamda anne-çocuk arasında emzirme ile kurulan fiziksel ve duygusal yakınlık anneliğe ait doğal bir gelişme/ sonuç olmaktan daha çok çocuğa yönelik potansiyel riskleri önlemek için risk bilinçli anne sorumluluklarından biri olarak algılanmakta, Afflerback ve arkadaşlarının (2013) de dikkat çektiği gibi emzirme annenin başarması gereken önemli bir pratik olarak öne çıkmaktadır.

Diğer taraftan hem güvenli bağlanmanın gerçekleşebilmesi hem de çocuğun optimum zihinsel becerileri edinebilmesi için çocukla kaliteli vakit geçirmeleri yönünde uyarılan anneler bu yönde gayret göstermektedir (Wall, 2004, s. 46). Ancak hem “kaliteli vakit” ile ilgili somut bir standardın olmaması hem de gündelik hayat durumlarının gösterilmek istenen gayretin önünde engel oluşturabilmesi annelerin kaygılarını arttırmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar çalışıyor olmaları nedeniyle çocuktan uzun bir süre ayrı kalmalarının onun gelişimini olumsuz etkileyeceği yönünde kaygılara sahiptir.

Eve gittiğim an, tamamen dış dünyayı bırakıp, işi gücü vs. çocuğuma odaklanmak istiyorum çünkü zaten 7 – 8 saat beni görmüyor. Bu bende eksik, çocuğumu eksik bırakıyorum gibi hissediyorum kendimi. (K3, 30, 1)

Diğer taraftan ev hanımı olan bazı katılımcılar da ev işleri, birden fazla çocuğa sahip olmak gibi etkenlere bağlı olarak çocuklarına yeterince kaliteli vakit ayıramadıkları için çocuklarının gelişiminde bir olumsuzlukla karşılaşmaktan endişe duymaktadır. Bu nedenle çoğu katılımcı çocuklarıyla geçirdikleri zamanın hem niteliğini hem de niceliğini önemsemekte, bu anlamda gösterilen gayret “çocukla kaliteli vakit geçirdiğinde onun hayatı için önemli bir şey” (K17, 34, 2) ifadesinde görüldüğü gibi hayati önemde kabul edilmektedir.

Ancak yine de kaliteli vakit geçirme ve çocuğun gelecek hayatı arasında kurulan bağlantı ile oluşan endişe çocuk büyüdükçe azalmakta ve katılımcıların bazıları bu anlamda yaptıkları öz sorgulamaları kendi kendilerine yaptıkları bir haksızlık olarak değerlendirmektedir.

Onlara yeterince zaman harcıyıp harcamadığımı tartıyorum ama bunun kendime haksızlık etmek olduğunu düşünüyorum sonra, çünkü yeterince harcadığımı düşünüyorum. Çocuklar şimdi o kadar hem sevgi arsız hem zaman arsız yani her şeyi sizden çok fazla istediğini düşünüyorum –en azından kendi çocuklarım için– baba olsun, diğer büyükler olsun, ben olayım, kardeşler birbirine olsun, herkes birbirine yeterince zaman ayırıyor ama onlar için yetmiyor, hep daha fazlasını istiyorlar. (K13, 43, 3)

Annelerin kendilerini çocuğa yakın bakım ve ilgi sunmak zorunda hissettikleri ancak belirli bir sınırı olmayan bu zorunluluğun ister istemez üzerlerinde bir baskı oluşturduğu bağlamda annelik deneyimlerini muhakeme ettikleri, kendilerini rahatlatmaya çalıştıkları bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu durum endişe ve kaygıların geride bırakıldığı anlamına gelmemektedir. Bilakis 13-18 yaş

aralığında çocuğu olan katılımcıların çoğu ergenlik dönemindeki çocuğun kendi kontrol alanının dışına çıkıp bağımsızlaşmasından endişe ettiğini ve onunla kurulacak olan iyi bir iletişimin olası problemleri aşmada önemli olduğunu vurgulamıştır. Örneğin bir katılımcı ergenlik çağındaki çocuğuyla sağlıklı bir iletişim kuramaz ise kendi ilişkilerinin bozulmasından duyduğu endişeden yola çıkarak izlediği yolu şu şekilde aktarmıştır:

Sakin olabiliydim dediğim oluyor. Bağırduğım zaman onu kötü etkilemekten korkuyorum. (Bu yüzden) mesela artık okul, ders konusunda, ders çalış demiyorum 1 senedir. Hani sen büyüdün artık, bunu sana söylemeye gerek yok. Sen biliyorsun. Yaparsan bu fırsatlar, kendi çalışmanın önüne çıkacak deyip, ona bıraktım sadece. (K29, 41, 2)

Bu bağlamda genel olarak ergen çocuğun baskı hissetmesine yol açmayacak şekilde onunla ilişkiyi şekillendirecek belli davranış standartlarını benimsemiş yoluna gidilmektedir. Öneri literatüründe (bk. Güneş, 2019) var olan annenin ergenlik dönemindeki çocuğun gelişimine duyarlı olması, onunla empati ve iyi bir iletişim kurabilmesinin temel önemde olduğu görüşü anneler tarafından desteklenmekte, ergenlik çağındaki çocukla olası iletişim sorunları risk faktörü olarak değerlendirilmektedir.

Katkı Maddeli Ürünler ve Antibiyotik

Çağdaş kültürel bilim eleştirisi, modern bilimin ekonomik avantajlara odaklanan bakış açısının risklerin artmasına örtük olarak izin vermesini, Beck'in (2011, s. 89–94) tabiriyle “risk körlüğü”nü sorunsallaştırarak bilimsel teknik rasyonelliğe alternatif üretme hedefine sahiptir. Bu hedef ise bilimin bilimsel rasyonelliğin kendi ürettiği risk ve yan etkileri görünür hale getirdiği ve bir problematiğin nesnesine dönüştüğü düşünömsel bilimselleşme aşamasına taşımıştır. Risklerin oluşmasına neden olan bilim, bu süreçte riskleri tanımlama ve riskler karşısında çözüm üretme yönünde araçsallaşarak analiz etmesi ve üstesinden gelmesi gereken sorunların hem ürünü hem de üreticisi konumuna gelmiştir (Beck, 2011, s. 233).

Düşünömsel bilimselleşme sürecinin annelik üzerindeki etkisi katkı maddeleri ürünlerin tüketimin annelerin risk algılarının yoğunlaştığı konulardan birini teşkil etmesidir. Çocuğun oynadığı oyuncak, tükettiği besin, giyimi söz konusu olduğunda doğal olan tercih edilmekte, katkı maddesi veya kanserojen bileşen içeren ürünler çocuğun sağlığına yönelik birer risk unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bebeklik döneminde söz konusu kaygı daha çok bebeğin anne sütü ile beslenmesi, mümkün mertebe formül mama ile beslenmekten kaçınılması ile kendini dışa vurmaktadır. Zira birkaç on yıl önce bebek beslemenin modern ve bilimsel yolu olarak emzirmeden biberonla beslenmeye doğru değişim nasıl ki annelere bilimsel bilginin rehberliğinde teşvik ediliyorduyduysa bugün anneler tıbbi ve nörobilimsel çalışmalara referans verilerek bebeklerini emzirme yönünde teşvik edilmektedir (Faircloth, 2014, s. 162).Formül

süt/mama kullanımının çocuğun *immün sisteminin* yeterince gelişmemesinden anne çocuk arasında güvenli bağlanmanın gerçekleşmemesine kadar farklı sorunlarla ilişkilendirilmesi neticesinde anneler formül süt/ mama kullanımını bebeğin sağlığını tehdit eden bir risk faktörü olarak ele almaktadır (Afflerback ve ark., 2013).

Biz geceleri kalkıp ablamdan süt almaya gidiyorduk mama vermemek için. Yani içinde ne olduğunu bilmediğim bir şeyi çocuğuma vermek istemiyordum. Doğal olmadığı için aç kalsın ama o mamayı yemesin modundaydım. Onu çocuğuma verirsem ileriki zamanlarda çocuğumda bir sorun olacağını düşünüyordum. (K5, 31, 2)

Katılımcının anlatımı, günümüzde annelerin çocuğu sadece acil tehditlere karşı değil aynı zamanda fiziksel, bilişsel ve psikolojik olarak sağlıklı yetişkinliğe doğru gelişimlerine ket vurabilecek herhangi bir tehlikeye karşı da önlem alma sorumluluğunu kendilerinde gördüklerini gözler önünde sermektedir. Katkı maddeli ürünlerin tüketimi bağlamında bu sorumluluk gereği çocuğu 0-6 yaş aralığında olan katılımcılar bebeğin katı gıda tüketmeye başlamasıyla “organik, şekersiz ve glutensiz” ürünleri tercih etmektedir. Çocuğun beslenmesi ve takip edilecek diyetin ne olacağı konusunda Canan Karatay, İbrahim Saraçoğlu ve Aidin Salih³ gibi uzmanların yanı sıra bizzat çocuğun sağlığını takip eden uzmanların yönlendirmeleri ve sosyal medya hesabı kullanan uzmanların paylaşımları dikkate alınmaktadır. Söz konusu uzmanların katkı maddeleri, şeker ve gluteni çocuğun hem fiziksel hem de psikolojik sağlığına yönelik birer tehdit olarak ele alması annelerin tercihlerinde etkili olmaktadır. Örneğin bir katılımcı Aidin Salih’in *Gerçek Tıp (Yitik Şifa)* adlı kitabından yola çıkarak çocuğun beslenmesi konusunda şunlara dikkat etmektedir:

Gerçek Tıp (Yitik Şifa). Şu anda çok popüler bir kitap. Herkesin okuyup uygulamaya çalıştığı bir kitap. Orada bütün katkı maddelerinden bahsediyor. Sakızın içindeki katkı maddelerini bile okuyunca artık sakız çiğnemiyorum ve çiğnetmiyorum. O kadar çok fazla katkı maddesi var ki. Aspartam diye bir şey var mesela. Bunun beyne zarar verdiği yazıyor. Ben şu an hiçbir şey yedirtmeyen, abur cubur yedirtmeyen anne modundayım. (K5, 31, 2)

Bu bağlamda Szerszynski'nin (1996) de altını çizdiği gibi ekolojik bir duyarlılık ile kendini ortaya koyan uzman önerilerinin modernitenin ürettiği risk ve tehlikelere dair bilimsel ve tarafsız iddialarının oluşturduğu ahlaki atmosferde çocuklarını korumak isteyen anneler söz konusu iddialara referansla tercihlerini oluşturmaktadır. Zira söz konusu uzmanların önerileri daha sağlıklı olanı temsil etmektedir.

Hazır evde işte, nasıl diyeyim, unla munla herhangi bir şey yapmadık, pirinç unuyla falan yapıyorlarmış ya eskiden. Hani o konuda doktorun da çok desteği oldu ek gıdada neler yapabiliriz, nasıl şeyler hazırlayabiliriz. Özellikle benim Instagram'da takip ettiğim doktorlar var, onlarla yazışıyorum mesela ek gıdada falan... (K11, 31, 1)

3 Biyoloji, kimya ve tıp alanında uzmanlıkları bulunan bu isimler, alternatif tıp uygulamalarını temel tedavi metotları olarak kabul etmeleri ve bitkisel tedavi metotlarının kullanımları üzerine yaptıkları çalışma ve açıklamalar ile öne çıkmaktadır. Kendi yaklaşım, görüş ve tavsiyelerini popüler kitaplar ile yayımlamış olmaları ise onların anneler tarafından bilinirliğini arttırmıştır.

Faircloth'a (2014, s. 162) göre bugün annelik bağlamında yetkin görülen uzman bilgileri, modern bilime karşı bir savaş olarak görülen ancak kendisinden uzaklaşmak yerine sadece "doğaya geri dönüş" ile yeni bir yüz kazanmış bir bilimdir. Annelerin katkı maddeli ürünlerin çocuk için oluşturduğu tehlikeler karşısında alternatif bilimsel argümanları dikkate alması, ancak söz konusu argümanların bilimsel niteliklerinin sağladığı otoriteyi onaylamaları bu argümanı destekler niteliktedir.

Çocuklar büyüdükçe de katkı maddeli ürünlerin tüketimi konusunda söz konusu tutum devam etmektedir. Ancak bazı katılımcılar anneanne-babaanne tarzı/kültürel beslenme olarak tanımladıkları bir beslenme tarzını benimsedikleri üzerinde durmuştur. Bu noktada tüketilen besinin "şekersiz, glutensiz, organik" gibi nitelikleri öne çıkmamaktadır. Buradan yola çıkarak risklere yönelik algıların sadece nesnel olmadığını ve annelerin habituslarının⁴ temel oluşturduğu duygusal bir yapılanma içinde şekillendiği yorumu yapılabilir. Zira doğal beslenme konusunda keskinlikler çocuk yaş aldıkça biraz daha geride bırakılmakta ve yapılan tercihlerde "biz böyle alıştık" şeklinde ifade edilen bir motivasyonun etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katkı maddeli ürünlerin tüketimi ile ilgili risk ve tehlikelerin, aynı zamanda Lash'in (1993, s. 9) estetik düşünümSELLİK olarak kavramsallaştırdığı bireyin kültürel olarak öğrenip paylaştığı varsayım ve tercihlerine dayanan bir anlayış çerçevesinde değerlendirildiği söylenebilir. Örneğin iki çocuğu da ergenlik döneminde bulunan Denizlili bir katılımcı biber, ceviz, üzüm, domates gibi ürünleri kendi köylerinden temin ettiği için kendini şanslı görse de doğal ürünleri organik pazarlarda aramayı anlamlı bulmamaktadır.

Her sene köye gidip bir hafta minimum kalmaya çalışıyorum, yani zaten tarhana odur budur bir sürü doğal ürün bana doğal olarak geliyor. Ben onları gidip de organik pazarlarda aramıyorum. Şimdi bir de şöyle bir şey var, yani beslenme konusunda takık değilim. Çünkü ben her şeyi yiyen bir insanım. İlla onun organığı... Hiç de inanmıyorum organik diye ya ben Türkiye'de organik bir şey olabileceğine inanmıyorum. Her taraf ilaç nasıl olacak yani fabrika var, araba var onların çok ütöpik şeyler olduğunu, kandırmaca olduğunu düşünüyorum gerçekten. Ama tabii ki paket çorba yapmam mesela. Yani ne bileyim mümkün olmadığınca işte hazır salatalar, hazır bilmem yemeklikler köfteler falan yani mümkün olmadığınca bunları yapmam. (K36, 49, 2)

Katılımcının anlatımı doğal olanın kültürel bir hassasiyet olarak onaylansa dahi günümüzde doğal olarak tanımlanan şeyin ne kadar doğal olabileceğini problematize etmesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca fabrika, araba, paket çorba, hazır salata gibi

4 Bourdieu'a göre "habitus" davranış ve düşünmeyi yönlendiren sosyal norm veya eğilimlerdir. Bu bağlamda *habitus*, toplumun insanlara düşünce, his ve davranış düzeyinde kalıcı ve devamlı yapılandırılmış eğilimler kazandırarak onlara yatırım yapma biçimidir. Bir başka ifade ile nesnel sosyal yapının içselleştirilip bir dizi kişisel, bilişsel ve somatik niteliğe dönüşmesini, böylece bireysel aktörlerin öznel eylem yapıları ile sosyal alanın mevcut nesnel yapı ve gereksinimleri arasında belli bir orantının oluşmasını sağlayan habitus, bir eğilim sistemi (süreç içerisinde edinilmiş algılama, düşünce ve eylem şemaları) olma özelliği ile bireysel eğilimleri karşılaştıkları nesnel koşullar çerçevesinde geliştirici bir güce sahiptir (Nicolaeescu, 2010, s. 4). Dolayısıyla habitus bir bağlamdan diğerine aktarılabilir, devamlılık arz eden niteliğinin yanı sıra aynı zamanda belirli bağlam ve zamanla ilişkili olarak değişen kalıplara da yol açabilen toplumsal bir süreçte yaratılır. Dolayısıyla habitus mutlak anlamda sabit ve kalıcı değildir, beklenmedik durumlarda ve uzun bir tarihsel süreçte değişebilir (Navarro, 2006, s. 16).

modern gelişmeye özgü simgelere yönelik risk algısı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Stearney'nin (1994) de dikkat çektiği gibi anneler modernitenin kendi ürettiği risk ve tehlikeler karşısında duyulan tepkiselliğin motive ettiği ekolojik duyarlılığı onaylasalar da riskler karşısında alınan bireysel önlemlerin aslında sorunları çözmediği görüşü kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda uzmanların risk söylemleri ve bilimsel olarak kanıtlanmış önerileri dikkate alınsa dahi bunların gündelik hayata intibakı ve risklerin bireyselleşmesi ile ortaya çıkan riskli tercihlerde bulunma zorunluluğu (Beck, 2011) sorgulanmaktadır.

Ancak bireysel çabaların yeterli olmadığına dair düşünceler, önlem alma ve ihtiyatlı davranma zorunluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Risk ve tehlikeler konusunda taşınan kaygılar ve onlar karşısında hissedilen çocuğu koruma sorumluluğu her daim varlığını korumaktadır. Bununla birlikte birçok katılımcının çocuklar küçükken babaya, çocuklar büyüdükçe çocuğun beraber vakit geçirdiği arkadaş çevresine işaret ederek bunların desteği olmadığı için çocuğu yeteri kadar koruyamadıklarını düşünmeleri ilgi çekicidir. Bu bağlamda annelerin çocuğun somut veya potansiyel risklerden korunamaması suçunun kendilerinde olmadığına dikkat çekerek ontolojik güvenlik duygularını devam ettirmek istedikleri yorumu yapılabilir. Zira genel olarak çocuğa yönelik her türlü riski rasyonel bir şekilde ele alıp yönetemeyen anneler suçlayıcı bir dile maruz kalmaktadır. Miller'ın (2010, s. 17) de vurguladığı gibi suçlayıcı bir dile sahip değerlendirmelerin anneler üzerindeki en önemli etkisi ise riski azaltan uygun ve sorumlu bir ihtiyatlılığa dayanan ontolojik güvenliği annelik boyunca muhafaza etme çabasıdır. Bu çaba doğrultusunda ihtiyatlı ve risk bilinçli kararların uygulanmadığı durumların sorumluluğunun dışlandığı değerlendirilmesi uygun gözükmemektedir.

Öte yandan tek bir katılımcı antibiyotik kullanımının yan etkileri ve risklerine karşı çocuğu hastalandığında alternatif bir tedavi yöntemi olan biorezonans ile tedavi yoluna gittiğini belirtmiştir. Aslında Güngör'ün (2019) de dikkat çektiği gibi bilinçsiz antibiyotik kullanımı çocuğu yeni enfeksiyonlara açık hale getirme, çocuğun mikroplara karşı direnç geliştirmesi gibi riskler taşımaktadır. Söz konusu risklere dair bilginin farklı mecralarda toplumsallaşması ile pek çok anne çocukların antibiyotik kullanımı söz konusu olduğunda en azından riskleri sınırlandırmak istemektedir. Ancak bu örnek modern bilimin ürettiği risklere dair farkındalığa bağlı olarak annelerin alternatif bilimin sunduğu imkânlarla yönelmesini örneklendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Büyük kızım sürekli antibiyotik kullandı. Hani o zaman ben böyle bir olayı bilmiyordum. Biorezonans olayını ama artık ikinci kızımda bu kadar hastalık, yoruldu. Zaten sürekli ilk kızımda doktorlar, antibiyotikler artık ikincisinde baktım sürekli ateş, sabahlar olmuyordu hani, sürekli çocuk hastalanıyor. Böyle yoruldu artık yeter dedim. Bir anda da tevfuk işte sınıf arkadaşının annesi bu işi yapıyor öğrenince, dedim bu bana hikmettir. Bir de bunu deneyeyim dedim. Sonucunu da gördüğüm için ki ciddi görüyorum. O yüzden geri adım atmak istemiyorum. (K2, 33, 2)

Bu bağlamda annelerin çocuğu modern bilimin ürettiği risk ve yan etkilerden korumak için karşılarna çıkan alternatif eylem imkânları karşısında düşünömsel bir tutum geliştirip tercihte buldukları söylenebilir. Söz konusu eylem imkânları ise kendilerini bilime dayandırarak anneler gözünde meşruiyet kazanmaktadır. Bu nokta ise bugün bilime güvenin bir inanç meselesine dönüşümüne işaret etmektedir (Irwin ve ark., 2005, s. 86).

Teknoloji Kullanımı

Çocukların teknoloji kullanımı ile ilgili bilimsel çalışmalar teknolojik cihazların kullanım süresinin ve izlenen içeriklerin sınırlandırılmamasının hem fiziksel sağlık risklerine neden olduğu hem de bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimi olumsuz etkilediği üzerinde durmaktadır (Mustafaoğlu ve ark., 2018). Dolayısıyla doğal tehlikeleri insanın kontrolüne tâbi kılan bir gelişme olarak teknolojinin fiziksel, psikolojik, bilişsel ve sosyal olumsuz etkileri yeni risk alanları olarak annelerin gündemini oluşturmaktadır (Furedi, 2017). Düşünömsel bilimselleşmeyi örnekler bir biçimde teknoloji kullanım süresindeki artış ve ulaşılan içerikler, katılımcıların çoğu tarafından bilimsel argümanlara yaslanarak birer risk faktörü olarak teşhis edilmiştir. Bununla birlikte özellikle çocuk küçükken teknoloji ile fazla meşguliyet, daha çok bilişsel gelişimi için bir tehdit olarak görölmektedir.

Ben bir de çocuğa çok fazla telefon, tablet verilmesi taraftarı değilim. Çocuğun tabletle izleyeceğine ver önüne kalemi kâğıdı birlikte yazın çizin. Değil mi? Ben buna çok karşıyım işte, teknolojiyle çocukların uyutulmasına. Beyinleri de kötü etkileniyor bundan. (K12, 31, 1)

Çocuk büyüdükçe ise hem kaliteli vakit geçirme ve güvenli bir ilişki tesis etme isteği hem de çocuğun performansının düşmesi ve dikkatinin dağılması gibi riskler öne çıkmaktadır. Örneğin biri 9 diğeri 5 yaşında iki çocuğu olan bir katılımcı (K17, 34, 2) akşam telefona bakılmasını istemediği, teknolojiden uzakta ailecek beraber vakit geçirmenin çocuğun sosyal gelişimi için taşıdığı önem üzerinde durmuştur. Biri 14 diğeri 10 yaşında iki çocuğu olan diğeri bir katılımcı ise çocukların izledikleri video ve oyunların içerikleri konusundaki hassasiyetine dikkat çekerek bunu nasıl kontrol etmeye çalıştığını ve gereğinden fazla teknoloji ile meşguliyetin risklerini şu şekilde dile getirmiştir:

Yükledikleri oyunları, izledikleri çizgi filmleri sürekli takip edemiyorum. Serbest bıraktığım zaman ikisinde de olumsuz bir şey yaşamadım. Ama yine de eline kumanda vermek bana kontrol dışı gibi, bırakıp gitmek gibi geliyor. Tam içeriklerini bilemesem de oynadığı ya da izlediği şeylerin ne olduğunu kontrol etmeye çalışıyorum. Hangi yaş grubuna yönelik, kötü yorum almış mı diye bakıyorum. Yanımda oynamasını istiyorum. Bir taraftan da performanslarını düşürüyor. Dikkatleri dağılıyor. (K30, 37, 2)

Katılımcının anlatımında teknoloji kullanımının süresi ve ulaşılan içeriklerin kontrolü ile çocuğun performansı arasında kurulan bağlantı dikkate değerdir. Özellikle

ergenlik dönemindeki çocuğun teknoloji ile fazla mesai harcaması eğitim hayatından kopma şeklinde ifade edilen bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu noktada anneler hem çocuğun fiziksel, bilişsel, psikolojik ve sosyal gelişimini korumak hem de onun hayat başarısını garanti edebilmek adına çocuğun teknoloji kullanımını sınırlandırma yoluna gitmektedir.

Sosyal Çevre

Bugün özellikle çocuk istismarı vakaları ve yabancıların çocuk için teşkil ettiği tehlikelere dair haber ve hikâyelerle medyanın teşvik ettiği risklerle ilgili uğraş, annelerin diğer yetişkinleri çocuklarına yönelik bir tehlike kaynağı olarak görmesine neden olmaktadır (Bristow, 2014). Bazı katılımcıların kendi yakın çevreleri dışındaki insanları birer tehdit unsuru olarak algılaması ve çocuklarını bu çevreden nasıl koruyacaklarına dair taşıdıkları endişeleri dile getirmeleri de bu doğrultuda yoğunlaşan ve genişleyen risk algısını göstermektedir. Özellikle kozmopolit bir şehir olan İstanbul'da farklı insanlarla aynı mekânı paylaşma zorunluluğu çocuğun güvenliği için riskli bulunmaktadır.

Hakikaten, kime nasıl bırakacaksınız yani okuduğum hikâyeleri, hepimizin bloglarda şurada burada okuduğumuz taciz hikâyelerini düşündükten sonra, insan çocuğunu ders çalışmaya bile yan komşuya acaba olduğumuz bir noktadayız çünkü hepimiz, orada babası var mı, orada dedesi var mı? Falan gibi kabuslar görüyoruz. (K15, 41, 2)

Bununla birlikte sosyal çevreye yönelik risk algısı sadece taciz ve istismar tehlikesiyle bağlantılı değildir. Örneğin çocukları okul çağına gelen bazı katılımcılar akran zorbalığından endişe duymaktadır. Pek çok çalışma akran zorbalığının kaygı, kızgınlık ve çaresizlik duyguları, depresyon, okulu sevmeme ve akademik başarıda düşüş, kendini değersiz ve mutsuz hissetme, dışlanmışlık ve yalnız kalma gibi sorunlara neden olacağı üzerinde durmaktadır (bk. Gökler, 2009). Bu doğrultuda bazı katılımcılar çocuğunun diğer çocuklar tarafından fiziksel veya duygusal anlamda şiddete maruz kalma ihtimalini onun güvenliğine yönelik bir risk olarak algılamaktadır.

Çocuğumun güven içinde olmasını istiyorum. Arkadaşları tarafından kötü bir davranışa maruz kalmamasını istiyorum. (K21, 35, 2)

Bu nedenle anneler okul tercihlerinde çocuğun sosyalleşeceği çevrenin muhit, veli profili, dünya görüşü ve değerler gibi özelliklerine dikkat etmektedir. Mesela bazı katılımcılar okulun “çevresinin biraz daha nezih” (K24, 35, 2) olmasının çocuğun devam edeceği okula karar verirken kendilerini etkilediğini belirtmiştir. Okulun bulunduğu muhitin özellikleri ise “eğitilmiş bir kitle” (K17, 34, 2) olarak nitelendirilen veli profili ile eşleştirilmiştir. Öte yandan çocukları 13-18 yaş aralığında olan katılımcılar anlatımlarında daha çok çocukların kendilerince uygun davranış ve değerlere sahip olmayan arkadaşlar edinmeleri ile ilgili endişelere değinmişlerdir.

Okulunda çok fazla dövme, hızlı, küpeli tarzlı insanlar var, etrafta çok fazla insan var. Arkadaşları Instagram’da bu yaşta, hatta bu yaşta değil, geçen seneki yaşında içkili fotoğraflar paylaşıyorlardı. Bunları da bana gösteriyor bak bu böyle yapmış, şu şöyle yapmış diye. O yaşta çok aşırı makyaj yapıp bunu yayınlayan ve saçma sapan pozlar veren arkadaşları var. (K27, 45, 1)

Katılımcının çocuğun arkadaş çevresi ile ilgili yargıları, orta-orta üstü sosyoekonomik statüye eşlik eden hayat tarzının brüt bir sonucu olarak elde edilen kültürleşme ürünleri olarak ele almak mümkündür (Hunter, 1993). Bununla birlikte aynı hayat tarzını yapılandıran önemli bir kültürel bileşen olan risk bilinçli annelik, çocuğun gelecekteki şanslarını optimize etmek için anneye çocuğun hayatını planlama, kontrol etme ve yönetme sorumluluğunu yüklemektedir (Wall, 2010). Dolayısıyla ergenlik döneminde çocuğun annenin kontrol alanının dışına çıkması ve aynı zamanda çocuğun diğer insanları değerlendirme konusunda tecrübesiz olarak görülmesi söz konusu kaygıyı pekiştirici yönde etki göstermektedir.

Aileleriyle tanışmak istiyorum arkadaşlarının çünkü yanlış birileriyle tanışmasını, karşılaşmasını istemiyorum. Biraz tecrübesiz de bu konuda, herkesle arkadaş olabileceğini düşünüyor ya da ne bileyim doğru insanları seçebilir mi, seçemez mi ondan bir şey yapıyorum. Kaygılanıyorum. (K25, 43, 3)

Kısaca belirtmek gerekirse risklere dair algının oluşmasında sahip olunan hayat tarzı, ahlaki ve kültürel olarak öğrenilen ve paylaşılan varsayımlar da uzmanların bilimsel risk argümanlarının toplumsal alana yayılması kadar etkili oluyor gözükmektedir. Dolayısıyla risk algılarının bilimsel argümanların işaret ettiği nesnel parametreler ile hayat tarzı ve alışkanlıkların beraberinde getirdiği özne parametrelerin bir arada bulunduğu zeminde oluştuğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Çağdaş risklerin müphem doğası karşısında annelik yaparken eski gelenek ve alışkanlıklar bir zamanlar sağladıkları kesinlikleri artık sağlayamaz durumdadır. Bu nedenle günümüz anneleri için kitabi, güvenilir ve bilimsel bilgiler, bu bilgileri kendi çocuklarını yetiştirme deneyiminden alan geleneksel annelik bilgisinin önüne geçmektedir (Teke, 2014, s. 43). Uzman görüş ve önerileri ise çocuğun fiziksel, psikolojik ve bilişsel sağlığını geliştirme ve/veya olumsuz gelişimini engellemeye yönelik uygun davranış ve tutumları tanımlayarak ve uygun olmayan davranış ve tutumların sınırlandırılmasını destekleyerek annelik üzerinde etki göstermektedir. Ancak bilimsel bilgi ve görüşlerin düşünömsel bilimselleşme süreçlerine tâbi olması yenilenen, değişen ve çoğullaşan uzman risk argümanlarının takip edilmesi, onlar arasından tercihte bulunulması, annelik deneyiminin söz konusu tercih doğrultusunda gözden geçirilmesi ve gerektiğinde tekrar düzenlenmesi anlamını taşımaktadır. Üstelik başlangıçta daha çok fiziksel eksende tanımlanan çocuğun ihtiyaçlarının çerçevesi zaman içerisinde bilişsel ve psikolojik alanlara doğru genişlemiştir.

Bununla birlikte bu araştırmamızın ilk önemli bulgusu, Lupton (1999) ve Rothman'ın (2007) çalışmalarını destekler bir şekilde belirsizlik ve risk algısının, bilimsel anlamda daha kesin ve tahmin edilebilir risklerin konu edildiği hamilelik ve doğum süreçlerinde daha fazla ortaya çıktığıdır. Üstelik kontrolde kalma hissini pekiştirse dahi bebeğin farklı görüntüleme ve kan tetkikleri yoluyla takibi risk algısını azaltmak yerine arttırıcı yönde etki göstermektedir. Diğer taraftan çocuk dünyaya geldikten sonra onun fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığına yönelik olası riskler hakkında gelişen bir farkındalık bulunmaktadır. Çocuğun fiziksel sağlığına yönelik en başta modern bilimin ürünü olan katkı maddeleri/kanserojen içerikler birer tehdit olarak ele alınmaktadır. Söz konusu içeriklerin taşıdığı riskler karşısında modern bilime alternatif yaklaşımı benimseyen uzmanların önerileri daha tarafsız olmaları ve daha sağlıklı olanı temsil etmeleri açısından değerli bulunmaktadır. Bu bağlamda annelerin risklere dair bilinç artışının Beck'in (2011) tabiriyle bilimin büyüünün bozulması ile eş zamanlı gerçekleşen bir olgu olduğu göze çarpmaktadır.

Ancak çocuk büyüdükçe kanserojen/ katkı maddeli ürünlerin tüketimi ile ilgili ilk çocukluk dönemindeki kadar idealist bir tutum sergilenmemektedir. Zira kanserojen/ katkı maddeli ürünlerin taşıdığı riskler karşısında alınan bireysel önlemlerin sorunu tam olarak çözmediği ve dolayısıyla riskleri önlemek ve yönetmek konusundaki çabanın beyhude olduğu düşünülmektedir. Alternatif bilimsel öneriler dikkate alınsa dahi bunların gerçek gündelik hayata intibakı ile ilgili sorgulama, Beck-Gernsheim'in (1996) de dikkat çektiği gibi "çocuğun yaşam çıktıları için daha geniş bir alanda sorumluluk alma ve bilgi iddiaların sunduğu eylem imkânlarından tercihte bulunma zorunluluğu"na yönelik bir eleştiri ile kendini dışa vurmaktadır.

Öte yandan çocuğun psikolojik ve bilişsel gelişimi söz konusu olduğunda çocukta güvenli bağlanma duygusunun gelişimini sekteye uğratabilecek herhangi bir faktör olası psikolojik ve duygusal sorunlarla eşleştirilmektedir. Bu kapsamda Jordan ve arkadaşlarının (1994, s. 5–6) çalışmasını destekler bir şekilde hem çocuğa yeterli seviyede duyarlılık göstermenin hem de onun yetenek ve potansiyelini desteklemenin bir yolu olarak çocukla geçirdikleri vaktin en azından belirli bir kısmının daha programlı ve belirli bir amaca yönelik olması gerektiğine inanılmaktadır. Bu doğrultuda hem çocuğun teknoloji ile harcadığı hem de çocukla birebir geçirilen vaktin niceliği ve niteliğini kontrol etme sorumluluğu kucaklanmaktadır. Bununla birlikte anne kendi koşulları çerçevesinde bu anlamda ne kadar gayret gösterirse göstereceği yetersiz ve suçlu hissetmektedir. Zira çocuğu tehdit eden risklerin yönetilmesi hususunda çizilen idealin belirli bir sınırı bulunmamaktadır.

Ancak çocuk büyüdükçe suçluluk duygusunun bir ölçüde azaldığı ve hatta bu tarz bir sorgulamanın haksızlık olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Fakat bu, çocuğun sağlıklı gelişimi ile ilgili kaygıların geride bırakıldığı anlamına gelmemektedir.

Nitekim çocuk yaş aldıkça onunla iyi bir iletişim kurmak olası problemlerin aşılmasında kilit bir önem taşımaktadır. İyi bir iletişimin nasıl kurulacağı noktasında ise Irwin'ın (2017) çalışması ile uyumlu bir şekilde annenin çocuğun gelişimine duyarlı olması, onun ihtiyaçlarını ve gelişimini doğru okuyup kendini ona uygun konumlandırması ve onunla empati kurabilmesi annenin sahip olması gereken hasletler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte kazanılan tecrübe ile gündelik deneyimler karşısında kitabî bilgi muhakeme edilmekte, annenin koşul ve deneyimleri çerçevesinde daha fazla yorumlanmaktadır. Bu durum, çocuğu olsun veya olmasın pek çok kadının etkisinde olduğu çağdaş annelik idealini toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden tartışan ve "baskıcı" olarak nitelendiren feminist literatüre (Badinter, 2017; Chodorow, 1978; Thurer, 1994) karşılık kadınların aslında gönüllü olarak çağdaş annelik idealinin gereklerine uydukları ve bu ideali kendi koşul ve şartlarına göre uyarladıklarının altını çizen saha çalışmaları (Arendell, 2000) ile uyum göstermektedir.

Bunun yanı sıra günümüzde anne-çocuk ve diğer yetişkinler-çocuk arasındaki ilişkiler de giderek risk çerçevesinde değerlendirilmektedir. Anne-çocuk ilişkisini kapsamına alan risk değerlendirmeleri öncelikle anne-çocuk arasındaki güven ilişkisine ve çocuğun güvenli bağlanma duygusunun gelişimine odaklanmaktadır. Ancak Hays'ın (1996, s. 48) de dikkat çektiği üzere güvenli bağlanmanın gerçekleşebilmesi için anne-çocuk ilişkisinde takip edilmesi gereken birtakım kriterlerin tanımlanması, annenin sunduğu sevgi, bakım gibi soyut niteliklerin rasyonelleştirilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise Macvarish'in (2016, s. 84) de üzerinde durduğu üzere gündelik hayatta anneliğe özgü kendiliğindenliğin yerine amaç odaklı bakış açısını pekiştirici etki göstermektedir.

Ayrıca riskle ilgili güncel uğraşı, ebeveynleri diğer yetişkinleri potansiyel bir koruma kaynağı olmaktan çok, çocuklarına yönelik bir tehlike kaynağı olarak görmeye teşvik etmektedir (Bristow, 2014, s. 10). Sosyal çevreye dair yoğunlaşan risk algısı bu argümanı desteklemektedir. Bu bağlamda özellikle bilgi ve iletişim sistemlerine artan bağımlılık ile riski anlama ve kontrol etme kapasitesindeki azalmanın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira Furedi'nin (2013) de dikkat çektiği üzere bir çocuğun kaçırılışı vb. hikâyelerin medya vasıtasıyla annelerin kişisel gündemlerine düşmesi, aynı tehlikelerin kendi çocukları için de somut birer risk oluşturduğu yönünde oluşan algıyı artırıcı yönde etki göstermektedir.

Ayrıca risklere yönelik algının her zaman rasyonalist bir süreçte ortaya çıktığını düşünmek pek doğru değildir (Lupton, 1999, s. 121). Bilinçli bir sorunsallaştırma içermeyen risk algılarının anlaşılmasında ise belirli alışkanlıklar ve yönelimler bütünüünü içeren hayat tarzının kaynaklık ettiği estetik düşünömsellik riskleri değerlendirme ve yönetme konusunda seçeneklerin düzenli bir örüntü içerisinde bağlantılandırılmasına imkân verdiği için önem taşımaktadır (Giddens, 2014, s. 112).

Bu bağlamda annelik yaparken çocuğa yönelik risklerin önlenmesi ve yönetilmesi konusunda bireysel olarak üstlenilen sorumluluk, belirli bir hayat tarzına işaret eden bir ahlak biçimi – çocuğu güvende tutmayı birincil değer olarak kabul eden risk yönetimi/risk alanında uzmana güven– olarak egemenlik kazanmıştır (Lee, 2014b).

Risk bilinçli annelik olarak ifade ettiğimiz bu kod, anne açısından sonuç ve/veya bedellerine bakılmaksızın çocuğa yönelik çok küçük veya çok az anlaşılmalı olsa dahi tüm riskleri azaltan davranış ve tutumları kapsamaktadır. Ancak hem çocuğun gelişimini desteklemek hem de kendi kontrol alanının dışında da olsa çocuğu mevcut ve potansiyel tehlikelere karşı korumak konusunda birincil derecede sorumluluğu anneye veren bu bakış açısı çocuğun gerçekten neye ihtiyaç duyduğu ile onun fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimi arasındaki ayrımı belirsizleştirmektedir. Bu durum ise toplumdaki çocuklar ile yetişkinler arasındaki enformel kendiliğinden etkileşimin faydalı olduğu anlayışını zayıflatmakta, ailenin temelinde yer alan ebeveyn ile çocuk arasındaki karşılıklı ilişkilerinin çocuğun lehine zedelendiği ve aile içindeki sosyal ilişkilerin tersine döndüğü bir bağlam ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bağlama karşılık bu araştırma tıbbi-psikolojik-pedagojik bilimsel argümanlarda yer alan risk söylemlerinin geliştirilmesi ve toplumsallaşmasında annelerin öznelliklerinin ve sahadan alınan dönütlerin de değerlendirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Adam, B., & Van Loon, J. (2005). Introduction: Repositioning risk; the challenge for social theory. In B. Adam, U. Beck, & J. Van Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 1–33). Sage.
- Afflerback, S., Carter, S. K., Koontz Anthony, A., & Grauerholz, L. (2013). Infant-feeding consumerism in the age of intensive mothering and risk society. *Journal of Consumer Culture*, 13(3), 387–405. <https://doi.org/10.1177/1469540513485271>
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1192–1207.
- Aydemir, H. ve Uyar Hazar, H. (2014). Düşük riskli, riskli, yüksek riskli gebelik ve ebeveynin rolü. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences*, 3(2), 815–833.
- Badinter, E. (2017). *Kadınlık mı? Annelik mi?* (A. Ekmekçi, çev.). İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan modernite* (S. O. Çavuş, çev.). Can Yayınları.

- Beck-Gernsheim, E. (1996). Life as a planning project. In S. Lash, B. Szerszynski, & B. Wynne (Eds.), *Risk, environment and modernity: Towards a new ecology* (pp. 139–154). Sage.
- Beck-Gernsheim, E. (2005). Health and responsibility: From social change to technological change and vice versa. In S. Lash, B. Szerszynski, & B. Wynne (Eds.), *Risk, environment and modernity: Towards a new ecology* (pp. 122–136). Sage.
- Beck, U. (1992). From industrial society to the risk society: Questions of survival, social structure and ecological environment. *Theory, Culture & Society*, 9, 97–123.
- Beck, U. (2005). Risk society revisited: Theory, politics and research programmes. In B. Adam, U. Beck, & J. Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 211–230). Sage.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (B. Doğan, çev.). İthaki Yayınları.
- Beck, U. ve Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın normal kaosu* (N. Ermiş, çev.). İmge Kitapevi.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. Schocken Books.
- Bristow, J. (2014). Who cares for children? The problem of intergenerational contact. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish (Eds.), *Parenting culture studies* (pp. 102–129). Palgrave Macmillan.
- Castaneda, C (2005). Child organ stealing stories: Risk, rumour and reproductive technologies. In B. Adam, U. Beck, & J. Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 236–155). Sage.
- Castells, M. (2008). *Ağ toplumunun yükselişi- enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (C. 1.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches*. Sage.
- Dean, M. (2000). Risk, calculable and incalculable. In D. Lupton (Ed.), *Risk and sociocultural theory: New directions and perspectives* (pp. 131–159). Cambridge University Press.
- Douglas, M. (1994). *Risk and blame: Essays in cultural theory*. Routledge.
- Esgin, A. (2008). *Anthony Giddens sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Faircloth, C. (2014). The problem of “attachment”: The “detached” parent.” In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish (Eds.), *Parenting culture studies* (pp. 147–165). Palgrave Macmillan.
- Furedi, F. (2013). *Paranoyak anne-babalık: Uzmanları dikkate almamak çocuğunuz için en iyi olabilir*. İz Yayıncılık.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: Risk almanın riskleri*. Ayrıntı Yayınları.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide araştırmalar* (Ü. Tatlıcan, çev.). Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. Say Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, çev.). Ayrıntı.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511–537. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/download/565/436/>
- Güneş, A. (2019). *Ergenlik döneminde 100 temel kural*. Timaş Yayınları.
- Güngör, A. (2019). Çocuklarda antibiyotik kullanımı ile ilgili ebeveynlerin tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 3, 203–207.

- Handel, H. (1979). Normative expectations and the emergence of meaning as solutions to problems: Convergence of structural and interactionist views. *American Journal of Sociology*, 84(4), 855–881.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. Yale University Press.
- Hunter, I. (1993). Subjectivity and government. *Economy and Society*, 22(1), 123–34.
- Irwin, A., Allan, S., & Welsh, I. (2005). Nuclear risks: Three problematics. In B. Adam, U. Beck, & J. Van Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 78–105). Sage.
- Irwin, S. (2017). Parenting teenagers as they grow up: Values, practices and young people’s pathways beyond school in England. *The Sociological Review*, 66(1), 241–256. <https://doi.org/10.1177/0038026117691718>
- İşmen Gazioğlu, A. E. (2019). *Hayatın ilk çeyreği: 0-18 yaş gelişimi*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Jordan, B., Redley, M., & James, S. (1994). *Putting the family first*. UCL Press.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü. ve Türkyılmaz, S. (2010). Temsili bir örnekleme SES ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183–220.
- Kanieski, M. A. (2010a). Securing attachment: The shifting medicalisation of attachment and attachment disorders. *Health, Risk & Society*, 12(4), 335–344.
- Kanieski, M.A. (2010b). *Best be the ties that bind: The medicalization of mother love*. <http://blogs.kent.ac.uk/parentingculturestudies/files/2010/12/Sem-1-kanieski-paper.pdf>
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Lash, S. (1993). Reflexive modernization: The aesthetic dimension. *Theory, Culture & Society*, 10, 1–23. <https://dx.doi.org/10.1177/026327693010001001>
- Lee, E. (2014a). Introduction. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish (Eds.), *Parenting culture studies* (pp. 1–25). Palgrave Macmillan.
- Lee, E. (2014b). Experts and parenting culture. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish (Eds.), *Parenting culture studies* (pp. 51–76). Palgrave Macmillan.
- Levy, D. (1937). Primary affect hunger. *American Journal of Psychiatry*, 94, 643–652.
- Lupton, D. (1999). *Risk: Key ideas*. Routledge.
- Lupton, D. (2003). *Medicine as culture, illness, disease and body in western societies*. Sage.
- Macvarish, J. (2016). *Neuroparenting: The expert invasion of family life*. Palgrave Macmillan.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey Bass.
- Meyer, A. (2007). The moral rhetoric of childhood. *Childhood*, 14(1), 85–104. <https://dx.doi.org/10.1177/0907568207072532>
- Miller, T. (2010). *Annelik duygusu, mitler ve deneyimler* (A. Bora, çev.). İletişim Yayınları.
- Mustafaoglu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Özdiñler, A. R. (2018). The negative effects of digital technology usage on children’s development and health. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 1–21.
- Navarro, Z. (2006). In search of cultural interpretation of power. *IDS Bulletin*, 37(6), 11–22.
- Nicolaescu, C. (2010). Bourdieu – Habitus, symbolic violence, the gift: “you give me /i give you” principle. *Euromentor Journal*, 1(3), 1–10.

- Prior, L., Glasner, P., & McNally, R. (2005). Genotechnology: Three challenges to risk legitimation. In B. Adam, U. Beck, & J. Van Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 105–122). Sage.
- Rothman, B. K. (2007). Laboring now: Current cultural constructions of pregnancy, birth and mothering. In W. Simonds, B. K. Rothman, & B. M. Norman (Eds.), *Laboring on* (pp. 29–97). Routledge.
- Schutz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler* (A. Akan ve S. Kesikoğlu, çev.). Heretik
- Stearney, L. M. (1994). Feminism, ecofeminism, and the maternal archetype: Motherhood as a feminine universal. *Communication Quarterly*, 42(2), 145–159. <https://dx.doi.org/10.1080/01463379409369923>
- Szerszynski, B (1996). On knowing what to do: Environmentalism and the modern problematic. B. Szerszynski, S. Lash, & B. Wynne (Eds.), *Risk, environment and modernity: Towards a new ecology* (pp. 104–137). Sage.
- Teke, S. G. (2014). Dönüşen anneliğe yönelik netnografik bir analiz: Blogger anneler. *Milli Folklor*, 26(103), 32–48.
- Thurer, S. (1994). *The myths of motherhood: How culture reinvents the good mother*. Penguin Books.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *İstatistiklerle kadın*. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33732>
- Turner, B.S. (2017). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. Sentez Yayınları.
- Van Loon, J. (2005). Virtual risks in an age of cybernetic reproduction. In B. Adam, U. Beck, & J. Van Loon (Eds.), *The risk society and beyond critical issues for social theory* (pp. 165–183). Sage.
- Waggoner, M. (2017). *The zero trimester: Pre-pregnancy care and the politics of reproductive risk*. University of California Press.
- Wall, G. (2004). Is your child's brain potential maximized? Mothering in an age of new brain research. *Atlantis*, 28(2), 41–50.
- Wall, G. (2010). Mothers' experiences with intensive parenting and brain development discourse. *Women's Studies International Forum*, 33, 253–263.

Adanmışlıktan Tükenmişliğe, Tükenmişlikten Vazgeçişe: COVID-19 Pandemisi'nde İstifa Eden/Emekli Olan Hekimlerin Çılgılığı

Göksel Altınışık Ergur¹, Şadiye Nuhuğlu², Cansu Çobanoğlu³, Nazlı Çetin⁴, Pınar Bostan⁵, Ali Ergur⁶

Öz

COVID-19 Pandemisi'nde haziran ayı itibarıyla esnek çalışma düzeni sonlandırılmış, “normalleşme” uygulamalarına geçilmiş, devlet memurlarına, özellikle sağlık çalışanlarına uygulanan istifa/emeklilik yasağı kaldırılmıştır. Çalışmamız, COVID-19 Pandemisi'nde istifa eden/emekliye ayrılan hekimlerin bu kararlarını sosyolojik açıdan değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel özellikteki bu araştırma, yarı-yapılandırılmış, yüz yüze mülakat tekniğiyle, çevrimiçi olarak hekim görüşmecilerle gerçekleştirilmiştir. Yaşlarının ortancası 50 olan 19 görüşmecedan 9'u istifa etmiş, 10'u emeklilik kararı vermişti. Görüşme ifadelerinin kodlarında, işten ayrılma kararını etkileyen etmenler, organizasyon sorunları, yönetimin yaklaşımı, mesleği icra etme koşulları, meslek anlayışı, kişilik özellikleri, yakın çevrelerinin yaklaşımı araştırılmıştır. Pandemi döneminde sağlık çalışanlarının istifa ve emeklilik eylemi, enfekte olma-başkasına bulaştırma korkusu, sağlık sistemindeki sorunlar, ağır çalışma şartları; sürecin ne kadar süreceğini bilememekten kaynaklı tükenmişlik hissiyle açıklanmaktadır. Bireyin toplumsala olan inancını yitirdiği ve toplumsal dayanışmanın çözüldüğü bir *anomi* hâli olarak kriz bağlamında, adaletsiz görev dağılımı, organizasyon bozuklukları, belirsizliğin sorumluluk kavramını muğlaklaştırması, meslektaşların görevden kaçınma davranışları, takdir görmeme ve kişilik özellikleri, ayrılma davranışına zemin hazırlayan başlıca unsurlar olarak saptanmıştır. Toplumla mübadeledeki dengesizlik, bireyin adanmışlıkla çalışmasının hak ettiğine inandığı ödülü kendi kendine vermeyi seçmesine yol açmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 Pandemi sürecindeki istifa ve emeklilik olgularının arkasında yatan etmenleri, *vazgeçiş salgınına* dönüşmesinin önlenmesi için yapılması gerekenleri anlamaya yönelik bir tür otopsi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 • Pandemi • İşten ayrılma • Anomi • İstifa • Emeklilik • Tükenmişlik • Mobbing

From Dedication to Burnout to Turnover: The Cry for Help from Doctors Who've Resigned or Retired during the COVID-19 Pandemic Abstract

In the COVID-19 pandemic, flexible work schedules were terminated in June 2020, normalization practices were initiated, and resignation/ retirement bans on healthcare workers were lifted. This study aims to evaluate the decisions of doctors who've resigned or retired during the COVID-19 pandemic from a sociological perspective. This qualitative research was conducted online using the semi-structured face-to-face interview technique with physician interviewees. Of the interviewees ($M_{age} = 50.9$ years), 9 had resigned and 10 had decided to retire. When coding the interview statements, the factors affecting the decision to leave employment were investigated such as organizational problems, managerial approaches, the conditions for cognizance in performing and understanding the profession, personality traits, and approaches in their immediate environment. During the pandemic, healthcare workers' acts of resigning or retiring have been explained through the fear

1 Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Kınıklı Kampüsü, Denizli, Türkiye.

Eposta: gaergur@gmail.com ORCID: 0000-0001-6869-1301

2 Galatasaray Üniversitesi, Toplumsal Araştırmalar Merkezi, COVID Araştırma Grubu, İstanbul, Türkiye.

Eposta: sanuhoglu@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8650-1222

3 Galatasaray Üniversitesi, Toplumsal Araştırmalar Merkezi, İstanbul, Türkiye.

Eposta: cansucobanoglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-8788-9532

4 Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Kınıklı Kampüsü, Denizli, Türkiye.

Eposta: nazlicetin@yandex.com ORCID: 0000-0002-9077-0580

5 İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye. Eposta: pinar.bostan@bilgi.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5312-083X

6 **Sorumlu yazar:** Ali Ergur (Prof. Dr.), Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: aergur@gsu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8510-4287

Atf: Altınışık Ergur, G., Nuhuğlu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., & Ergur, A. (2021). Adanmışlıktan tükenmişliğe, tükenmişlikten vazgeçişe: COVID-19 Pandemisi'nde istifa eden/ emekli olan hekimlerin çılgılığı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 73–102. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0078>

of being infected/infecting someone else, problems in the health system, intense work conditions, and feeling burned out due to not knowing how long the process will take. In the context of the crisis as an *anomie* in which the individual loses faith in society and social solidarity dissolves, the main factors setting the basis for leaving work have been identified as unfair distribution of tasks, organizational disorders, ambiguity regarding the concept of responsibility due to uncertainty, collegiate behaviors that shirk duty, lack of appreciation, and personality traits. The imbalance in exchange with society has led individuals to choose to give themselves the rewards that they are unable to get from others. This research performs a kind of autopsy to understand the factors behind cases of resignation and retirement during the COVID-19 pandemic and what needs to be done to prevent this from turning into a *contagion turnover*.

Keywords: COVID-19 • Pandemic • Leave of employment • Anomie • Resignation • Retirement • Burnout • Mobbing

Extended Summary

The first three months of the COVID-19 pandemic began in Wuhan, China in December 2019 and has been a peak period of struggle and increased workload for healthcare workers all around the world. Turkey instated an official and general ban on turnover for healthcare workers. After that period, the flexible work orders were terminated in June 2020, normalization practices were initiated, and the resignation/retirement ban on healthcare workers was lifted. The gradual increase in the number of COVID-19 patients and the unfair shift of responsibilities to certain branches and organizations have increased the workload on these healthcare professionals and obliged them to maintain this pace without flexibility in their schedules. At that time, the news of doctors who had resigned or taken early retirement started to be heard sporadically, but that issue has become taboo, possibly due to those healthcare professionals having refrained from giving interviews and the fragility of the situation. Therefore, addressing this *wave of renunciation* is crucial from a sociological perspective as it may have the potential to influence the future of the pandemic in terms of public health. This study aims to evaluate the decisions of doctors who've resigned or retired during the COVID-19 pandemic according to visible as well as background factors, results, and future reflections.

This qualitative research was conducted online using the semi-structured face-to-face interview technique with physician interviewees from different cities in Turkey. Of the 19 interviewees ($M_{age} = 50$), 11 are female and 8 are male; 9 had resigned and 10 had decided to retire. The interviews were completed between August 21 – September 1, 2020. Immediately designing and studying the subject is important due to the likelihood of a new ban on the resignation and retirement of healthcare workers as a result of the high frequency of similar resignation/retirement cases in addition to the remarkable increase in the number of new COVID-19 patients, related issues, and predictions that the workload might exceed the capacity of the health system.

In coding the interview statements, the factors affecting the decision to leave employment have been investigated in terms of organizational problems, managerial approaches, cognizance of the conditions for performing and understanding the

profession, personality traits, and the approaches in their immediate environment. Real-life experiences have been analyzed based on the interviewees' expressions and been discussed in accordance with theoretical approaches.

According to the results from our research, the backbreaking effect of increased workload and the fear of being infected and transmitting it to others in particular are the most common anxieties among healthcare workers who have decided to resign or retire. According to our interviewees, the common reasons for their decision to resign or retire are their intense working conditions, not knowing how long it would take to end under these conditions, the appearance of psychiatric disorders, and increased levels of burnout. However, our research has observed the negative effects of organizational disorders and inequality in work distribution at various levels on healthcare workers. The interviewees shared their experiences on the demanding managerial policies in their work places and on situations where they were unable to ensure team cohesion. The expectation for better and healthier working conditions is prominent among the conditions that they stipulated for not resigning or retiring.

One can say the act of leaving that is realized by resigning or retiring is not a reflex of avoidance of duty but an act derived from the experience of loneliness caused by the weakening of social ties and trust systems in the clinic. The decision to quit from healthcare professionals who lost faith in their institution due to ineffective or rights-violating management or in their profession and division of labor due to their colleagues' shirking duties, and who have experience a kind of loneliness is thus not only related to individual causes but also to the essence of social relations that led the individual to this behavior. In the context of the crisis that emerged as a kind of *anomie* in which individuals had lost faith in the social order and solidarity had dissolved, this study has determined the unfair distribution of tasks, organizational disorders, colleagues' shirking duties as a result of the uncertainty ambulating the definition of responsibility, the lack of appreciation, professional disappointment, and personality properties as the main factors predisposing them to resign/retire. Moreover, shirking duties among colleagues has caused a kind of dissolution in the network of solidarity within the clinic, and this dissolution of the bonds that hold the social fabric together has facilitated both a questioning of professional belonging and feeling of isolation. The interviewees emphasized resigning/retiring to have not only been a reflex response specific to the crisis, but to also have been related to the problems in the pre-pandemic period.

Doctors who struggle with dedication at the level of not hesitating to risk death and sacrifice their personal life to work since the pandemic began may choose to withdraw from professional life because of anomia. The reasons for anomia might be the heavy working conditions, organizational problems, unjust and ineffective management, and burnout, in addition to the frustration caused by the lack of support from both patients and society. Afterward, they have sought opportunities for rebirth while heading toward

different areas or changing their workplace for more optimum conditions. The interviewees showed signs of having personalities such as fighters and altruists. The imbalance in exchange with society has led them to choose to give themselves the reward they were unable to get from others.

In conclusion, our study supports the documentation of sociological backgrounds on and outcomes from the decisions to resign or retire made during the COVID-19 pandemic. Thus, a kind of autopsy has been performed to understand the factors behind those cases and to help clarify what needs to be done to prevent this from turning into a *contagion turnover*. Studies on social sciences would create valuable knowledge in the near future to improve health systems and interrelated health policies.

Adanmışlıktan Tkenmişliğe, Tkenmişlikten Vazgeişe: COVID-19 Pandemi’nde İstifa Eden/Emekli Olan Hekimlerin ığlığı

COVID-19, Aralık 2019’da in’in Wuhan kentinden başlayıp bütün dünyayı hızla etkisi altına alan, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık rgtnn (DSÖ) *pandemi* olarak ilan etmesiyle bu niteliği tescillenen bir hastalıktır (WHO, 2020). Pandemi döneminin ilk üç ayı, hem sağlık çalışanları açısından iş yükünün arttığı hem mücadelenin en yoğun olduğu dönemi oluşturmaktadır. Resmi makamların, hasta sayılarının azalmasına dayandırılan kararıyla, 2020 Haziran ayı başından itibaren, özellikle belli uzmanlık alanlarından sağlık çalışanlarının adanmışlık ve dayanışma içinde COVID-19 ile mücadelede yer aldığı esnek çalışma düzeni (Ergur, 2020, s. 226) sonlandırılmıştır. Bu kapsamda, pandemi hastaneleri listesi belirlenerek, bu liste dışında kalan hastanelerde toplumun bütün kesimleriyle birlikte “normalleşme” uygulamaları başlamıştır. Aynı zamanda sağlık çalışanlarına uygulanan istifa/emeklilik yasağı da kaldırılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu aşamada salgınla mücadelenin belli dallara ve kurumlara bırakılması, söz konusu alanlarda çalışanların iş yükünün çok artırmış, ayrıca bu tempoyu esnek mesai uygulaması olmadan sürdürmeleri gerekmiştir. “Normalleşme” döneminin düzenlemeleri sonucu kısıtlamaların gevşetildiği toplu sosyal olaylar, toplumsal hareketliliğin artmasına, hızlı bulaşma özelliği olan virüsün toplumda yeniden yayılması sonucunda COVID-19 hasta sayılarında tedrici artışa yol açmıştır.

Hasta sayılarının azalmış olarak sabit kaldığı ya da çok az artış gösterdiği yönündeki açıklamalara karşın, saha deneyiminin farklı olduğu belirtilerek çeşitli meslek rgtleri ve bazı valiliklerden salgında kontrolün kaybedilmekte olduğu uyarıları yapılmıştır. Sağlık alışanlarının tkenmişlikleriyle ilgili paylaşımlar sosyal medya ortamlarında görülmeye başlamıştır. Öte yandan istifa eden, erken emekliliğe ayrılan hekimlerin haberlerine sık rastlanmamasına karşın sosyal medyadaki hekim gruplarında dikkat çeker hâle gelmiştir. Ayrıca yeni vak’a ve ölüm sayılarında artışla dikkat çeken Diyarbakır ilinde (Hürriyet, 2020) bu dönemde internetten yapılan bir ankete göre, katılımcıların %61’i istifa etmeyi düşündüğünü belirtmektedir (Medimagazin, 2000).

Bireyler organizasyon ve yönetim açısından doğru bulmadıkları durumlara karşı ses çıkarmayı (*voice*) veya hiçbir Şey yapmadan ayrılmayı (*exit*) seçenler olmakta, bu seçimler kuruma sadakat (*loyalty*) zerinden belirlenmektedir (Hirschman, 1970, s. 92). Pandemi süreci için bu seçeneklerden biri olarak ayrılma, bu zamana dek yapageldikleri Şekilde hekimlik mesleğine devam etmemeyi seçenlere karşılık gelmektedir. COVID-19’un salgın ölçeğinde yol açtığı sağlık sorunlarıyla mücadelede kilit rol oynayan meslek grubundan bireylerin *vazgeçiş dalgası* olasılığını toplumbilimsel açılardan ele almak, toplumsal birçok sonucu olan bu hastalıkla ilgili bütün süreçleri etkileme potansiyeli nedeniyle önem kazanmaktadır. Sosyolojik düşünme görünenin arkasındaki görünmeyeni ele alabilmesi açısından önemlidir (Tecim, 2018, s. 46).

“COVID Araştırma Grubu” bünyesinde bir araya gelen sosyologlar ve göğüs hastalıkları uzmanlarının iş birliğiyle gerçekleştirilen çalışmamızın amacı, COVID-19 Pandemisi sırasında istifa eden veya emekliye ayrılan hekimlerin bu kararlarını sosyolojik açıdan değerlendirmektir.

Nitel teknik kullanılan araştırma, yapıldığı kısa süre içinde istifa ettiği ya da emekli olduğu öğrenilen, farklı şehirlerden hekimlere davet götürülmüştür. Kabul edenlerle yarı-yapılandırılmış yüz yüze mülakat tekniğiyle, çevrimiçi olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma örneklemini belirlemek üzere maksimum çeşitlilikte örneklem ve kartopu örneklem yöntemleri kullanılmıştır. İlk aşamada, uzmanlık alanları gereği COVID-19 hastalarına sağlık hizmeti verdikleri bilinen göğüs hastalıkları ve enfeksiyon hastalıkları hekimlerinden devlet hastaneleri ve özel hastanelerde çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak pandemi sürecinde yapageldikleri meslekten ayrılmayı seçen başka dallardan hekimlerin de olduğunun görülmesi üzerine, kararlarını pandemiyle ilişkilendiren bu katılımcılar araştırmaya dâhil edilmişlerdir. Uzman hekim, üniversite öğretim üyesi, uzmanlık öğrencisi konumlarındaki görüşmecilerin mahremiyetlerine saygı gereği görüşme için onayları alınırken taahhüt edildiği şekilde kimlik, kurum ve hatta çalışılan şehir bilgileri saklı tutulmuştur. Bireysel röportaj davetlerine olumsuz yanıt verdiklerinin özellikle belirtilmesi nedeniyle, görüşmeci ifadelerinin mahremiyet hakları korunarak, rastlantısal seçilmiş örneklerin kolektif bir değerlendirmesi biçiminde söylem analizine tâbi tutulması, olgunun sosyal ayrıntılarına inmeyi mümkün kılmıştır. Sosyal ağlar kullanılarak ulaşılan 22 kişiden üçü (yeniden düzen kurma yoğunluğu gerekçesiyle 1 enfeksiyon hastalıkları uzmanı, görüşme yapma konusunda tereddüt duyan 1 göğüs hastalıkları uzmanı ve görüşmeyi yapmanın kendini strese sokacağını belirten 1 üniversite öğretim üyesi) ile görüşülememiştir. Ulaşılan ve görüşmeyi kabul ettiklerine dair bilgilendirilmiş onamları sözlü olarak alınan 19 görüşmeciyle bu görüşmeler tamamlanmıştır. Görüşmeler 21.08.2020 ve 01.09.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Hasta sayısının yeniden artışı ve iş yükünün sağlık sisteminin kapasitesini aşabileceği öngörüsü, istifa/emeklilik için yeniden yasaklama getirilme olasılığı nedeniyle, bu deneyimlerin hızlı bir şekilde kayda geçirilmesine çalışılmıştır.

Görüşmecilerin 11’i kadın, 8’i erkektir; yaşları 32 ile 63 arasında yer almaktadır (ortanca 50). Dallara ve çalışılan kurumun niteliğine göre dağılım, istifa/emeklilik durumu, yaş, meslek yılı ile uzmanlık süresi Tablo 1’de gösterilmiştir. Hekimlik süreleri 6 ilâ 40 yıl arasında değişmektedir (ortanca 26). İki görüşmeci henüz uzmanlık yapmamışken diğerlerinin uzmanlık süresi 3 ile 32 yıl arasındadır (ortanca 22).

Tablo 1

Görüşmecilerin Karakteristikleri

Görüşmeci #	Yaş	Kurum	Branş	Durum	Meslek yılı*	Uzmanlık yılı*
G1	38	Devlet	Göğüs H.	İ	13	7
G2	55	Devlet	Göğüs H.	E	31	22
G3	42	Devlet	Göğüs H.	İ	18	12
G4	49	zel	Göğüs H.	E	26	18
G5	54	Devlet	Göğüs H.	E	29	24
G6	54	niversite	Nefroloji	E	31	24
G7	38	Devlet	Göğüs H.	İ	14	8
G8	63	Devlet	ocuk H	E	40	32
G9	59	Devlet	Enfeksiyon H.	E	36	30
G10	50	EAH	Göğüs H.	E	26	22
G11	40	Devlet	Enfeksiyon H.	İ	12	3
G12	63	EAH	Göğüs H.	E	40	31
G13	47	Devlet	Enfeksiyon H.	İ	22	9
G14	62	zel	Göğüs H.	İ	38	29
G15	56	Devlet	ocuk H.	E	32	20
G16	40	Devlet	Kadın-Doğum	İ	16	11
G17	34	EAH	Göğüs H.	İ	7	-
G18	32	niversite	Göğüs H.	İ	6	0
G19	53	Devlet	Anesteziyoloji	E	29	18

Not: EAH: Eğitim Araştırma Hastanesi; İ: İstifa eden; E: Emeklilik kararı veren; *Yıl olarak belirtilmiştir.

Karar ncesi çalışma koşulları, kararı etkileyen etkenler, süreci bireyin nasıl yaşadığına ilişkin anlamlandırmalar, sonuçlanma biçimi bileşenlerini nesnel olarak irdelemeye olanak sağlayacak, açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu, demografik özellikleri, görüşmeciye istifa/emeklilik kararını almaya yönelten sürecin ayrıntılarını, görüşmecinin meslek tasavvurunu, pandemi öncesi ve sonrasında yönetimin yaklaşımını, karara yakın çevrenin yaklaşımını, görüşmecinin gelecekte beklenmesi ile salgının seyri konusundaki öngörülerini öğrenmeye yönelik hazırlanmıştır. Görüşmelerde, görüşmecinin onayı alınarak ses kaydı yapılarak, yanıtlar bütünüyle kendi ifade ettiği şekilde kayıt altına alınmıştır. Ses kayıtlarının yine araştırmacılar tarafından zmlenmesiyle birlikte anonim hl alan görüşme dökümleri/notları, söylemlerin içeriğine göre tematik olarak tasnif edilmiş, kavramsal soyutlamalara olanak sağlayacak etiketlemeler (kodlamalar) yapılmıştır. Sık yinelendiği belirlenen kodlar/etiketler ifade ettikleri ana gruplarda toplanarak analiz edilmiştir. COVID-19 Pandemi sürecinde istifa eden/emekli olan hekimlerin bu kararı almalarındaki ana neden ve buna eşlik eden tli nedenler olarak üç ana grup belirlenmiştir: Organizasyon ve yönetim yaklaşımıyla ilişkili etkenler, meslek anlayışını ve aidiyeti etkileyen durumlar, kişiye özel etkenler. Görüşmecilerin söylemlerine dayalı gerçek yaşam deneyimleri, bu gruplamalar temel alınarak ilişkili kuramsal zeminde irdelenmiştir. Konu, yalnızca sağlık sisteminin sorunu görülemeyecek ya da örgüt sosyolojisine sınırlı ele alınamayacak denli geniş bir toplumsal boyuta sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenlerle, genelde işletme alanındaki çalışmalarda ele alınan bir konu olmasına karşın pandemiyle mücadele

kapsamındaki organizasyonların başarı ya da başarısızlığını da belirleyecek istifa/emeklilik nedenli işten ayrılma davranışlarının araştırılması önemlidir.

Bulgular ve Tartışma

COVID-19 Pandemi döneminin ilk üç ayında istifa etmek, emekli olmak ve izin almak resmi olarak yasaklansa da o dönemde salgın mücadelesini bir savaş metaforuyla değerlendiren, ekip ruhunun olduğu bir ortamda dayanışma içinde işlerini yapan sağlık çalışanlarının bu konuya yaklaşımı, genellikle ayrılma düşüncesine hiç sahip olmadıkları, hatta mücadele ekibinden ayrılma girişimlerini doğru bulmadıkları yönündedir (Ergur, 2020, s. 189). Söz konusu ekipler, hekimler ve hemşirelerden oluşmaktadır. Sağlık sisteminin yetişmiş, belli işlerde uzmanlaşmış, organik dayanışma (Durkheim, 2020, s. 221) içinde iş bölümünün gereğini yerine getiren çalışanlarını kaybetmek, örgütte salgının yüküne dayanacak omurganın zayıflaması anlamına gelmektedir. Örgüt, bir grup insanın belli amaçlar doğrultusunda tasarlanmış, iş birliğine dayanan birlikteliği ile oluşan toplumsal bir sistemdir. Ortak bir amacı gerçekleştirmek için toplanan bir grup insan, davranışlarını biçimsel kurallara göre düzenler ve birbirleriyle etkileşim içinde bulunurlar (Ertekin, 2017, s. 65). Mücadele sürecinin başından itibaren sağlık kuruluşlarında, bu yapı ve işleve sahip, bireylerin dayanışma ya da çatışma temelinde etkileşimlerine sahne olan ekipler oluşmuştur. Hastane sistemi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel çağdaş siyasi çatışmalar alanı olarak tanımlanmaktadır (Turner, 2011, s. 181). Kuşkusuz toplumsalın birçok bileşenine hastane sistemi içinde rastlamak olasıdır. Yöneticiler ve çalışanlar – son derece kozmopolit bir grup olarak – sınıfsal bir ayrımı temsil etmekte, “hastane” bürokrasi, hiyerarşi, iktidar kavramlarının en az birer karşılığını barındırmaktadır. Hatta hastaneler, farklı mesleki saygınlık ve otorite odakları içeren yapılar olarak görüldüğü belirtilmektedir (Turner, 2011, s. 184).

Çalışanların istifa şekilleri sıklıkla, organizasyon ve yönetimin yaklaşımı hakkında düşündüklerini yansıtır. Bir örgütün (iş, ulus ya da insanların grup hâlinde yer aldıkları herhangi bir organizasyon) üyeleri, yapılan işin kalitesinde düşme ya da üyelerin yararlarının gözetimelemesi durumunda bir tutum geliştirerek ya hoşlanmadıkları organizasyondan ayrılırlar ya da rahatsızlıklarını dile getirerek düzelmeye sağlamaya çalışırlar. İşten ayrılan çalışanların bunu nasıl yaptığı, o anki ve gelecekteki çalışanların da yaklaşımlarını ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Klotz ve Bolino, 2016, s. 1387; Klotz ve Zimmerman, 2015, s. 54). Pandemi dönemindeki istifa/emeklilik olaylarının arka planında yer alan etmenleri ortaya koyabilmek için öncelikle bu düşüncenin ortaya çıkış koşullarını irdelemek gerekmektedir.

İşten veya herhangi bir organizasyondan ayrılma (*exit*) olanağı ne kadar fazlaysa ses çıkarma (*voice*) seçeneğinin o kadar az kullanılacağı belirtilmektedir (Hirschman,

1970, s. 83). Ses ıkarma davranışı, yöneticileri uyarma, iyi gitmeyen işlerin düzelmesini sağlama, hatta ayrılma olasılığı hakkında önceden fikir verme amaçlı olabileceğinden, organizasyona duyulan sadakat kavramıyla da etkileşim hâlinde olan bu davranışın işlevselliğine dikkat etmek gerekir (Hirschman, 1970, s. 80). Araştırmanın gözlemleri arasında da yer aldığı üzere, ayrılma eylemi, birdenbire, dürtüsel olabileceği gibi, öncesinde denenmiş ses çıkarma eylemlerinin sonuç vermediğini görmenin sonucunda da olabilir. Bourdieu'ye göre pratiğin şekillendiği alanlar (*champ*) içinde aslında bir oyun oynanmaktadır; oyunun sürmesi için bazı kabullerin (*doxa*) sorgulanmaması gerekir (Bourdieu, 2006, s. 405). Bu bakışla, söz konusu meslek icrası olduğunda, oyundan çıkmak ya da o kabulleri sorgulamak arasındaki seçimi belirleyenin, “pratiklerin otomatik orkestralanması” olan mesleki *habitus* olduğu söylenebilir (Bourdieu, 2000, s. 119).

Bireylerin işten ayrılma (istifa/emeklilik) kararını verme ve bu kararı uygulamaya geçme sürecine etki eden etkenler arasında, organizasyonda yaşanan sorunlar, yönetimin genel yaklaşımı, mesleği icra etme koşulları yanında bireyin meslek anlayışı, kişilik özellikleri, yakın çevresinin yaklaşımı yer almaktadır.

Organizasyon ve Yönetim Yaklaşımıyla İlişkili Etkenler

Klinik çalışmanın *akışkan* organizasyonu, gerektiğinde sosyal düzende acil ayarlamalara izin verir (Georgopoulos ve Mann, 1972, s. 305). Özellikle kriz dönemlerinde düzen yeniden inşa edilebilir ve görev dağılımı yeniden konumlandırılabilir. *Kriz yönetimi*, pandemi gibi kriz dönemlerinde normalin aksine, *belirsizlik* karşısında en doğru ve hızlı şekilde karar verip uygulayabilmek için ihtiyaç duyulan bir yönetim şeklidir. Kriz durumları, kurulu bir süreklilik mantığını (Simmel, 2010, s. 493) bozduğu için *rgtlerin bütünlüğünü* tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. rgtlenme, yalnızca teknik bir düzenleme değil, uzun bir zaman dilimine dayanan deneyimler ve etkileşimler toplamı olarak tezahür eden bir yönetim slbudur (Lallement, 2001, s. 145). Olağanüstü durum, üyelerince benimsenmiş bu slbun ltlerinin örgüt içinde yitirilmesi sonucunu doğurduğu için, en azından krizin ilk zamanlarında ekip bütünlüğünü ciddi anlamda tehdit eder. COVID ekibinde de iş örgütünün bütünlüğünün sağlanması için iş bölümü ve görev dağılımı yeniden inşa edilmektedir. Beklenmeyen birçok durumla karşılaşıldığı için yönetimin önemi artmaktadır. Liderlerin ekiplerini psikososyal yönden destekleyebilecek özelliklere sahip olması, ekibin uyumlu bir şekilde hareket etmesi ve motivasyonlarının devamlılığı bakımından önem taşımaktadır (Tuncay, 2020, s. 491). Ayrıca koruyucu teçhizata yeterli erişim, dengeli çalışma-dinlenme saatleri, pandemi ekip yeleri arasındaki sosyal ve duygusal destek ilişkileri, yönetim birimlerinden sağlanan destekleyici hizmetler, bu sürecin sağlık çalışanları açısından daha hafif geçmesini sağlamaktadır (Tuncay, 2020, s. 488). Grşmecilerimizin istifa etmeme/emekli olmama koşulu

olarak belirttiği şartlar arasında daha iyi koşullarda çalışma beklentisinin öne çıktığı görülmektedir. Yeni çalışma ölçütleri, deneyimlediklerinin kat kat üzerinde tanımlanmaktadır.

COVID sürecinde, böyle bir ortamda, ayrılmayı kesinlikle düşünmedim. Eğer tam donanımlı ekip içinde olsaydım ve benim çalışma koşullarım -çalışma ortamı ve çalışma grubu- pandemiye uygun bir şekilde düzenlenmiş olsaydı, ekonomik olarak da kayba uğramayacağımı bilseydim -onu çok ön plana almıyordum ama- bırakmayı düşünmezdim. (G4)

YÖK'ten [Yüksek Öğretim Kurumu] istifa ettim. Devlet atamamı yapacak. Şartlar tekrar olumsuzla dönecek olursa göreve başlamayacağım. Ana kriterim şu: 30 gün icap tutamam. Artık tükenmiş durumdayım. Ayrıca gittiğim yerde emeğimin karşılığını alamayacağım bir ücret alacaksam yine ben yokum. Artık enfeksiyon hastalıkları da kendini geri çekmeye başladı. İş göğüs hastalıklarına kalıyor gibi. Sanki pandemi bitti de bu hastaların artık takip edilmesi gerekmiyor gibi bir algı oluşmaya başladı. Diğer branşların da salgına katkı sağlamadığı bir ortamda yine çalışmam, bu sistemin içine girmek istemiyorum. (G18)

Bilinmeyen bir hastalıkla mücadele ederken branşlar arası tedirginlik artmakta, dolayısıyla alanın bilgisine hâkim olamamanın neden olduğu *biz-onlar* ayrımı (Bauman, 2000, s. 29) göze çarpmaktadır. Bu süreçte sağlık çalışanları açısından, mücadeleye katılan gruplar arasında bu ayrım belirginleşmektedir. Virüsün her yaşta insanı etkilemekle birlikte yaşlılar ve kronik hastalığa sahip kişilerde daha ağır seyretmesi (Shen ve ark., 2020, s. 224), bazı sağlık çalışanlarının kaçınma refleksini tetikleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Homans'ın Sosyal Değişim (*social exchange*) teorisi açısından bakıldığında, sosyal davranışın değişim göstermesinin amacı, sosyal ilişkilerin potansiyel faydalarını ve risklerini tartarak faydaları en üst düzeye çıkarmak ve maliyetleri en aza indirmektir. Ona göre, riskler ödüllere daha ağır bastığında, insanlar bu ilişkiyi sonlandıracak veya terk edecektir (Homans, 1961, s. 61). Diğer bir deyişle, riskli durumlarla karşı karşıya kalındığında ortaya çıkabilecek bütün olumlu ve olumsuz olasılıklar tartılır; alınabilecek bir risk söz konusu ise eyleme devam edilir; aksi durumda eylem sonlandırılır. Araştırmamızda istifa etme/ emekli olma kararını etkileyen en yaygın unsurun, artan iş yüküne bağlı psikolojik ve fiziksel yıpranma olduğu saptanmıştır.

Yoğun bakıma önceden anestezi uzmanı arkadaşlar [hasta] yatırırken döner sermaye verilmediği için artık yatırmamaya başladılar ve bu hastaların çoğunu biz yatırmaya başladık. Günlük yaklaşık 100 hasta bakmak bile yormazken gece, mesai sonrası evde, telefon hiç susmamaya başladı. (G1)

Haziran sonuna kadar aslında birçok hekim ve diğer branşlardan arkadaşlarımız sadece poliklinik kısmında ve PCR alma kısmında bize yardımcı oluyorlardı. Esnek mesai vardı. Onlar poliklinik yapıyordu, bize hastalar soruluyordu. İcapçı olduğumuz günlerde, günde 250-300 telefon görüşmesi oluyordu. “Şu hastada ne düşünüyorsun?” gibi sürekli telefon geliyordu ve biz de bilgisayar başında oturup bunlara bakıp önerilerinde bulunuyorduk. (G7)

Polikliniğe hasta geliyor, tabii dışarıda zaten kuyruk. Sürekli böyle, yerel medyaya da yansıyor artık; çünkü insanlar “saatlerce bekliyoruz” diye isyan ediyor. Ben bir hastanın kaydını alıyorum,

sonra koşa koşa gidiyorum başka bir odaya. Onun PCR'ını alıyorum. Sonra koşa koşa tekrar polikliniğe geliyorum. Eğer tedavi düşünüyorsam reçete yazıyorum. Çok fazla hasta var, ama biz az kişi çalışıyoruz. (G7)

Çok yoğun çalışma tempomuz vardı. Ayda 3-4, bazen 5 nöbete kadar çıkıyordu. Kıdemlendike azalma yoktu yani; bir hafta önce başlayan doktorun çalışma şartları neyse aynı hastanedeki 30 yıllık kıdemli bir doktorun çalışma şartları birebir aynıydı.” (G8)

Enfeksiyon hastalıkları kliniği olarak özellikle pandemi döneminde yükümüz çok arttı. Göğüs hastalıkları ve dahiliye servisiyle akabinde birleştik. Öncelikle biz yürüttük pandemiyi. Bu 5 buçuk aylık süre içerisinde size anlatamayacağım, anlatılmaz yaşanır diyeceğim gerçekten çok yorucu, yoğun, önu belirsiz ve gücümüzün çok tükendiği anlar yaşandı. Zaten bu sürece gelene kadar kendi alanımla ilgili olarak hastanenin yoğunluğundan da kaynaklı zaman zaman tükenmişliklerim oluyordu. Bu pandemi, üzerine tuz biber oldu. Artık götüremeyeceğim noktaya geldi. (G13)

Sağlık çalışanlarını çalıştıkları kuruma duydukları güvenin önemi, pandemi döneminde daha da belirgin olarak ortaya çıkılmaktadır. Yönetici kadro tarafından organizasyonun doğru yapılması ve görevlerin dağılımında adaletli olunması, sağlık çalışanlarının çalışma isteğini ve psikolojisini olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan, *klinik* yapının bir parçası olan sağlık çalışanları, *bürokratik* yapının bir parçası olan yöneticilerle iletişime girdiğinde çatışmalar ortaya çıkabilir (Geist ve Hardesty, 1997, s. 12). Bu tür olumsuzluklar, özellikle yönetim yetersizliği olan kurumlarda daha belirgin görölmektedir. COVID-19 nedeniyle sağlık çalışanlarının maruz kaldığı riskler, (1) *organizasyonel faktöre bağlı riskler* (kişisel koruyucu ekipman eksikliği, görev tanımlarının yeniden yapılması, hızla değişen bilgilere ilişkin endişeler, güncel bilgilere erişmede ve iletişimde eksiklik, gerekli ilaçların yokluğu, ventilatör ve yoğun bakım ünitesi yataklarının eksikliği, aile ve sosyal yaşamın bozulması ve belirgin şekilde değişmesi) ve (2) *diğer risk faktörleri* (destek eksikliği, virüsü sevdiği birine bulaştırma korkusu, izolasyon veya sosyal damgalama, işte yüksek stres ve ağır iş yükü) olarak iki gruba ayrılabilir (El-Hage ve ark., 2020, s. 576). Araştırmamızda da bu iki grupta yer alan risklerin dile getirildiği gözlemlenmektedir. Özellikle organizasyon bozuklukları, görev dağılımında adaletin olmaması veya temel güvenlik gereksinimlerinin yetersiz kalması, hekimlerin motivasyonunu yitirmesine ve ekibe uyum sağlayamamasına neden olmaktadır.

Sürece plansız, hazırlıksız yakalandık. Tüm Türkiye'de mi böyle, yoksa sadece çalıştığım yerde mi böyle onu bilemiyorum. Örnek veriyorum; sabah toplanıyoruz ve “şöyle bir çalışma programı yapalım” diyoruz; bunu yöneticiler bir şekilde kabul ediyorlar ve akşamına bize başka bir fikir, dayatılan başka bir çalışma sistemi geliyor. (G7)

Pandemi döneminde aktif olarak çalıştım. Nöbet tutmadım, ama gündüz sürekli çalıştım. Yani o esnek mesai kavramı hikäye bizim orada. Sonra pandemi bitmeden başhekim bey tekrar nöbet tutmamı önerdi. Artık o kargaşa dönemi bittiği, normal düzene yavaş yavaş dönme durumu başladığı için ben tekrar ayrılma kararımı kesinleştirdim. Bunda pandeminin etkisi var mı? Var. Ama asıl etki, idari sebeplerden. (G15)

Asistanlar ve uzmanlar biraz daha ağır çalıştı. Daha fazla nöbet tutup daha çok acilde, yoğun bakımda, riskin daha yüksek olduğu alanlarda çalıştılar. O anlamda eğitim görevlileri biraz daha geri planda kaldılar, yani eşit şekilde paylaşılmadı risk. (G10)

İdarenin biraz acemiliği oldu, diyeyim ifadem çok ağır olmasın, kimseyi de kırmayayım. Üç günde 2-3 defa liste değişmesi, sanki biz lise çocuklarıyız. COVID Kliniği'ne her gittiğimde zaten en az 70-80 hasta bakıyordum; enfeksiyon ve göğüşçüler için konuşuyorum. Bu arada diğer polikliniğe psikiyatristi koymuşlar; mecbur bize danışıyor, 30-40 da onun hastasına bakıyoruz. Bir 20 tane cerrahın hastasına bakıyoruz. Zaten eve gittiğimizde perişan oluyoruz. Bu arada yönetimden birileri arıyor ve diyor ki "ben sana iki saat sonraya nöbet koydum. Çık gel." Benim önümde daha nöbet tutması gereken altı kişi var. Diyor ki "bunun şu özelliği var, onun şu sorunu var". (G11)

Kesin tedavisi olmayan bir hastalıkla mücadele etmek, sağlık çalışanlarında enfekte olma korkusunu artırmaktadır. Bu tür kitlesel salgınlarda riske en açık grubun sağlık çalışanları olmasının başlıca nedeni, salgına karşı mücadele ederken hem ağır bir virüs yükü ile karşılaşmaları hem yüksek risk altında yeterince dinlenmeden, eksik olanaklarla ve güvensiz bir durumda çalışmalarınıdır (Kaya, 2020, s. 124). Dolayısıyla bu süreçte sağlık çalışanlarının çalışma yükü, buna bağlı olarak bilinmeyen bir hastalıkla karşı karşıya kalmanın neden olduğu stres ve endişeler belirgin derece artmaktadır. Bu durum, bireyler üzerinde bilişsel, fiziksel ve davranışsal tepkilere neden olabilmektedir (Corps, 1997, s. 22). *Diğer risk faktörleri* olarak gruplandırılan bütün bu dış faktörler, hastaların tedavisinde görev alan sağlık çalışanlarında bazı endişelere neden olmaktadır. Görüşmecilerimiz arasında da özellikle enfekte olma ve virüsü başkalarına bulaştırma korkusu, en yaygın görülen endişeler arasındadır.

COVID geçirdim. En büyük sebebim o. Hastalık sonrası işe başladığımda çok yoruldum. Tekrar hasta olma korkusu ister istemez var. (G5)

İdari izin veya ücretsiz izin alamamak, emeklilik kararı vermemde asıl nedenlerden biri oldu. O dönemde risk faktörlerime rağmen çalışmak mecburiyetinde kalınca... Tansiyon çok yaygın bir problem; daha ağır hastalıklar olmadıkça idare izin alınmayacağını söyledi. Hatta emeklilik düşündüm, onların da yasaklandığı söylendi. Stresli bir dönem oldu. Bu yasak kalkar kalkmaz hemen dilekçeyi verdim. (G8)

Bulaşıcı bir hastalıkla mücadele ederken artan hasta sayısı ile birlikte kendilerinin de kolay etkilenebildiklerini görmeleri, sağlık çalışanlarının mesleğe bakışlarını değiştiren bir unsur olarak görülmektedir. Ölümle sonuçlanabilen bu hastalığa karşı verdikleri mücadelenin birçok bilinmeyi barındırması ve enfekte olmaları durumunda yakınlarına hastalık bulaştırma korkusu nedeniyle uykusuzluk, depresyon, anksiyete, travma-sonrası stres bozukluğu gibi birçok psikolojik rahatsızlıkla, ayrıca tükenmişlik belirtileriyle de baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Uzun mesai saatleri ve ağırlaşan çalışma ortamı koşulları bu belirtileri tetiklemektedir (Ergur, 2020, s. 35). Öte yandan psikolojik etkilenmelerin araştırıldığı çalışmaların hiçbirinde istifa gibi sonuçlarına yönelik veri bulunmaması, anket çalışmasında seçilen soruların konuya ancak belli bir odakta kısıtlı yaklaşım sağlamasına bağlı olabilir.

ngrlemeyen durumların ortaya çıkmasıyla yaşanan kontrol kaybı hissi, bu kararsızlık durumunun bir tehdit olarak algılanması (Bauman, 1991, s. 3), ilk kez deneyimlenen ve tedavisi kesin olarak bilinmeyen bir hastalıkla karşılaşan sağlık çalışanları için de geçerlidir. Psikolojik dengenin bozulmasında rol oynayan en önemli etkenlerin başında zaman mevhumunun bulanıklaşması ve zamansal srekliyet hissinin yitimi gelir; zira toplum hayatı, belli bir zamansallık anlayışının ekseninde örgütlenir. Bireyin, toplumsal zamansallığın en önemli işlevi olan *ngrme* olanağından yoksun kalması, yalnız maddi-örgütsel değil aynı zamanda bireysel varoluşsal bir krize de yol açar. Grşmecilerimizin ifadelerine göre, artan istifa ve emeklilik kararlarının en sık nedenlerinden bazıları, uzun süredir maruz kaldıkları ağır çalışma koşulları, sürecin bu şartlar altında ne kadar süreceğini bilmemek, ayrıca psikolojik bozuklukların ve tükenmişlik hissinin ortaya çıkması olarak görülmektedir.

Serviste yatan hasta sayım kırk sekize ıkmiştı. Tedavilerini dzenliyordum, artı kendi işlerimi yapıyordum. Ne hafta sonu vardı ne hafta vardı. Ne gece vardı ne gündüz vardı. Telefonumu kapatamıyordum. Kendimi artık değersiz hissettim. Hiçbir şey yapamayan bir insan olarak görmeye başladım. Neden? Çünkü yetiştiremiyordum, zaman yetmiyordu. Dinlenemiyordum, uyuyamıyordum. Telefon çaldığı zaman kalbim kt kt kt kt... Psikiyatriye gittim, antidepresan başladım. Kafamda “ne yapacağım, bu tempoyu ne kadar srdrebilirim” soruları... Bilsen ki pandemiyi üç ay sonra bitecek, ne olursa olsun ben bu süreci götürürdüm. (G7)

Arkadaşlarımızın hepsi çok yorgunlar. Ben de yle... Yani hemşire arkadaşlarımız olsun, yoğun bakım ekibi olsun. Herkesin suratından düşen bin parça, yorgun, yoğun ve devam ediyor vakalar. Ne kadar süreceği belli değil. şimdiye kadar yoğun çalışmadık mı, yoğun hasta yatırmadık mı? Hastanemiz hep dolu değil miydi? Ama bu gerçekten çok farklı... (G13)

Olağanüstü durumun getirdiği ni karar alma gerekliliği nedeniyle, COVID Kliniği'nde bazı yöneticiler veya st kademedeki kişiler ahlki değerlere uygun olmayan kararlar verebilmektedir. Mesleki alan içinde hiyerarşik yapıların, bireysel stratejiler ve mücadelelerin yeniden yapılanması (Bourdieu, 1997, s. 220) nedeniyle burada iktidarın yarattığı güç ilişkileri ortaya çıkmaktadır. COVID ekibinin kuruluş aşamasında sağlık çalışanlarının bu tip zorlamalara ve baskılara maruz kaldığı görülmektedir. Günümüzde hâlâ yaygınlığını koruyan *sağlık çalışanına mobbing/şiddet* kavramı, bu süreçte de varlığını hissettirmektedir. Mobbing uygulanan kişi, duygusal yönden zarar görür ve iş tatmini azalarak olumsuz duygular yaşayabilir. Bütün bunlar çalışanın iş tatminini ve güvenliğini zedeleyici unsurlar olarak görülmektedir. Organizasyonlarda iş görenlerin iş tatmininin düşük olması, bireysel anlamda ve örgütsel anlamda işe gitmede isteksizlik, örgütten ayrılma, yetersizlik duygusu, iş birliği sağlayamama, işte hata yapma, işten uzaklaşma isteği, isabetsiz kararlar verme gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Bozkurt ve Bozkurt, 2008, s. 3). Yönetimin baskıcı tavırları ile karşı karşıya kalan görüşmecilerimiz, *bireysel bencilliğin yerine mesleki bencilliğin konması* (Durkheim, 2019, s. 34) sonucunda meslek bağlamındaki ilişkilerin karmaşık hâle gelmesini deneyimlemektedir.

İzin dönemi açıldığında, yıllık izinler için “üç kişiyiz, iki kişi izne çıkalım”, dedik. “Asla izin kullanamazsınız” dediler. Benim ayrılacağı belli oldu. “Kalan izinlerimi kullanayım” dedim. Ona bile izin vermediler. “Sen çıkarsın, ama diğer iki arkadaşın çıkamaz” dediler. Ben de direkt istifa ettim ki kalan iki arkadaşım da daha rahat izne çıksınlar, dinlensinler. Ben, 50 gün iznimi yakıp ayrıldım. (G1)

COVID Kliniği’nde, ekibin motivasyonunu bozan faktörlerin baskın olduğu durumlar göze çarpmaktadır. Farklı disiplinlerde uzmanlığı olan aktörleri bir arada tutan *ortak bilincin* (Durkheim, 2020, s. 109) sağlanamadığı durumlarda ekip uyumu ve bütünleşmesi tamamlanamaz. Buna ek olarak, salgınla mücadele sürecinde iyi yönetilmeyen hastanelerde, çalışan güvenliğinin sağlanamaması yanında şiddet de yaygın olarak görülmektedir. Bu süreçte kurumsal ve kişisel nedenlerle ortaya çıkan şiddetin yaygın olduğunu, psikolojik şiddet ve ruhsal zedeleden gelişim bozukluğuna kadar geniş bir yelpazede sorunlara yol açan güç kullanımları görülmektedir. İlişkilendirme (*attribution*) teorisi, insanların anlam yükleme ve nedensel çıkarım yaparak kişisel atıflar yapma eğiliminde olduklarını öne sürer (Weiner, 1990). Durumu, zaman baskısı veya iş karmaşıklığı gibi insan dışı faktörlere atfetmek yerine, bir eylem için diğer insanları suçlamak tercih edilir. Bu teori, motivasyon kavramı ile çok yakından ilişkilidir. Üst kademedeki veya yönetici konumunda olup astlarına mobbing uygulayan kişilerin, organizasyon sağlama gerekçesiyle başvurdukları etik olmayan yollar nedeniyle, sağlık çalışanlarına yersiz müdahaleler ve tehditlerde bulunarak onların motivasyonlarını zedeledikleri görülmektedir. Motivasyonun ve çabanın yüksek olduğu durumlar başarı ile, motivasyon ve çabanın düşük olduğu durumlar başarısızlık ile bağdaştırılır (Weiner, 1972, s. 204). Doğru yönetilmeyen ekiplerde ortaya çıkan organizasyon bozuklukları ve motivasyon düşüklüğü bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Hastanedeki iş bölümü akıcı ve etkileşimli (Freidson, 1976) olduğu için örgütün bütünlüğünün sağlanabilmesi, bütünü oluşturan bireylerin aidiyet duygusunun güçlenmesi, birbirlerine duydukları güven, sadakat ve gösterdikleri dayanışmayla doğru orantılı olarak artmaktadır. Psikolojik şiddete maruz kalan sağlık çalışanlarının psikolojik sağlıklarının etkilendiği, bu durumun iş tatminini azalttığı görülmektedir. Bütün bunlar, çalışanın ekip uyumunu, bütünleşmesini ve motivasyonunu, dolayısıyla da mücadelede devamlılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Görüşmeciler tarafından, hastane yönetiminin ekip bütünlüğünü sağlayamadığı durumlar sık olarak ifade edilmektedir.

Beni bir-iki defa “sana döner vermeyeceğiz” diye tehdit ettiler. Ben “paraya değer veren bir insan değilim” dedim. Kaç yıldır kamuda çalıştım, bir gün bizi toplayıp da “nasıl daha iyi hizmet veririz?” diye soran olmadı, ama muhakkak senede bir-iki kere şöyle bir toplantıya gittim: Pandemiden önceki dönemde göğüs hastalıklarının yatak doluluk oranı, kışın %100 olurdu, boş bulduğumuz yere hasta yatırırıldık. Yazın %80’e düşünce “neden siz %100 dolulukta çalışmıyorsunuz?” diye sorarlardı. Dışarıdan hasta çağırıp yatırırım mı? Ben performans için hasta yatıramam. İlk günden beri eleştirdim. Performans mantığıyla çalışabilecek bir hekim değilim. (G7)

COVID sürecinde her gün ekstra bir Şey, hadi bakalım bu ay c kere poliklinik yapacaksınız, COVID nöbeti tutacaksınız, yok COVID polikliniği yapacaksınız. Her dakika başka bir saçmalık; bu ay nasıl çalışacağız belli değil. Bu yaptığın karşılığını kesinlikle almadığın da fark ediyorsun. Mesela nöbet creti bile servis nöbeti ücretinden yarıyor, ama beni gecenin ikisinde kaldırıp hasta baktırıyorsun. Nasıl servis nöbeti bu? Bir de malzeme peşinde mi koşacağım? Maske mi arayacağım, eldiven mi arayacağım? Sürekli her Şeyi istemek zorundasın. Talep edeceksin. Gelecek mi, gelmeyecek mi belli değil. Bir de dediğim gibi idarecilerin *mobbingi*, bunun adı artık mobbing, bu başka bir Şey değil. (G 16)

Meslek Anlayışını ve Aidiyeti Etkileyen Durumlar

Toplumsalın temel koşullarından biri, bireyler arasında ve birey ile kurumlar arasında karşılıklılık ilkesi üzerine inşa edilmiş bir düzen olmasıdır. Bu bağlamda, öngörülebilir eylem kalıplarının, bireyler arası güven sisteminin, ortak değer düzleminin ve dolayısıyla aidiyet hissinin ozlmeye uğradığı bir çeşit bozulma/toplumsal çatlak hlini temsil eden kriz dönemleri, mevcut düzenin mahiyetinin ve sınırlarının sorgulandığı toplumsal bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal güven sistemine temel olan karşılıklılık ilkesinin ve bireyin toplum içinde varoluşunun yegne unsurlarından olan tanınma (*acknowledgement-reconnaissance*) beklentisinin karşılanmadığı durumlar, bireyin aidiyet hissini zedelemektedir. Bu da ortak değer düzleminin kaybolması ve dayanışma bağlarının ozlmesi, yalnızlaşma ve bireyin toplumsalla olan bağlarının zayıflamasıyla sonuçlanmaktadır. Nitekim COVID-19 Pandemisi'nde istifa veya emeklilik Şeklinde hayata geçirilen işten ayrılma davranışlarının, bir görevden kaçınma refleksi değil, toplumsal bağların zayıflaması ve güven sistemlerinin zarar görmesiyle oluşan yalnızlaşma deneyimi kaynaklı bir eylem olduğu söylenebilir. Görüşmelerde ağırlıklı olarak yer alan söylemler, mücadele sürecinde yoğun emek veren, çaba sarf eden, buna karşın saygı görmediğini, takdir edilmediğini düşünen, üstelik kendilerini adaletsiz çalışma koşulları içinde bulan sağlık çalışanlarının, yalnızca bir tükenmişlik ve değersizlik hâli deneyimlemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsala olan inancını da yitirdiklerini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, ayrılma davranışı, bireyin örgütle ve aynı topluluğa bağlı diğer bireylerle arasındaki ilişkiden bağışık, yalnızca bireysel bir karar olarak ortaya çıkan bir durum olmaktan çok, bizzat bireyi bu davranışa sevk eden toplumsal ilişkilerin özüyle ilgili görünmektedir. Hatta Bradbury ve Lichtenstein, yalnızca bireyi ya da örgüt yaşamını değil *ikisi arasındaki alanda (space)* yaşananları dinamik bir nesnellikle araştırmayı önermektedir (2000, s. 554).

COVID-19 Kliniği içinde güven sisteminin zedelenmesi ve adaletsiz iş dağılımı ile kırılmaşan toplumsal bağlar, toplumsal iş bölümünde bir ozlmeye neden olmakta, bireyselliği ne çıkaran bir toplumsal zemin kurgulamaktadır. Yönetimin yaklaşımı nedeniyle kuruma, meslektaşlarının gösterdiği kaçınma davranışı nedeniyle mesleğe ve meslekteki iş bölümüne inancını kaybeden ve son tahlilde bir çeşit yalnızlaşma

deneyimleyen sağlık çalışanları özelinde bu bireyselleşme, aslında toplumsal iş bölümünden çekilme kararına yol açmaktadır. Ayrıca yönetimin hakları ihlal eden ya da etkisiz yaklaşımı sonucunda, iş yerinde adaletsiz görev paylaşımı ve organizasyon sorunları yaşanmakta, sağlık çalışanlarının bağlı oldukları kuruma inançlarını yitirmesine ve toplumsal bir arada tutan değerlerin kaybolmasına zemin olmaktadır. Kriz dönemine özgü bir çeşit *anomi hâli* olarak tanımlanabilecek bu durum, görüşmecilerimizin ifadelerinde yer almaktadır.

Hiçbir şey yapmadık; yapamıyoruz. Bir yerde tek kalıyorsun. Yönetimsel anlamda destek bulmak lazım. Başhekim olan göğüsçü hocalarımız ya da müsteşarlık yapan göğüs camiasından kişiler oldu. İnsanlar farklı pozisyonlara gelip o zorluğun içinden çıkınca, kendisi yaşamayınca, bu [onlar için] öncelikli olmuyor ya da ne yazık ki umursanmıyor artık. (G10)

Devlet hastanesinde yönetimin de yapabileceği bir şey yok; çünkü herkes her şeyi görüyor. Özellikle göğüsçüler olarak biz hiçbir zaman işten kaçmamıştık. Ne kadar yorgun olduğumuzu biliyorlar; ama onların da yapabileceği bir şey yok. (G1)

Birlikte mücadele edeceğim arkadaşlarımın hepsi birer birer ayrılmaya başladılar. Burada durmanın kimseye yararı olmadığı gibi artık bana da zarar verdiğini hissetmeye başlayınca emekliliğimi hızlandırdım. Tabii ki COVID'in de etkisi var, ama COVID'le mücadelenin içinde olduğumuz ilk aylarda böyle bir şey aklımıza gelmedi. Mücadele de ettik, ama o kadar halk sağlığının uzağına düşmüş ve güvenilmez bir ortamdayız ki, ne bizim sağlığımız dikkate alınıyor, ne halkın sağlığı dikkate alınıyor, ne de sayılar inandırıcı. Yapılan hiçbir şeyin anlamının kalmadığını hissedince bir an önce ayrılmanın en doğrusu olduğunu düşündüm ve beklememeye karar verdim. (G12)

Goffman, bireylerin kendilerine ait bütün kimlikleri sergilemek için seyirci kitlesi yanında “birlikte danışıklı performanslar sergileyip sahne arkasında gevşeyebileceği takım arkadaşları” gereksiniminde söz etmektedir (2014, s. 194). Takım arkadaşlarıyla dayanışma ortamını yitirmek, performansın seyircilerinin ilgisizliği, bireyleri o oyunda kalma nedenlerini sorgulanmaya itmektir. Bununla birlikte, bireyin toplumsal varoluşunun ana koşullarından olan ve karşılıklılık ilkesinin de temelini oluşturan tanınma ve takdir edilme beklentisinin karşılanmadığı durumlar, karşılıklılık ilkesinin bir ihlali olarak, yalnızca bireyin aidiyet hissinde bir bozulmaya neden olmayıp aynı zamanda bireyin toplumdaki varoluşunu temsil eden toplumsal kimlik imgesinde de bir çeşit *parçalanmaya* yol açmaktadır. Araştırmamız özelinde, toplumsal kimlikteki bu parçalanma hissinin, mesleği algılayışta, takdir ve destek görmemenin tetiklediği bir çeşit hayal kırıklığı şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Tanınma eksikliği, bireyin toplumsal varoluşuna yön veren en önemli etkinlik olan meslek alanındaki anlam yitimine neden olmaktadır.

Hem işi yapıyoruz hem değeri bilinmiyor. İş ortamında bir mutsuzluğumuz, tatminsizliğimiz oldu; takdir edilmeme buna eklendi. O nedenle de bir kaçış düşündük. (G2)

Yıllardır işimi yaparken inandığım, bildiğim, uyguladığım şeylerle ilgili olarak baktım ki etrafımda çok farklı bir âlem var. Çok farklı şeyler konuşuluyor, yapılıyor, söyleniyor. Ben artık kendimi

böyle büyük bir aileye ait hissedemedim. Ne yapacaksam kendi kurallarımı koyacağım; kaç tane hasta bakacağım, nasıl bakacağım, neler yapacağım hakkında bireysel olarak hareket etmek istedim, o yüzden bu kararı aldım. (G6)

Sabah gidiyorum ve diyorlar ki “yönetim size çok kızmış”. Sanki biz ocuğuz bu arada, sizinle görüşmek istemiyorlar. “Tamamdır, görüşmek istemiyorlarsa benim de burada işim bitti artık” dedim. Ben de o anda karar verdim ve ayrıldım. Size daha kötüsünü söyleyeyim: Bu ifadelerin karşıda hiçbir etki uyandırmaması, hiç empati kurulmaması. (G11)

Üyelerin bir kimlik hissiyle birbirine bağlandığı kk bir toplumu temsil eden meslek grubu (Goode, 1957, s. 194) içinde, kimlik hissini önemli bir parçasını oluşturan meslek anlayışında bu türden bir bozulma, yalnızca karşılıklılık ilkesinin ihlalinin değil, klinik içindeki kriz bağlamına özgü toplumsal ilişkilerin de doğrudan bir sonucudur. Krize özgü toplumsal ilişkiler içinde, pandemi sürecinde deneyimlenen aidiyet kaybı hissini tetikleyen unsurlardan biri büyük ölçüde yönetim adaletsizliği ve organizasyon sorunlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan görevden kaçınma davranışıdır. Kaçınma davranışına, kriz bağlamının en temel özelliklerinden olan belirsizlik hâlinde sorumluluk ve görev tanımının/sınırlarının muğlaklaşmasının zemin hazırlaması neden olur. Bu durum, istifa/emeklilik kararı veren görüşmecilerin karşılaştıkları meslektaşlar arası görevden kaçınma, klinik içindeki dayanışma ağında bir çeşit çözülme davranışlarının sonucunda toplumsalı bir arada tutan dayanışma bağlarının çözülmesi, yalnızlaşma ve mesleki aidiyetin sorgulanması nedeniyle meslekten ayrılma kararının önemli bir etkeni görünmektedir.

Ortamdan uzaklaşma isteği... Çok yoğundu. Üzerimize giderek artan bir yük biniyor ve hiç kimse bunu paylaşmıyor. Tek başımıza gğslyoruz. (G2)

Başlangıçta bütün branşlara yük dağılımı yapıldı biraz, sahada ya da özel hastanede her yer, diğer branşlar, göz hekimine kadar, herkes işin içindeydi. nc, dördüncü aydan sonra hepsi kenara çekildi. Sonra sanki COVID-19 sadece pnömoni yapan, sadece göğü hastalıklarının problemiymiş gibi algılandı. Hatta ben sahadan şöyle söylemler duymuştum, çok üzülmüştüm. Bir rolog, “sizin yüzünüzden bu durumdayız” demiş. Sanki bu salgının nedeni de pnömoni olmalarının nedeni de biziz! (G10)

Pandemi sürecinde, görev tanımının ve sınırlarının muğlaklaşmasıyla gözlemlenen, klinik içindeki toplumsal dayanışmayı zedeleyen görevden kaçınma davranışı, dolayısıyla uzmanlık dalları arasında orantısız artan iş yükü, görev dağılımında adaletsizlik, organizasyon sorunları, pandemi öncesi dönemdeki sağlık sisteminin işleyişiyle de yakından ilişkilidir. Nitekim kriz hlinin sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak değerli oluşunun başlıca nedenlerinden biri, normal zamandaki yapıları, ancak aynı zamanda bu yapılardaki bozulmaları, *atlakları* görünür kılan bir nitelik taşmasıdır. Küresel ekonomi dinamiklerinden bağışık kalmayıp piyasa teşviklerinin artırılması, özelleştirmelerle gitgide rekabete dayalı bir piyasa mantığı üzerinden örgütlenmeye başlayan sağlık yaklaşımı, artan iş yükü, meslekte itibarsızlaştırma, tıp eğitiminde

aşırı-özelleşme ve tıbbi bilginin parçalanması gibi (Davis, 2001, s. 141–172; Detsky, 2012, s. 463; Fan, 2016, s. 1; Keyder, 2007, s. 95–111; Yılmaz, 2017, s. 85–117;) pandemi öncesi döneme uzanan sorunlar, kriz hâlinde ve kriz bağlamına özgü bir biçimde belirginleşmektedir. Dolayısıyla, kriz bağlamının, toplumsalda, daha önce de var olan sorunları ortaya çıkaran bir turnösol kâğıdı ve çözülmeyi hızlandıran bir katalizör olarak işlev gördüğü söylenebilir (Ergur, 2020, s. 21). Araştırmamızda, işten ayrılma hareketinin yalnızca krize özgü bir refleks olmayıp, aynı zamanda pandemi öncesi dönemdeki sorunlarla da ilişkili olduğu, görüşmecilerimiz tarafından vurgulanmaktadır.

Devlet hastanesinde, doksan hasta kapıda; herkes birbiriyle kavga ediyor. Herkes sıra benimdi kavgasında. “Poliklinik başlamadı daha, neden orada değilsiniz de buradasınız” sıkıştırması... Bunlar tabii bizi COVID öncesindeki dönemde de acaba emekli olup ayrılısam mı, gitsem mi diye düşündüren şeylerdi. (G2)

Aslında süreç öncesinde de daha akademik, mesleki becerilerimi sunabileceğim, daha etkin olabileceğim bir kurum arıyordum; çünkü devlet hastanesinde Korona öncesi günlük 100 hasta bakıyorsunuz. Telefon 15 gün hiç susmuyor. Özellikle kış dönemi yatan hastalardan dolayı aranıyorsunuz. Bu yoğunluğun içinde yeteri kadar mesleki becerilerimi sunamadığımı hissediyordum. Onun için daha önce de böyle bir arayışım vardı. (G3)

Tabii ki her şey güllük gülistanlıktı, pandemi oldu, birden siyah beyaz gibi bir değişim oldu değil. Üniversitede son on yıldır çok belirginleşen değişiklikler de bu kararı almamda etkili oldu. (G6)

Bana çok ters düşen gelişmeler oldu. Döner sermaye uygulamaları, itibarsızlaştırılma, şiddetin tırmanması olsun... Bütün bunlar zaten meslekten adım adım uzaklaşmama neden oldu. Akademisyenlik kavramının içinin boşalmasıyla birlikte artık bu işi ruhsal olarak da yürütememe, hastalarla iletişimimizin giderek bozulması ve olan iletişimin de koparılması, bir yandan da hekimler arası bir yarış ortamının ortaya çıkarılmasıyla hekim dayanışmasının da yavaş yavaş ortadan kalkması, giderek bu mesleği yapamayacağım izlenimini vermeye başladı. Belki bir şeyler eskisi gibi kalır düşüncesiyle emekliliği erteledim. Artık öyle bir noktaya geldik ki bir salgın döneminde halk sağlığının hiçe sayarak yapılanları da gördükten sonra, inandığım, güvendiğim, hekim olarak yapılmasını istediğim hiçbir şey kalmadığını gördüm. (G12)

Kişisel Etkenler, Yakın Çevrenin Yaklaşımı ve Gelecek Öngörülleri

Bireyi, tekil hâliyle toplumu oluşturan yapı taşı olarak görmek mümkünse de toplumsalın bireyler arasındaki ilişkilerle kurulduğu dikkate alınmalıdır. Toplumsal değişme süreçleri bireyin toplumda konumlanışına etki etmektedir. Bu konumun olağanüstü durumlarda değişebileceğini öngörmek yanlış olmaz. Savaş, afet, salgın gibi durumlar bu kapsamda değerlendirilebilir. İş bölümünün dayanışmaya engel oluşturmayıp bir temel sağlayacağı ileri sürülmüş olsa da *anominin* varlığı bu ilişkisellikte bir yön değiştirmeye yol açabilir (Durkheim, 2009, s. 296). Her bireyde iki bilinç bulunur: Grubun ortak bilinci (*kolektif bilinç*) ve kendine özgü olup onu birey kılan bilinç. Bireyin hiçe sayılmadan toplum içinde yer bulabilmesi için topluluğun o bireyde daha az yer

tutması gerekir (Durkheim, 2020, s. 109). Dayanışma ve iş bölümü kavramları bu noktadan hareketle ele alındığında, her ne kadar modern toplumlarda görülen organik dayanışma iş bölümüne dayansa da olağanüstü koşullarda bu iş bölümünde kolektif bilince yansıyacak bazı düzenlemeler yapılması gerekebilir. Örneğin, örgütte hakkaniyet algısı ve doyum ilişkisi açısından adaletin önemi vurgulanmaktadır (Greenberg, 1990, s. 423). İktidar düşünceleri ve yalnızca ekonomik kaygılar gözetilerek kararlar alınması değil, toplumu bir bütün hâlinde ele alarak bireylerin yararının gözetilmesi önemlidir. Adil davranıldığını, iş bölümünde her bireyin üzerine dşni yaptığını, özellikle de yönetenlerin mücadeleye sahip çıktığını göremeyen hekimler için onları sürecin içinde tutacak güçlü bir bağlayıcının ortadan kalktığı gözlemlenmektedir.

Hizmetin sürdürülebilmesi onun bir amacı olduğundan, yönetim senin maksimum çalışmanı istiyor. Bence çalışmada sosyal adalet yoktu. Bunu haksız görüyorum; nkn savaşta komutan nde gider. ‘‘Sen nden git, ben arkadayım’’ yaklaşımını görünce bir yerden sonra bunun altında yatan refleksi anlıyorsun. Herkes kendi canını korumak istiyor; ama bizim mesleğimiz öyle bir meslek ki zaman geliyor kendi canından önce hastanın canını düşünmek zorundasın ya da senden daha az tecrübeli olanın canını korumak zorundasın. (G10)

Yeni sistemi ‘‘bizim [diğer] hastaları tedavi etmemiz lazım, anjiyoların olması lazım. Hastanenin şu kadar borcunu çevirmemiz lazım’’ sözleriyle kabul ettirmeye çalıştılar. Bu iş göğüs ve enfeksiyon bölümüne bırakıldı. Bu arada diğer hekimler esnek mesaide çalışıyordu, sayıları çoktu. (G7)

İntihar, tıbbi anlamda bir eylem olmasına karşın bireyselleşme ve toplumsal bütünleşmenin uçlarındaki durumlarında bir vazgeçme eylemi olması nedeniyle işten ayrılmaya da uyarlanabilir. Yaşamdan vazgeçmeye yol açan intihar için *zgeci* olarak adlandırılan tür, toplumsal bütünleşmenin fazla olmasından bireyselleşmenin olmamasından kaynaklanmaktadır (Durkheim, 2009, s. 250). Toplumsal bütünleşmenin hekimlerdeki karşılığı, mücadele içinde hayatını vermekten çekinmeyecek derecede ve özel alanını işe feda ederek adanmışlıkla çalışmalarıdır. Öte yandan, çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle tükenmişlik, organizasyon bozukluğu, dil ve etkin yönetim anlayışı olmamasının yol açtığı *anomi*, hastalardan ve toplumdan destek görememekten kaynaklanan hayal kırıklığı sonucu *meslek hayatlarını sonlandırmayı* seçebilmektedirler. Sonrasında farklı alanlara yönelmeyi ya da daha iyi koşullarda mesleklerini sürdürmeyi düşünenlerin gözlemlenmesi, ‘‘yeniden doğuş’’ yolları arama anlamı taşıyabilir. Mücadeleci, fedakr, özgeci davranışların izleri görüşmecilerin ifadelerinde açıkça görülebilmektedir.

Tüm hekimlerde böyle, ölüm korkusu vardı. Özellikle yaşı biraz büyük olan meslektaşlarımda. Onlara ‘‘lrsek de mesleğin içinde leceğiz. Bu, savaşta asker olarak ölmek gibi, korkmayın’’ diyordum. Ben, hiçbir zaman korkmadım; savaşın ilk hattında şerefle lme gitmeye hazırdım. İnsan sadece çocuklarını düşünüyor. (G1)

Pandemi yönetim ekibindeydim. Acil sorumlusuydum. Bir yandan da yönetime destek olan, akıl veren gruptaydım, ama benim tene geçemeyen bazı şeyler oluyor. Onlar senin kadar hızlı olmayınca da yetersiz kalındığını hissediyorsun. Ekipman konusunda sürekli yönetimin

başındaydık ve çok hızlı olması, sürdürülebilirliği için sürekli tacizle çok mücadele verdik. Kavgalar ettik, birbirimize küstük. Çok çırpındık aslında. (G10)

[Ağır depresyon nedeniyle] bir hafta rapor aldım. O hafta içinde benim nöbetlerim, icaplarım diğer arkadaşlarıma kaldı. Onlar da çok yorgundu; çok kötüydü. Muhasebe yaptım ve raporumu erken sonlandırdım. Sırf arkadaşlarım ne olacak diye düşündüğüm için. (G7)

[Yoğun bakımda yatmak] çok zor bir süreçti. Yani kimseye vermesin Allah. Yani o ölüm korkusunu yaşamak, işte ailemi görebilecek miyim acaba korkusu... Yani onlar beni tabii ki sevk etti emekliliğe. (G5)

Biz bu kadar bunları düşünüp ailemizden, her şeyden fedakârlık yaparken toplumun birden bize nerdeyse sırtını dönüp hayatını yaşamaya başlaması, sadece “sıklık” demeleri çok kırıcı oldu. (G3)

Kişisel özelliklerin ayrılma davranışına etkisi. Benzer şekildeki zor çalışma koşulları, organizasyon bozuklukları, yönetim anlayışlarına maruz kalarak çalışanların, hayal kırıklıkları ve yorgunlukla birlikte ağırlaşan tükenmişlik belirtileri göstermelerine karşın işten ayrılma girişiminde bulunmamaları, işten ayrılanlardan onları ayıran bazı koşullar olabileceğini akla getirmektedir. Bauman’ın seçme özgürlüğü değerlendirmesinde, bu kavramın kişinin seçimlerini hayata geçirmesini garanti etmeyeceği gibi, özgür iradede başka, başta para olmak üzere kaynaklara da gereksinim olduğu yer almaktadır (Bauman, 1996, s. 32). Paranın dışında, diplomalar, geçmiş hizmet süreleri, edinilmiş beceriler vb. de bu kaynaklar arasında sayılabileceğine göre araştırmamız özelinde hekim olmak, çalışma yılı, edinilmiş ek beceriler ya da sertifikalar özgür seçim yapabilmeyi etkilemektedir. Öte yandan, işten ayrılma kararı verebilmek için de Beck’in belirttiği gibi “risk durumlarıyla başa çıkma, onlardan kaçınma ya da onları telafi etme imkânları ve yetenekleri, çeşitli meslekî ve eğitimsel tabakalar arasında eşitsiz olarak bölüşülmektedir” (2011, s. 47).

Konuştuğum hemşire arkadaşların çoğu aynı şeyi söylüyor: “Benim de gelirim iyi olsa ve ayrıldığım takdirde maddi sıkıntı yaşamayacak olsam hiç düşünmem ben de hemen istifa ederim”. Hekim olsun, hemşire olsun bazı arkadaşlar zaten dilekçelerini verdi. Yavaş yavaş emekli oluyorlar. Emekliliği daha gelmemiş olanlardan özel sektöre geçiş için kendine bir kapı arayanlar var. Bunlar mecburen sistemin içinde çalışmaya devam ediyorlar, ama yorgunlar. Herkesin düşünüp söylediği, sık duyduğum: “ne kadar şanslısınız; bizim de böyle imkânımız olsa biz de ayrılırdık”. (G13)

Eylem türleri arasında, üzerinde bilinçli olarak kafa yorulmadan yapılan *düşünüm* eylemlerinden biri olarak belirtilen *hissi* eylem, akıl yürütmeyi durduracak, bütün amaç kaygılarını ve eylemin olası sonuçlarını askıya alacak kadar güçlü duygulanımlardan kaynaklanır. Duygulardaki bir patlamayı yakından izlemesi, istifa etmeyi böyle bir eylem olarak değerlendirmeye yol açsa da bazı yönleriyle, insanların geçmişte bir noktada edindiği, daha sonra hesaplama ve karar verme gerekliliği hissetmeden yinelediği *alışılmış* eylemler arasında da yer alabilir (Bauman, 1996, s. 125). Öyle ki görüşmecilerimizden bazıları, kastedilenin hangi istifa süreci olduğunu öğrenmek istemekte ya da önceki deneyimi aktarmakla başlayanlar bulunmaktadır.

Karşıdaki insanlar, arkadaşlarımız, hocalarımız, meslektaşlarımız daha duyarlı olsaydı, en azından dertlerimizle dertlenseydi, biz beraber bu işi gtrebilirdik. Ben onlara hep şunu söyledim; “bakın ben istifa eden biriyim. Siz görürseniz ki ben dşuyorum, ben söylemeden beni tutun ve bir köşe ye ekin. Deyin ki direnemedi.” (G11)

Göğüs hastalıklarının tanımlanmış bir ciro yelpazesini vardır, özel hastaneler onun üzerine çıkmanızı ister, hiçbir özel hastane de size kazandırmadığımız parayı vermez, öyledir bu işi. [nceki istifamda], ben cihazlarla ve uygulamalarla ilgili bir şikâyet dile getirdikçe direktör, her seferinde “beyaz kâğıdı getir” diyordu, yani “istifa et.”(G14)

Kamusal ve özel alan ayrımı, modern toplumun en belirgin özelliği olarak görülmektedir (Sennett, 1995, s. 81). Bu ayrımı yapabilmek, birbirine zıt iki eylem kıstası arasındaki çarpışmayı önlemek için önemlidir. Hekimlik, doğası gereği ev içi alanda da işi sürmesinin kanıksandığı bir meslektir. Pandemi ncesi dönemde, mesai saati içinde görülen ya da hastanede yatışı yapılan hastalar, sorumlu olarak belirlenmiş hekimlere danışıldığında, bu hekimler ya sağlık kurumuna giderek ya da teknolojinin getirdiği olanaklarla evrimii şekilde özel alanlarına işi dâhil etmekteydi (*icapı olmak*). Ancak bu durumların sıklığının artması, bazı meslektaşların görevden kaçınması ya da yönetim tarafından görevlendirmelerin eksik yapılması nedeniyle, aynı kişilerin üzerine binen yük artmış, her gün, gece gündüz ayrımı olmadan, üstelik zaten rutin ve nöbet görevlerinin işi yoğunluğu çok artmışken diğer zamanlarda bu şekilde çalışmak, bir tür sömürü düzeninin nn açmıştır. Sonucun tükenmişlik, yorgunluk ve ev ortamının zarar görmesi olduğuna sıklıkla rastlanmaktadır.

Bir sürü sebep var aslında, ama sebep daha çok bendim. Artık hastaların ryalarımaya girmesi, normal hayatımı sürdürememe, hastaneyi hastanede bırakamama, dinlenme saatlerinde bile hasta bakıyor olma ve bütün hayatımın hastane olması asıl problemdi. (G17)

Hanım bazen “ya o stres neydi, hep balkondaydım, hep telefonla grşuyordun” diyor. O telefonla görüşmeler bizi mahvediyordu. (G11)

Mesela gece eşimle yatıyoruz yan yana, telefon odada oluyor. Telefon alıyor, bir şeyler söyleyip kapatıyordum ve en sonunda eşim uyanmasın diye salona geçmek zorunda kalıyordum. (G1)

İstifa eden ve emekli olanlar arasında kamu sağlık kuruluşlarından özel sektöre geçen veya geçmeyi planlayanlar bulunmaktadır. Bu türden bir geçişi anlamının, “iten” ve “eken” etmenler arasındaki farkı anlamaktan geçtiği belirtilmektedir; itenler bireyleri başka bir işi aramaya yönelten işi ortamlarından memnuniyetsizlik gibi etmenler, çekenler ise başka bir işi yerinin yüksek maaş veya daha iyi koşullar teklif ederek çalışanı kendilerinde çalışmaya ikna etmeleridir (Reyes ve ark., 2019, s. 15). Grşmelerimizde, işi ortamındaki memnuniyetsizlik daha sıklıkla belirtilmekteydi. Bedenen ve psikolojik olarak yorgun olmanın yanında bulaşıcı bir hastalığa yakalanma riski yüksek ortamlarda çalışmalarına bağlı olarak, yakın çevrelerinin kayđı duyarak baskı yapması ya da onlara bulaştırmak konusunda görüşmecilerin kayđı hissetmeleri söz konusuydu. İstifa edenlerle yapılan bir başka araştırmada, istifa sonrası görüşme

notları, yazılı ifadeler vb. kaynaklardan elde edilmiş listedeki maddi gereksinimler, taşınma gerektiren yeni koşullar ve ailenin beklentileri olarak saptanmıştı (Reyes ve ark., 2019, s. 17). Araştırmamızdaki görüşmecı ifadelerinde de bu etkenler yer almaktaydı.

Çalışırız, hiç sorun değil. Şansımıza istifa ettiğim hastane yoğun, ama üzerine ne bir teşekkür ne bir manevi tatmin ne bir maddi tatmin olunca artık sıkıldık, yorulduk; ki ben mesela asistanlık dönemimde hiçbir nöbetim yoğun geçti demedim. Nöbette tabii uyumayacaksın sabaha kadar, normal odur. Aslında bu kötü koşullara rağmen istifa etmeyi düşünmüyordum; ama özel hastaneden teklif gelince düşünmeye başladım. Konuşunca devlet hastanesinde ne kadar yorulduğumu ve ne kadar karşılık alamadığımı daha bir net anladım. (G1)

Yakınlarıma zarar verebilirim korkusu [oldu]; aileme, özellikle evdekilere, çevremdeki tanıdıklarına; onlarla aynı ortamda yaşadığım için ve sonuçta hepimiz bir bütün olduğumuz için... O süreç beni psikolojik olarak da çok yordu. Beden yorgunluğunu çok önemsemiyorum; ama psikolojik olarak daha kolay karar verebilmeme sebep oldu. (G4)

Kızım 8. sınıftı bu sene. Sınav sonuçları açıklandıktan sonra onun çok ısrarla istediği okul başka şehirde olduğu için ikisi birleşti. Benim zaten buradaki tükenmişliğim ve onun orayı da çok arzulaması; akabinde üniversite eğitimi ve yaşamı için çok güzel bir kapı açacağını çekirdek aile olarak düşündük ve karar verdik. Sonuçta hem istifa edip bu yoğunluğun içinde çıkacaktım, bir de kızımın beraber gidip en azından onun istediği okulu okumasını ve benimle birlikte ev ortamında kalmasını sağlayacaktık. (G4)

Yakın çevrenin/ ailenin yaklaşımı. Hekimler, kendilerinin de insan olduklarının, sağlık sorunları olabileceğinin, ailelerine karşı sorumluluk taşıdıklarının bilinmesini istemektedir. Aile başta olmak üzere yakın çevrelerindeki insan ilişkilerinin kuşattığı bireylerin eylemleri, bütün hâlindeki bu topluluğu olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca etkileşimler, eyleme geçme aşamasında ve sonrasında planlamada etkili olmaktadır. Ailelerin genelde işten ayrılma öncesinde bu yönde ısrarı, ayrıldıktan sonra destek şeklindeki yaklaşımları söz konusudur. Bulaşıcı bir hastalıkla mücadelede, hastaların başvuru ve tedavi merkezlerinde kaldıracabileceklerinin üzerinde yük taşıyarak çalışanların hastalanma riskleri de yüksek olduğu için, hekimler yakın çevrelerini koruma güdüsüyle hareket etmektedir. Aile ve yakın çevrenin yaklaşımı, kimi durumda işten ayrılma kararlarının verilmesini sağlamakta kimi durumda hayata geçirilmesinde kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. Görüşmecı ifadelerinde ayrıca mücadeleden çekilme kararı verenleri toplumun bir anlamda “damgalama”, bu şekilde itibarsızlaştırma (Goffman, 30, s. 30) örnekleri olduğu, bunun da aile üyelerini kapsayacak şekilde yıpratıcı nitelik taşıdığı gözlemlenmektedir. Tam tersi, ayrılmayı cesur bir karar olarak yücelten yaklaşımlara da rastlanmaktadır.

Tabii bizim istifa haberlerimiz medyaya ve basına düştü. “Bu doktorlar paracıdır, şöyledir, böyledir” dendi. O kadar üzüldüm ki, ben insanlar için çaba sarf ettim, aslında bu kendim için verdiğim bir mücadele değildi. “Bunlar vatan hainidir, bunların diplomalarını yıkmak lazım” diyenler oldu. Ben bir şekilde bunu atlattım; ailem çok üzülüyordu bunları görünce. (G7)

Etrafımdaki insanların, çok ağırlıklı bir kesimin benim adıma sevindiğini ve beni tebrik ettiğini, beni çok cesur bulduğunu, kendilerinin de böyle bir süreçte olduğunu, ama cesaret eksikliği nedeniyle yapamadığını, niversite için üzüldüklerini söylediler. Ama kimse, “sen böyle bir Şeyi nasıl yaparsın, sen akılsız mısın, sen nereye gidiyorsun?” demedi. (G6)

Gelecek ngrs

Mesleki gelecek ngrs. Bazı mesleklerin uygulanma alanı, bireylerin aldıkları eğitimle doğrudan ilgili olmak zorunda değildir. Sıklıkla temel eğitimin ilintili dallarında ya da bambaşka bir işte çalışılabilir. Tıp alanı bunun istisnası olup hekimlik, başka bir eğitim alanından geçilebilecek bir meslek olmadığı gibi tıp eğitiminin seçenek olarak sunduğu meslek türleri de oldukça sınırlıdır. İstifa eden hekimlerin tamamı, henüz emeklilik koşullarını sağlamadıkları dönemde mesleklerinden bu Şekilde ayrılmak durumunda kalmışlardır. Bu nedenle, kendileri için “daha iyi çalışma koşulları” olarak belirledikleri ölçtüler sağlanırsa yeni bir ortamda hekim olarak çalışacakları düşüncesine sahiptiler. Emekli olan hekimler arasında da bu beklenti ne çıkmaktaydı. Yasal emeklilik yaşını doldurdıkları hâlde bilgi ve deneyimlerini kullanmak için çalışmaktan vaz gememeyi düşünmekteydiler. İşten ayrılma nedeni tükenmişlik sonucu “kendini yetersiz olarak görme” olan görüşmeci de aradan geçen kısa sürede dinlenebildiği, kendini dinleyebildiği için yeniden çalışma düşüncesine sıcak bakmaya başlayabildiğini belirtmekteydi. Bir diğer görüşmeci, asıl hekimlik yaşamının o andan sonra başlayacağına inanacak kadar umutlu hissetmekteydi.

Pandemi döneminde günde iki paket [sigara] bitiriyordum; bu beni çok rahatsız etti. nce onu bıraktım. Sonra tatilden geldim, istifam onaylandı, sanki bana sihirli bir değnek gelmiş gibi birden kendimi çok iyi hissettim. Gittim [psikiyatri] doktorumla konuştum, [ilacımı] yarım doza düştük. Bırakmak istiyorum; çok iyiyim, benim sorunum aslında artık yetmemek, kendimi eksik hissettiğim anların başlamasıydı. Şu an hiçbir sorunum yok. Bu kadar emek verdim, sahip olduğum bilgileri neden kullanmayayım, neden boşa atayım? Bu bir kayıp bizim için, fikrim değişti, çalışabilirim. (G7)

Bana hekimliğim Şimdi başlıyor gibi geliyor. Yani oldum; meyveydim, olgunlaştım, belki 50 yaş sınırı da onu hissettiriyor. Yıllarca biriktirdiğim Şeyleri Şimdi daha büyük bir hevesle kullanacağım. Daha önce sana verilmiş kalıpların içinde ya da bir saksıda büyüyen ağaç gibisin. Aslında daha byyebilirsin, fakat köklerinin salınmasına izin verecek kadar yerin yok. Şimdi ben o saksıyı değiştiriyorum. Kendimin patronu olacağım. Tabii zel sektör de bir yere kadar. Fakat git Şu kadar hasta bak, git Őunu yap, git Şimdi bu hafta buradasın denmeyecek en azından. (G10)

Yaşam bağlamında gelecek ngrs. Bireyler arası ilişkilerde ya da birey-örgüt ilişkilerinde karşılıklılık üzerinden kaynakların değişimini temel alan Sosyal Değişim Teorisi (Redmond, 2015, s. 19), hekimlerin işten ayrılma kararlarının irdelenmesinde bir bakış açısı sağlayabilir. Çalışanın, emeği ve sadakati karşılığında çalıştığı işyerinden maddi (maaş gibi) ya da duygusal-sosyal (ilişkiler kurma, değer görme, takdir edilme, görüşünün dinlenmesi ve kararlara katılma gibi) beklentilerinin karşılanmasına karşılık

olarak o örgütün görev çağrısına adanmışlıkla yanıt vermesi beklenir. Tersi senaryoda, birbirine bağımlı iki tarafın kaynak değişiminde karşılıklılık gözetilmemesi, sosyal mübadeleyi dengesiz hâle getirir ve bu kez olumsuz sonuçlara yol açar (Greenberg, 1990, s. 565). Sosyal mübadelede, ekonomik mübadelenin aksine, daha soyut yükümlülüklerin karşılıklı değişimi ele alınarak bu yükümlülüklerin içeriğinin ve mübadele zamanının belirsiz, müzakere edilemez olduğundan söz edilir; bu da belirlenim ve yerine getirme aşamalarını her iki tarafın bağımsız isteklerine bağlar (Redmond, 2015, s. 5). Görüşmecilerimiz, bu isteklerini kaybetme nedenleri olan, dinlendirilmeme, takdir edilmeme, maddi karşılığını alamama vb. durumlar karşısında, emeğini ilişkiden çekerek ödül beklentisini de kendi karşılamaya karar vermiştir. Görüşmelerde, işten ayrılma sonrası sosyal yaşamla ilgili beklentiler bu kararın örneklerini içermektedir. Hekimliğin, diğer ilgi alanları ve hayallerin önüne geçmesi, onlara zaman bırakmaması vurgusuyla birlikte, özellikle çok yoğun bir iş döneminden çıkılması bu anlamda bir fırsat gibi görülmektedir. Ancak işten ayrılan hekimlerin gelecek öngörülleri, kimi durumlarda, böyle ölçüleri bulanıklaşmış bir ortamda, kısa vadeye ayarlıdır.

Biz o kadar tıp içinde olmuşuz ki, başka bir şeyle ilgilenmeye hiç vakit olmamış. Şimdilik herhangi bir planım yok, ama tabii sıkılabiliyim. Hekimlik yapar mıyım, diye bir düşündüm, ama arkadaşlardan öğrendiğime göre emekli maaşında ciddi kesintiler oluyor. Şimdilik kendime bir sene istirahat verdim. (G5)

Hobilerime daha çok zaman ayırmayı düşündüm. Bağlama çalışıyorum, bir müzik grubumuz var, müzik yapıyoruz. Daha çok müziğe zaman ayıracağım. Müzikle ilgili bazı şeyleri hep alaylı öğrendim; usulüyle, mektepli olarak öğrenmek istiyorum. Bazı konularda ders alabilirim. Hep içimde ukde kalan bir şey... Okumaya daha çok zaman ayırmak istiyorum. Kendime koyduğum alanlar var, o alanlarda okumak istiyorum. Belki ikinci bir eğitim, üniversite eğitimi olabilir. Aileme daha çok zaman ayırmayı düşünüyorum. (G6)

Tarımla, doğayla ilgilenmek istiyorum. Hepimizin biraz ulaştığı bir şey bu; her hekimde vardır. Üretmek ve meyvesini toplamak, alışık olduğumuz bir şey... Küçük bir arsamız vardı. Bu kasım ayında oraya ağaç dikeceğiz. Biraz toprakla uğraşacağım. Çocuklarla ilgileneceğim. Hayatta bir silkelene, temizlene ve arınma dönemine giriyorum. Yıllardır hayatımızı ötelemiştik, şimdi onlara kafam rahat olarak daha fazla zaman ayıracağım. En azından umudum var. (G10)

Pandemi sürerken istifa eden ya da emekli olanlar, yakın çevrelerinden destek görseler de suçlamalarla karşılaşabilmektedirler. Buna itiraz ederken, eylemlerinin bir kaçma olmadığını dile getirirken yorgunluk ve yıpranmışlık sürecinin geçmesinden sonra yeniden ancak farklı alanda çalışmaya, yine mücadeleyle doyum sağlayacağı zorlu uğraşlara ilişkin planlar dile getirilmektedir.

Daha önce yapamadığım, vakit bulamadığım, daha insani, yaşamsal anlayışla sosyal projelerim var. AFAD gibi bir başka tarz, meslek dışında, ama gene insanlara yardım edebileceğim ya da faydalı olabileceğim bir şeyler düşünüyorum. (G4)

Yan dal uzmanlık sınavına çalışıp meslek hastalıkları [uzmanlığı] yapabilirim; bu süreçte ders çalışarak zamanımı daha değerli kılabilirim. rnek veriyorum, beş-altı aydır hiç kitap okumamıştım. Bu benim için ihtiyaç, böyle bir saat-iki saat, kahveyle birlikte beni çok rahatlatan bir şey. şimdi kitap okumaya başladım tekrar, çok güzel bir şeymiş, eskiye dönüyorum. (G7)

TUS'a [Tıpta Uzmanlık Sınavına] hazırlanıyorum. Kafamda tabii ki bir bölüm var, ama puanları çok yüksek. ... Aklımdaki olana kadar uğraşacağım. (G17)

İşini severek yapan, son dönemdeki koşullar nedeniyle devam edemeyeceğine karar veren hekimler arasında hobilerin çekiciliği yanında içinden de vazgeememek nedeniyle bir ikilem görülmektedir. Bu grşmeciiler, ilerine sinen koşullarda hekimliğe devam etmek ile artık kendine zaman ayırabilmek, bir yerde ihtiyaçlar piramidinin (Maslow, 1943) kendini gerçekleştirme basamağına farklı yollarla çıkmak arasındaki dengeyin peşinden gitmektedir.

Biraz daha kendime yatırım yaparak keyif aldığım şeyleri yapabilirim diye düşünüyorum, ama bir yandan ilaveten mesleki anlamda tatmin edecek bir şeyler olursa sanki daha iyi olacak. İkisini dengeleyebilirsem... Mesleğimden tamamen uzaklaşmak istemiyorum. O yüzden de sanırım ben ikilemde kalanlardanam. (G2)

Önümdeki süreç içerisinde mutlu olacağım bir iş ortamı bulursam orada da çalışacağım. Çalışmayı planlıyorum. Sağlıklı olduğum süreç içerisinde üretmek isterim. Hem para kazanmak hem üretmek isterim. Ama bunu hangi alanda ya da nasıl yapacağım konusunda hiçbir fikrim yok. Hayat önüme ne sunarsa o zaman dşneeğim. (G13)

Olağanüstü koşullarda, hatta meslekten vazgeçmeye yol açan sorunlarla boğuşarak gerçekleştirilen meslek icrası, bir grup hekimi bambaşka kulvarlara yöneltilmektedir. Gelecek ngrleri, tasarıları arasında hekimlik-dışı pek çok uğraş alanını sıralayanların olması, o kişilerin eğitiminin aldığı, emeğini ve yıllarını verdiği hekimlik mesleğini yaşamından bütünüyle çıkarmayı göze alacak düzeyde bir kopuş yaşadığına işaret etmektedir.

Bu kış biraz durup kendimle ilgilenmek ve belki biraz hobilerimle ilgilenmek istiyorum. Okumak istediğim, okuyamadığım şeyleri okumak... Ama çok ilginç, ben tıbbaya çok severek girdim. Çok severek yaptım. Bir gün bile pişman olmadım, ama COVID dönemi geçse de tıbbaya dönmem. Gücüm var, çalışmak istiyorum; ama tıp-dışı bir şeyler yapmak istiyorum; artık biraz daha keyifli işlerle uğraşmak istiyorum gibi bir psikolojideyim. (G19)

Salgın bağlamında gelecek ngrs. Mücadelenin n saflarında çalıştıkları ifadelerinde yer alan, ilk üç aylık dönemden sonra hem otoritelerin hem toplumun önlemleri gevşetmesi ve halk sağlığı dışındaki çeşitli kaygılarla yönetsel kararlar verilmesi sonucu mesleklerinden ayrılmaya karar verdikleri öğrenilen grşmeciilerin hemen tamamı, salgının seyri konusunda kaygılı olduğunu belirtmektedir. Etkisinin ortalama iki yıl kadar daha hissedileceği öngörüsü paylaşılmaktadır. Aşının bulunmasını bir umut olarak belirtenler arasında çoğunluk, etkinliğinin beklenen kadar yüksek olmayacağından kaygılıyken, hasta sayılarının artışını kaygıyla izleyenler de önlemlerin

gevşetilmesi sonucu bu durumun daha da kötüye gideceğini düşünmektedir. Mart ayından önce de benzer hastalıkları gördüklerini, sosyal hareketliliğin artışıyla birlikte son zamanlarda hasta sayılarının çok arttığını, meslektaşlarından öğrendiği sayıları toplayarak günlük açıklanan sayıları birkaç hastanenin karşıladığından hareketle resmî açıklamalara güvenmediğini, ölümlerin hastalık tanısı yazılmadan kayda geçirilmesi nedeniyle ölüm sayılarının gerçeği yansıtmadığını, kış aylarında salgının iyice kontrolden çıkacağını belirten görüşmeciler mevcuttur. İfadelerin içeriğinde salgında gelinen noktaya ilişkin ipuçları bulunan örnekler yer almaktadır.

Akşam beşte, mesai bitip kıyafetlerimi değiştirdiğim zaman, resmimi eşime gönderdim, her tarafım maskelerden çizgi çizgi; kendimi tanıyamıyorum. O resme baktığım zaman yüreğim sızlıyor. “Acaba, biz bu hâllere boşuna mı geldik?” diyorum. Sadece kendimizi korumuş olduk bireysel olarak, toplumu koruyamadık; çünkü toplumun korunma gibi bir derdi yok. (G15)

Bu sadece Türkiye'nin de sorunu değil, bu dünyanın sorunu, bu kapitalizmin de sorunu aynı zamanda. Eğer ekonomik kaynaklı kaygılarla bir süreç yönetilirse hiçbir zaman bitmeyecek. Nasıl bitebilir? Virüs mü değişir, yoksa influenza gibi mevsimsel bir şey mi olur ya da hafifler mi, o şekilde belki, biter mi ya da biz ona uyum mu sağlarız... Yarın öbür gün çok farklı kaygılarla özel okullar açılacak. İnsanlar, öğrenciler okula gidecek. Hani ben hangisi doğru, hangisi yanlış bilmiyorum, bir şekilde hayatın da devam etmesi lazım gerçekten. Ama bitmeyecek. (G7)

Sonuç

İşyerlerinde, işletmelerde, farklı iş örgütlerinde bu konuda çok çeşitli yöntemlerle bilgi toplandığı, yine konunun insan kaynakları alanı üzerinden işletme yönetimi yazınında önemli yer tuttuğu dikkate alındığında, sağlık gibi toplumun bütününe ilgilendiren bir toplumsal kurumun, isteğe bağlı işten ayrılmaların artışını araştırmak ve etkin önlemler almak yönünde bir refleks geliştirmesi beklenirdi. Çalışmamız bu alandaki tek araştırma olarak, COVID-19 Pandemi sürecinde hekim istifa ve emeklilik olgularının arkasında yatan etmenlerin sosyolojik anlamda belgelenmesini sağlamıştır. Bu sayede, *işten ayrılma mikrobu* kaynaklı bir salgının (Felps ve ark., 2009, s. 548; Klotz ve Zimmerman, 2019, s. 58) önlenmesi için nedenlerini, yapılması gerekenleri anlamaya yönelik bir tür *otopsi* yapılmaktadır.

Simgesel Etkileşimcilik perspektifinin, toplumu *içerden* analiz ederek, belirli bir durum veya yaşam biçimiyle ilgili, bireyleri etkileyen temel etkenleri ortaya koyama yönelimli olduğu belirtilmektedir (Slattery, 2015, s. 334). Araştırma ekibinde hekim-sosyolog bakışlarını ortaklaştıran katkı yanında görüşmeleri hekimlerin yapması, konunun bu şekilde bu içerden ele alınmasını sağlamaktadır. Türk Tabipleri Birliğinin kesin veriler bulunmamakla birlikte, Eylül 2020 itibarıyla pandemi döneminde 900 kadar hekimin istifa ettiğini açıklaması (BBC News, 2020) ile bir *istifa salgını* yaşandığını ortaya koyması, bu konuya bir anlamda refleks olarak eğilimin önemini göstermektedir. Kendine özgü koşulları, toplumun her kesimini farklı etkilese de bu

etkilenmelerinin birbirinin olumsuzluğundan bağışık olmaması, bir kriz durumu olan salgını yakından izlemeyi gerektirmektedir. Gündelik etkileşim süreçleri, “toplumsal dünya”da gerçekleştiğine göre bireylerin deneyimledikleri durumlar ve bunları anlamlandırma biçimleri, bağlama göre değişen anlamları ne şekilde dile getirdiklerinden hareketle o toplumsallığa ilişkin tespitler yapılabilir. Bireyin öznelliği, toplumun yapı ve düzenine karşılık gelmektedir.

Araştırma verilerinin analizi, kuramsal tartışması disiplinler arası iş birliği ve gelmekte olan hızla görüp “salgında mesleğinden ayrılan hekimler” olgusunu ayrıntılı biçimde irdeleyen kapsamı, bu araştırmanın özgülüğünü sağlamaktadır. Pandemide birbirini izleyen, her birine damgasını vuran olaylar ayırt edilen dönemler olması nedeniyle bir yılını geride bırakmışken, aralarındaki ilişkiselliği daha kolay görmeyi sağlamaktadır. Bunların bilimsel olarak ortaya konabilmesi, bu konulara yönelen yeni araştırmalar sayesinde gerçekleşebilir. Böylece olaylar ve olgular silsilesi anlam kazanacak, sosyolojik yaklaşımın sağlık politikaları geliştire, salgın gibi olağanüstü durumlar için düzenlemeleri yaparken önemli katkısı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- G.A.E., A.E.; Veri Toplama- G.A.E., P.B., N..; Veri Analizi/Yorumlama- G.A.E., ř.N., C.., A.E.; Yazı Taslağı- G.A.E., ř.N., C.., P.B., N..;İçeriğin Eleştirel İncelemesi- A.E.; Son Onay ve Sorumluluk- G.A.E., ř.N., C.., N.., P.B., A.E.

ıkar atışması: Yazarlar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu alışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- G.A.E., A.E.; Data Acquisition- G.A.E., P.B., N..; Data Analysis/Interpretation- G.A.E., ř.N., C.., A.E.; Drafting Manuscript- G.A.E., ř.N., C.., P.B., N..; Critical Revision of Manuscript- A.E.;Final Approval and Accountability- G.A.E., ř.N., C.., N.., P.B., A.E.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Bauman, Z. (1991). *Modernity and ambivalence*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, ev., 13. basım). Ayrıntı Yayınları.
- BBC News, Türkçe. (19 Ekim 2020). *Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Psikiyatri Derneği uyardı: Tükenen sağlık alışanları topluca istifa ediyor, intihar oranları artıyor*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54603919>
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan, B. Doğan, ev.). İthaki.
- Bourdieu, P. (1977). Cultural reproduction and social reproduction. In J. Karabel & A. H. Halsey (Eds.), *Power and ideology in education* (pp. 487–511). Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Éditions du Seuil.

- Bourdieu, P. (2006). *Sanatın kuralları: Yazınsal alanın oluşumu ve yapısı* (N. K. Sevil, çev.). Yapı Kredi Yayınları,
- Bozkurt, Ö. ve Bozkurt, İ. (2008). İş tatminini etkileyen işletme içi faktörlerin eğitim sektörü açısından değerlendirilmesine yönelik bir alan araştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 1–18.
- Bradbury, H., & Lichtenstein, B. M. B. (2000). Relationality in organizational research: Exploring the space between. *Organization Science*, 11(5), 551–564. <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.11.5.551.15203>
- Chan, M. H. M., Wong, V. W. S., Wong, C. K., Chan, P. K. S., Chu, C. M., Hui, D. S. C., Suen, M. W. M., Sung, J. J. Y., Chung, S. S. C., & Lam, C. W. K. (2004). Serum LD1 isoenzyme and blood lymphocyte subsets as prognostic indicators for severe acute respiratory syndrome. *Journal of Internal Medicine*, 255(4), 512–518. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2796.2004.01323.x>
- Corps, P. (1997). *Crisis management handbook: A guide for overseas staff*. Peace Corps Volunteer Safety Council.
- Davis, J. B. (Ed.). (2001). *The social economics of health care*. Routledge.
- Detsky, A. S., Gauthier, S. R., & Fuchs, V. R. (2012). Specialization in medicine: How much is appropriate? *The Journal of the American Medical Association*, 307(5), 463–464.
- Durkheim, É. (2009). *Le suicide*. Payot.
- Durkheim, É. (2019). *Sosyoloji dersleri* (Ö. Ozankaya, çev.). Cem Yayınevi.
- Durkheim, É. (2020). *Toplumsal işbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev., 4. basım). Cem Yayınevi.
- El-Hage, W., Hingray, C., Lemogne, C., Yroni, A., Brunault, P., Bienvenu, T., Etain, B., Paquet, C., Gohier, B., Bennabi, D., Birmes, P., Sauvaget, A., Fakra, E., Prieto, N., Bulteau, S., Vidailhet, P., Camus, V., Leboyer, M., Krebs, M. O., & Auizerate, B. (2020). Les professionnels de santé face à la pandémie de la maladie à coronavirus (COVID-19) : quels risques pour leur santé mentale ? *L'Encéphale*, 46(3), S73–S80. <https://doi.org/10.1016/j.encep.2020.04.008>
- Ergur, A. (2020). *Ateş ve ihanet*. Raskolnikov Kitap.
- Ertekin, İ. (2017). Klasik örgüt kuramları. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 64–73.
- Fan, D. (2016). Holistic integrative medicine: Toward a new era of medical advancement. *Frontiers of Medicine*, 11(1), 1–8.
- Felps, W., Mitchell, T. R., Hekman, D. R., Lee, T. W., Holtom, B. C., & Harman, W. S. (2009). Turnover contagion: How coworkers' job embeddedness and job search behaviors influence quitting. *Academy of Management Journal*, 52, 545–561. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.41331075>
- Freidson, E. (1976). The division of labor as social interaction. *Social Problems*, 23, 301–313.
- Geist, P., & Hardesty, M. (1997). *Negotiating the crisis: Drugs and the transformation of hospitals*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203812914>
- Georgopoulos, B. S., & Mann, F. C. (1972). The hospital as an organization. In E. G. Jaco (Ed.), *Patients, physicians, and illness* (pp. 304–311). The Free Press.
- Goffman, E., 2014. *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, çev., 3. basım). Metis Yayınları.
- Goffman, E., 2020. *Damga: Örselemiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, çev., 5. basım). Heretik Yayıncılık.
- Goode, W. J. (1957). Community within a community: The professions. *American Sociological Review*, 22(2), 194–200.

- Greenberg, J. (1990). Employee theft as a reaction to underpayment inequity: The hidden cost of pay cuts. *Journal of Applied Psychology*, 75, 561–568. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.75.5.561>
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today and tomorrow. *Journal of Management*, 16, 399–432. <http://dx.doi.org/10.1177/014920639001600208>
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Homans, G. C. (1961). *Social behaviour: Its elementary forms*. Harcourt, Brace & World, Inc.
- Hürriyet (2020). Hangi illerde koronavirüs vaka sayısı arttı? İşte illere göre koronavirüs vaka sayısı en yüksek ve en düşük olan iller. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hangi-illerde-koronavirus-vaka-sayisi-artti-iste-vaka-sayisi-en-yukse-ve-en-dusuk-olan-iller-41560400>
- Kaya, B. (2020). Effects of pandemic on mental health. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(2), 123–124.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T. ve Yoltar, Ç. (Ed.). (2007). *Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları: Reformlar, sorunlar, tartışmalar*. İletişim Yayınları.
- Klotz, A. C., & Bolino, M. C. (2016). Saying goodbye: The nature, causes, and consequences of employee resignation styles. *Journal of Applied Psychology*, 101(10), 1386–1404. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000135>
- Klotz, A. C., & Zimmerman, R. D. (2015). On the turning away: An exploration of the employee resignation process. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 33, 51–119, <http://dx.doi.org/10.1108/S0742-730120150000033004>
- Lallement, M. (2001). Du travail à l'emploi, de l'organisation à l'entreprise: un double tournant problématique. In J. M. Berthelot (Ed.), *La sociologie française contemporaine* (pp. 143–154). PUF.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Medimagazin. (2020). Anket: Sağlık çalışanlarının yüzde 61,1'i istifa etmek istiyor. *Medimagazin*. <https://www.medimagazin.com.tr/guncel/genel/tr-anket-saglik-calisanlarinin-yuzde-611i-istifa-etmek-istiyor-11-681-91105.html>
- Redmond, M. V. (2015). *Social exchange theory* (English Technical Reports and White Papers 5). http://lib.dr.iastate.edu/engl_reports/5
- Reyes, A. C. S., Aquino, C. A., & Bueno, D. C. (2019). Why employees leave: Factors that stimulate resignation resulting in creative retention ideas. *CC The Journal: A Multidisciplinary Research Review*, 14, 15–24.
- Sennett, R. (1995). *Les tyrannies de l'intimité*. Éditions du Seuil.
- Simmel, G. (2010). *Sociologie, Études sur les formes de la socialisation*, PUF.
- Slattery, M. (2015). *Sosyolojide temel fikirler* (Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, yay. haz.). Sentez.
- T. C. Sağlık Bakanlığı. (2020). COVID-19 salgını süresince sağlık kuruluşlarında sağlık personel ayrılışları. <http://e-belge.saglik.gov.tr/adresinden/ab2766fe-af9b-40c7-9014-c9f33dec6c8b> kodu ile (Belge no: 54718026-434.01-54718026-434.01-E.1052).
- Tecim, E. (Ed.). (2018). *Sağlık sosyolojisi*. Çizgi.
- Tuncay, F. E., Koyuncu, E. ve Öznel, Ş. (2020). Pandemilerde sağlık çalışanlarının psikososyal sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin bir derleme. *Ankara Medical Journal*, 2, 488–501. <https://doi.org/10.5505/amj.2020.02418>

- Turner, S. B. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi* (Ü. Tatlıcan, çev). Sentez Yayınları.
- Weiner, B. (1972). Attribution theory. *Achievement Motivation, and the Educational Process*, 42(2), 203–215.
- Weiner, B. (1990). History of motivational research in education. *Journal of Educational Psychology*, 82(4), 616–622.
- World Health Organization. (2020). *WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19*. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Yılmaz, V. (2017). *The politics of healthcare reform in Turkey*. Palgrave Macmillan.

İnfodemide Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları

Mehmet Fatih Çömlekçi¹ , Esra Bozkanat²

Öz

Bu çalışmanın öncelikli amacı tüm dünyayı etkisi altına alan ve 2020 yılı içerisinde küresel bir sağlık sorunu haline gelen Covid-19 Pandemisi döneminde kullanıcıların dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve bilgiyi teyit etme davranışları üzerine geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı tasarlamaktır. İkincil amacı ise yeni medya kullanıcılarının sağlık bilgisi edinmek ve bu bilgiyi teyit etmek için sıklıkla başvurdukları kaynakları ortaya koymaktır. Araştırma 551 kişinin katılımıyla anket tekniği kullanılarak çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Analizler, “Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği”nin 10 madde ve 3 faktörden oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir. Kullanıcıların sağlık bilgisi edinirken sosyal medyaya (web 2.0) kıyasla web sitelerine (web 1.0) daha fazla başvurması elde edilen diğer bir sonuçtur. Edindikleri sağlık bilgilerini teyit etmek için ise bilimsel yayınlar ile bilim insanlarının ve doktorların paylaşımlarına yöneldikleri görülmüştür. Bu bulgular sonuç kısmında infodemi kavramı odağında tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık okuryazarlığı • Infodemi • Sağlık iletişimi • Teyit • Yanlış bilgi • Sağlık bilgisi • Sosyal medya • Covid-19

Behaviors on Obtaining and Verifying Health Information from Digital Media During the Infodemic

Abstract

The current study has two significant purposes. The primary aim of the study is to design a valid and reliable scale regarding the behaviors users have for obtaining and verifying health information from digital media during the COVID-19 Pandemic, which became a global health issue in 2020 by affecting the whole world. The secondary aim of the study is to reveal the sources to which new media users frequently refer for obtaining and verifying health information. The research was conducted online using the questionnaire technique with the participation of 551 people. The study demonstrates the “Obtaining and Verifying Health Information from Digital Media Scale to be a valid and reliable measurement tool consisting of 10 items and 3 factors. Another result is that users refer to websites (Web 1.0) more than social media (Web 2.0) when obtaining online health information. In order to verify the health information they have obtained, participants tend to check the online accounts of scientists and doctors. The conclusion section discusses these findings around the concept of infodemic.

Keywords: Health literacy • Infodemic • Health communication • Verification • Misinformation • Health information • Social media • COVID-19

1 **Sorumlu yazar:** Mehmet Fatih Çömlekçi (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Kayalı Kampüsü, Kırklareli, Türkiye.

Eposta: fatihcomlekci@gmail.com ORCID: 0000-0002-4811-5558

2 Esra Bozkanat (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Kırklareli, Türkiye.

Eposta: esra.bozkanat@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6050-2550

Atf: Çömlekçi, M. F., & Bozkanat, E. (2021). Infodemide dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit davranışları. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 103–125. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0024>

Extended Summary

Introduction

In today's digitally networked society, more and more people use digital media to access information involving health-related issues. Since the COVID-19 pandemic in particular, searching for health information on digital environments has increased is a legitimate thing to say, considering the uncertainty about the pandemic. Furthermore, with the process of digitalization and growing social networks, information can rapidly spread globally. According to the World Health Organization (WHO, 2020, p. 1), infodemic as a term refers to "too much information including false or misleading information in digital and physical environments during a disease outbreak;" an infodemic is an urgent threat as well as a pandemic. Thus, the need exists to address this threat both at the institutional and individual levels. The spread of health information can directly affect individuals' health decisions and behaviors. Disinformation and misinformation can create confusion and make people adopt risky behaviors that can harm their health. In this sense, health literacy is a critical element for empowering people who seek health information whether online or offline.

Health literacy aims to equip society with basic skills such as access to and the analysis and use of health information gathered and accessed from online and offline health services. Individuals with high levels of health literacy are expected to understand and participate in health debates in the public sphere and to analyze messages about health issues correctly. However, people with low levels of health literacy may make harmful decisions about their health based upon misinformation. Also, this tendency may adversely affect public health and the proper functioning of the health system. Individuals with high health literacy will be able to determine their health-related needs more accurately, and their communications with health professionals will also improve. Health literacy is a dynamic concept, especially in the age of new communication technologies. Individuals need to develop themselves in this area by continuously learning, by developing verification skills, and by thinking critically.

In this context, the primary goal of the present study is to develop a tool for measuring individuals' preferences for obtaining health information from digital media and their habits and orientations for confirming the information they have acquired. The second aim of the study is to determine which channels or platforms are most preferred for obtaining and verifying digital information on health. The main questions of the research are as follows:

1. Can a tool be developed to measure the preferred channels individuals use for obtaining and verifying health information from digital media?

2. Do websites (Web 1.0) or social media channels (Web 2.0) come to the fore in the process of obtaining health information from digital environments?
3. Which sources are primarily preferred in the process of verifying health information obtained from digital media?

Method

The population of the research consists of people who use digital media to obtain health information. The convenience sampling method has been used to reach people who seek digital information about health by accessing digital media. In this framework, the study has collected 551 questionnaires. The research has benefitted from a combination of a literature review, focus group meetings, and expert opinions while creating the questionnaire. The responses were analyzed using the package programs SPSS 21, LISREL 8.71, and SmartPLS 3. Procedures for the explanatory factor analysis were conducted using SPSS 21, the confirmatory factor analysis was performed on LISREL 8.71, and averages and suitability of the Fornell-Larcker criteria were calculated using SmartPLS 3.

Findings and Discussion

The participants were observed to prefer websites (Web 1.0 platforms) more compared to social media channels (Web 2.0) in the context of obtaining health information from digital media ($t = 12.651$; $p = 0.00$). A closer look at their preferences for obtaining information show the participants to mostly prefer health-related websites ($\mu = 3.13$) and news sites ($\mu = 2.69$) among websites. They also prefer personal blogs about health ($\mu = 2.2$) at a more limited level.

When looking at the participants' verification behaviors, they are seen to prefer posts from health professionals (doctors, scientists) on digital platforms ($\mu = 3.2$), from the Ministry of Health's digital platforms ($\mu = 3.07$), and from digitally distributed scientific publications ($\mu = 3.06$) the most. The media least preferred for verification are the digital platforms of health institutions (e.g., hospitals, polyclinics; $\mu = 2.8$).

In line with the primary purpose of the study, a tool to measure which digital channels users concentrate on while obtaining health information and which digital resources they prefer for verification was designed first. As a result of the explanatory and confirmatory factor analyses and convergent validity and internal consistency tests, The Obtaining and Verifying Health Information from Digital Media Scale was developed that consists of 10 items and three factors (i.e., Web 1.0 for obtaining health information, Web 2.0 for obtaining health information, and digital verification). The Obtaining and Verifying Health Information from Digital Media Scale has been

determined to be a valid and reliable scale. In addition, seeking health information from digital media was determined to have increased, especially during the COVID-19 pandemic.

According to the research results, a closer look at the preferences for obtaining health information from digital media reveals users to refer to websites for health information more than social media. This result can be interpreted as users preferring and trusting information sources with more corporate characteristics compare to personal sources. When looking at the behaviors users showed for verifying the health information they obtained from digital media, posts and messages from health professionals (i.e., doctors, scientists) on digital platforms and digitally distributed scientific publications were observed to be the primary sources referenced.

When considering the negative effects of science denialism and the harmful effects of health disinformation and misinformation, the importance of scientists' presence on various digital platforms, especially on social media, and the circulation of their recent research results and accurate scientific information are critical for protecting public health. In this sense, increasing individuals' digital media literacy and health literacy levels through various public activities including training and raising awareness about incorrect and harmful health information disseminated in the digital media are also important.

İnfodemide Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları

Giriş ve Kavramsal Çerçeve: İnfodemiye Karşı Sağlık Okuryazarlığı

Toplumsal hayatın dijital mecralar üzerindeki akışının her geçen gün hacmini arttırdığı bir ortamda, insanların bilgiye erişiminde internetin sunduğu olanaklar da genişlemektedir. Konu sağlık bilgisi olduğunda da internet ve sosyal ağların bilgi kaynağı olarak rolü artmaktadır (Sbaffi ve Rowley, 2017; Xiao, Sharman ve ark., 2014). Dijital ortamlar üzerinden bilgi arayışına ve bilgi edinimine olumlu perspektiften bakan araştırmacılar, bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi, sağlıkla ilgili kararlar öncesinde araştırma imkanlarının artması, bu durumun endişeyi azaltırken öz yeterliliği arttırması ve sağlık profesyonelleri tarafından verilen bilgilerin kişilerce teyit edilebilmesi gibi konuların üzerinde durmuşlardır (Powell ve ark., 2011; Ybarra ve Suman, 2008). Öte yandan, dijital ortamdaki sağlık bilgilerinin kaynakları, doğrulukları ve güncellikleri de sıklıkla sorgulanmaktadır. Bazı araştırmacıların post-truth (hakikat-sonrası) olarak adlandırdığı (Keyes, 2004; McIntyre, 2018), sosyal medya kanalıyla yanlış bilgilerin ve dezenformasyonun dolaşımının hızlandığı (Bennett ve Livingston, 2018; Ferrera, 2017) ve özellikle Covid-19 Pandemisi sonrasında, “infodemi” olarak da adlandırılan (Zarocostas, 2020), sağlık alanında da yanlış bilgilerin kirlilik yarattığı bir dönemde, doğru bilgiyi seçme/ayıklama bağlamında kişileri zorlu bir görev beklemektedir. İnfodemi olarak adlandırılan dönemde, kullanıcının karşısına çıkan enformasyon yığınında doğru bilgiler kadar yanlış bilgiler de yer almakta, hangi bilginin dikkate alınıp hangisinin görmezden gelineceği zorluk derecesi yüksek bir problem olarak belirmektedir. Kaynağı doğru seçmek ve bunun ötesinde o kaynağın saygınlığı ile güvenilirliğini değerlendirebilmek belki de hiç olmadığı derecede önem arz etmektedir (Corritore ve ark., 2012; Metzger ve Flanagan, 2013). Çünkü edinilen sağlık bilgisi kişilerin sağlıkla ilgili aldıkları kararları ve davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Kitchens ve ark., 2014).

Bu noktada devreye giren “sağlık okuryazarlığı” kavramı, toplumu oluşturan bireylerin sağlık bilgisi edinme ve sağlık hizmetlerine ulaşma bağlamında erişim, analiz ve kullanma gibi temel becerilere sahip olmasını ifade etmektedir (Gazmararian ve ark., 2005; Ratzan ve Parker, 2000; Safeer ve Keenan, 2005). Konuya daha geniş ve toplumsal düzeyde yaklaşıldığında ise, topluluklara faydalı olan kamu sağlığı kararların alınabilmesi ve uygulanabilmesi, yani toplumda kabul görmesi için, kişilerin ve grupların sağlık bilgilerini elde etme, anlama, değerlendirme ve buna göre hareket etme bağlamında bilinçli/okuryazar olmaları kritiktir (Freedman ve ark., 2009). Sağlık okuryazarlığı yüksek olan bireylerin kamusal alandaki sağlık tartışmalarını anlaması, bunlara katılması ve mesajların içeriğini doğru çözümlenebilmesi beklenmektedir (Berkman ve ark., 2010, s. 15). Temel sağlık okuryazarlığı seviyelerinin düşük olması, yanlış bilgilerle hareket eden kişileri zarar görebilir hâle getirebileceği gibi (Diviani ve ark., 2015), toplumsal anlamda da kamu sağlığını ve sağlık sisteminin işleyişini olumsuz etkileyebilecektir (Berkman ve ark., 2011, s. 97).

Kişilerin internette ya da sosyal medyada rastladıkları bilgilerle ilgili değerlendirme yapma motivasyonları düşük olabileceği gibi bununla ilgili gerekli becerileri geliştirmemiş de olabilirler. Chen ve arkadaşlarının (2014) da ifade ettikleri gibi, erişim ve analiz/yorumlama bağlamında ortaya çıkan dijital eşitsizlikler de bu süreci etkileyebilir. Sağlık okuryazarlığı yüksek olan bireyler ise sağlık hizmetleriyle ilgili ihtiyaçlarını daha doğru tespit edebilecek ve bu kişilerin doktorlarıyla kurdukları iletişim de iyileşebilecektir (Neter ve Brainin, 2012). Dijital sağlık okuryazarlığı seviyelerinin yukarı çekilebilmesi için ise ilköğretimden başlayarak müfredatlara yerleştirilebilecek eğitim programlarının dizaynı ve sağlık profesyonelleri ile vatandaşlar arasındaki etkileşimi ve bilimsel bilgi aktarımı sürecini iyileştirmek önem kazanmaktadır. Ayrıca, Berkman ve arkadaşlarının (2010, s. 17) da ifade ettiği gibi sağlık okuryazarlığı dinamik bir kavramdır ve özellikle yeni iletişim teknolojileri çağında bireylerin sürekli öğrenmeye, doğrulamaya ve eleştirel düşünceye başvurarak kendilerini bu alanda geliştirmeleri gerekmektedir.

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve 2020 yılı içerisinde küresel bir sağlık sorunu haline gelen Covid-19 Pandemisi döneminde virüsten korunma ve aşılma gibi konularda yanlış bilgilerin bu dijital ortamlarda yayılabildiği görülmüştür. Reuters Enstitüsü'nün 2020 yılı Dijital Raporu'na göre, kullanıcılar özellikle Covid-19 sonrası dönemde sağlıkla ilgili yayılan yanlış bilgilerin genelde Facebook ve WhatsApp kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Pandemiyle ilgili bilgi alma bağlamında en çok güven duyulanlar sırasıyla doktorlar ve bilim insanları, ulusal ve uluslararası sağlık kuruluşları ile kurumsal haber organizasyonlarıdır (Newman ve ark., 2020). Dijital ortam söz konusu olduğunda ise arama motorları sağlık bilgisi aramak için en fazla güven duyulan platformlardır. Video siteleri, sosyal medya ve anlık mesajlaşma uygulamaları ise güven sıralamasında en altta yer almaktadır (Newman ve ark., 2020, s. 12-13). Avrupa Birliği'nin yayınladığı raporlarda da sağlık konusundaki yanlış bilgilerle mücadele için, sağlıkla ilgili kuruluşların resmi paylaşımlarını dijital kanallarda ön plana çıkartmak, dijital okuryazarlık programlarına ve haber doğrulama platformlarına kaynak sağlamak ve sosyal medya platformlarının dezenformasyona karşı önlemler almasını sağlamak gibi maddeler ön plana çıkartılmıştır (European Commission, 2020).

Paralel biçimde Türkiye'de de sağlık alanındaki yanlış bilgilerin yayılımı ile ilgili proje ve araştırmalar yürütülmektedir. "Covid-19 Bağlamında Türkiye'de Yanlış Bilgi Yayılımını Medya Kullanıcılarının Gözünden Anlamak ve Önleyici Faaliyet Önerileri Geliştirmek" isimli projenin ön bulgularına bakıldığında, toplumun yarısından fazlasının bilgilerinin doğruluğunu kontrol etmediği ve eğitim seviyesi yükseldikçe bu konudaki farkındalığın da arttığı görülmektedir. Covid-19'a ilişkin internet içeriklerinin de incelendiği araştırmada, sosyal ağlar arasında en çok yanlış bilginin görüldüğü platform Facebook olarak öne çıkmıştır. Pandemi döneminde açıklamalarına

en çok güven duyulanlar ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Türk Tabipler Birliği ve Bilim Kurulu Üyeleri olarak tespit edilmiştir (Koçer, 2021). Bir diğer güncel proje “İnfodemi ile Etkin Mücadele İçin Bireylerin Yanlış Bilgi Karşısındaki Tutumlarının ve Bu Tutumların Belirleyicilerinin Araştırılması: COVID-19 Örneği” sonuçlarına göre ise, toplumdaki komplo teorilerine inanç derecesinin aşırı karşıtlığını ve sağlık konusundaki yanlış bilgilerin yayılımını tetiklediği, bilimsel bilgi eksikliğinin dijital ortamdaki “infodemi” olarak adlandırılan bilgi kirliliğini desteklediği ve bu yanlış bilgi ekosistemine karşı mücadele eden dijital haber doğrulama platformlarının da toplumda yeterince tanınmadığı görülmektedir (Erdoğan, 2020). Çömlekçi ve Başol’un (2019) araştırmasında da kurumsal mecralar ve profesyonel gazetecilerin sosyal medya haberlerine/paylaşımlarına olan güvenin diğer sosyal medya paylaşımlarına oranla daha yüksek olduğu, haber teyidi konusunda toplumda bir farkındalık oluşmaya başladığı ancak bunun dijital okuryazarlık eğitimleri ile desteklenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Tüm bu söylenenler ışığında, bireylerin dijital ortamda sağlık bilgisi edinme biçimlerini anlamının ve elde ettikleri verileri teyit ettikleri ya da doğruladıkları kanalları tespit etmenin, sağlık okuryazarlığı çalışmaları kapsamında önem arz ettiği düşünülmektedir. Böylece bir durum tespiti yapma ve bireysel eğilimleri ortaya çıkarmanın yanında yanlış bilgiyle mücadele bağlamında yoğunlaşılması gereken dijital platformlar hakkında bir tartışma başlatmak da mümkün olacaktır.

Bu çerçevede çalışmanın birinci amacı, bireylerin dijital ortamdaki sağlık bilgisi edinmek için yaptıkları tercihleri ve elde ettikleri bilgileri teyit etme alışkanlıklarını/yönelimlerini ölçümlemek için bir araç geliştirmektir. Çalışmanın ikinci amacı ise; dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve bilgiyi teyit etme süreçlerinde en çok hangi kanalların/platformların tercih edildiğini tespit etmektir. Bu çerçevede araştırmanın temel soruları şu şekilde ifade edilebilir:

AS1: Dijital ortamda sağlık bilgisi edinme sürecinde tercih edilen kanalları ve kullanıcı teyit davranışlarını ölçümlemek için bir araç geliştirilebilir mi?

AS2: Dijital ortamda sağlık bilgisi edinme sürecinde web siteleri mi (web 1.0) yoksa sosyal medya mecraları (web 2.0) mı ön plana çıkmaktadır?

AS3: Dijital ortamdan elde edilen sağlık bilgilerinin yine dijital ortamda teyit edilmesi sürecinde öncelikli olarak başvuru kaynakları hangileridir?

Literatür Taraması

Dijital ortamdan sağlık bilgisi edinme, bu bilgilerin güvenilirliği sorunu ve kişilerin doğrulama/teyit eğilimleri literatürde kendine sıklıkla yer bulan konulardır. Jacobs ve arkadaşlarının (2017, s. 6) ABD’de yaptıkları çalışma, yaş azaldıkça ve eğitim düzeyi

arttıkça dijital ortamda sağlık bilgisi arayışının arttığını göstermektedir. Yine ABD’de öğrencilerle yapılan bir çalışma, dijital sağlık bilgisi arayışının yanında sağlık profesyonelleri, aile ve arkadaşlar ile geleneksel medya üzerinden sağlık bilgisine ulaşma eğilimlerinin hala etkisini koruduğunu göstermiştir (Percheski ve Hargittai, 2011, s. 385). ABD’de 2017 yılında yapılan başka bir ölçümde ise, katılımcıların %38,4’ü en son sağlık bilgisi arayışlarında interneti kullandıklarını, %38,5’i ise dijital ortamdaki sağlık bilgisi arayışlarının olumlu sonuçlandığını ifade etmiştir (Finney Rutten ve ark., 2019, s. 621). Birleşik Krallık’ta öğrencilerle gerçekleştirilen bir araştırmada ise, dijital sağlık bilgisine olan güvenin, temel olarak kaynak mecranın saygınlığına/itibarına göre şekillendiği ortaya konulmuştur (Rowley ve ark., 2015, s. 323). Sbaffi ve Zhao’nun (2020, s. 203) üniversite öğrencileri ile yaptığı ölçümde de dijital sağlık bilgisinin alındığı mecranın saygınlığını/itibarının kullanıcı güvenini şekillendirdiği, bu bağlamda sosyal medya platformlarına duyulan güvenin daha düşük olduğu bulgular arasında yer almıştır. Ayrıca literatürde, özellikle gençlerin dijital ortamda edindikleri sağlık bilgilerini teyit etmeye (kaynağı kontrol etme, farklı kaynaklardan teyit vb.) eğilimli olduklarını gösteren eserler de bulunmaktadır (Rowley ve Johnson, 2013; Sillence ve ark., 2007). Ren Deng ve arkadaşları (2019, s. 153) ise dijital ortamda sağlık bilgisi arayan ve bu bilgiyi kullanan kişi sayısının her geçen yıl arttığını, ancak bu bilgilerin doğruluğunu teyit edebilmek için kullanıcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Diyabet hastalığı ile ilgili bilgi veren sağlık web siteleri üzerine bir başka çalışmada ise, bu platformların bazılarının bilimsel nitelik taşımayan ve kişilerin sağlıklarını riske atabilecek bilgiler ihtiva ettikleri; bu kapsamda kullanıcıların dijital ekosistemdeki sağlık bilgilerini değerlendirme ve analiz etmelerine yardım edebilecek destek amaçlı dijital araçların geliştirilmesinin kritik olduğu vurgulanmıştır (Keselman ve ark., 2019, s. 8-9).

Türkiye’de de özellikle internet ve sosyal medya üzerinden sağlık bilgisi edinme konusuyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Kilit ve Eke’nin (2019, s. 401) Isparta’da 18 yaş üzeri 408 kişi ile gerçekleştirdikleri çalışmada, en çok sağlık bilgisi edinilen kaynaklar sağlık personeli, internet ve sosyal medya olarak öne çıkmıştır. Ayrıca katılımcılar sağlık personellerini en güvenilir kaynak olarak işaret etmişlerdir. Aile sağlık merkezine başvuran 318 kişi ile gerçekleştirilen çalışmada, sağlık bilgilerinin en fazla doktorlardan, ikinci sırada da internetten elde edildiği görülmüştür. Bunun yanında, sağlık bilgisi kaynağı olarak en sık interneti kullananların *siberkondri* (internet araştırmalarından kaynaklanan sağlık anksiyetesi) düzeyleri daha yüksek olarak saptanmıştır (Erdoğan ve ark., 2020, s. 7-8). Cerrahi kliniğinde bulunan 219 hastadan veri toplanarak gerçekleştirilen araştırmada da internet, sağlık çalışanlarının ardından ikincil sağlık bilgisi kaynağı olarak belirlenmiş, internette çoğunlukla yanlış ya da çarpıtılmış sağlık bilgisi olduğunu düşünen hastaların oranı %19,2 olarak bulunmuştur (Çetin ve Özhanlı, 2018, s. 46-48). Can ve arkadaşlarının (2014, s. 486) sağlık bilgisi içeren 475 web sitesi üzerinde yaptığı araştırmada ise, bu web sitelerinin %92’sinde

kanıta dayalı bilgi bulunmadığı, %40,6'sında hekim veya sağlık çalışanına herhangi bir yönlendirme bulunmadığı ve %65,9'unun reklam içerdiği bulgularına ulaşılmıştır. Cumhuriyet Üniversitesinde lisans öğrenimi gören 420 öğrenciyle yapılan anket çalışmasında ise, sosyal medya üzerinden sağlık içeriklerine ulaşma, kaynak tarama, kaynakları kullanma gibi eğilimlerin arttığı görülmüştür. Ayrıca çalışmada, elde edilen sağlık bilgilerini değerlendirme, kaynaklar arasında yüksek/düşük kaliteli olanları ayırma gibi birçok tutumun da dijital sağlık alanında gelişim gösterdiği ifade edilmiştir (Gencer ve ark., 2019, s. 51). Türkiye'deki bir devlet üniversitesindeki akademisyenlerin sağlık ile ilgili web sitelerini kullanma durumları üzerine yapılan araştırmada ise, akademisyenlerin %94'ünün en az bir kere internette sağlık bilgisi aradığı, %83'ünün ise sağlık ile ilgili web sitelerine "kısmen" güvendiği ortaya çıkmıştır (Özer ve ark., 2012, s. 138). Bozkanat'ın (2018, s. 301) Facebook grupları üzerinden sağlık bilgisi arama davranışıyla ilgili çalışmasında ise, bu grupların sağlık bilgisi edinme dışında "manevi destek arayışı" bağlamında da kullanıldığı ortaya koyulmuştur.

Mevcut araştırmanın ise, kişilerin dijital ortamda sağlık bilgisi edinme bağlamındaki tercihleri/eğilimlerini ortaya çıkarmanın yanında onların sağlık bilgisi teyit etme kanallarını irdelemesi ve bu kapsamda bir ölçüm aracı geliştirmesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrıldığı ve alanda gözlemlenen bu boşluğu doldurarak literatüre katkı yapabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Evreni, Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evrenini dijital ortam üzerinden sağlık bilgisi edinen kişiler oluşturmaktadır. Bu nedenle örneklem belli bir düzeyde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanma becerisi olan kişileri kapsamaktadır. Anket verilerinin çevrimiçi ortamda toplanması nedeniyle ilgili örnekleme doğrudan ulaşmak mümkün olmuştur. Böylece çevrimiçi ortamda bulunup dijital sağlık bilgisi edinen kişilere kolayca örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Çeşitli çevrimiçi medya üzerinden dağıtılan anketi "dijital ortamdan sağlık bilgisi edinen" kişilerin doldurması istenmiştir. Farklı büyüklükteki evrenler için örneklem büyüklükleri %95 kesinlik düzeyinde 384 olarak ifade edilmektedir (Gill ve Park, 2010). Bu çalışmada örneklem büyüklük sayısı olarak 551'e ulaşmak suretiyle bu gereklilik sağlanmıştır.

Anketin oluşturulması sürecinde, kavramsal çerçeve ve literatür taraması kısmında yer alan çalışmalar ışığında taslak sorular hazırlanmış, daha sonra iletişim çalışmaları alanında uzman olan iki kişiye sorular yollanarak onların geri bildirimleri doğrultusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra bir çevrimiçi iletişim platformu üzerinden kurulan 6'şar kişilik 2 farklı grupla birlikte odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmelerinde dijital ortamda sağlık bilgisi arayışı içinde olan kişilerin

fikirleri alınmıştır. Böylece soruların anlaşılabilirliği test edilmiş ve yine soru formu üzerinde bazı ufak düzenlemeler yapılmıştır. Odak grup görüşmesinin ardından 30 kişilik bir gruptan anketi doldurmaları istenmiş, bu ön testten sonra soruların anlaşılabilir ve anlamlı olduğu görülmüş ve uygulama safhasına geçilmiştir.

Örnekleme ulaşmak için gerekli etik kurul izini ilgili kurumdan alınmış ve yanıtlayıcılardan anketi cevaplama öncesi onamları alınmıştır. Anket formları yanıtlayıcılara dijital ortamda sunulmuştur. Elde edilen yanıtlar SPSS 21, LISREL 8,71 ve SmartPLS 3 paket programları ile analiz edilmiştir. Verilere ilişkin açıklayıcı faktör analizi işlemi SPSS 21 paket programında, doğrulayıcı faktör analizi LISREL paket programında, AVE değerleri ve Fornell-Larcker kriterinin uygunluğu ise SmartPLS programında incelenmiştir.

Tanımlayıcı analizlere göre yanıtlayıcıların %47'si kadın %52,8'i erkektir. Bunların %54,6'sı evli, %45,4'ü ise bekar. Çocuk sahibi olma durumlarına bakıldığında ise katılımcıların %45,7'sinin çocuk sahibi olduğu %54,3'ünün ise çocuk sahibi olmadığı görülmektedir. En çok katılım, üniversitede lisans düzeyinde eğitim almış kişiler tarafından gösterilmiştir (%56,3). Yüksek lisans ve doktora mezunları katılımcıların %25,8'ini oluşturmakta iken ilköğretim mezunları %2, lise mezunları ise %6,7 oranındadır. Katılımcıların %58,1'i aktif bir işte çalışırken, %20,1'i öğrenci, %15,8'i emekli, %6'si ise çalışmamaktadır.

Bulgular

Öncelikle, konunun esas olarak sağlık bilgisi edinmeye dayanması nedeniyle, katılımcılara daha önce önemli bir sağlık sorunu geçirip geçirmediği sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %78,6'sı hayır cevabını verirken %21,4'ü ise evet yanıtını vermiştir. Buna ek olarak "İnternette günde kaç saat geçiriyorsunuz?" sorusuna katılımcıların %39'u 3-4 saat yanıtını verirken, %22,9'u 5-6 saat yanıtını vermiştir. 7 saat ve üzeri süre geçirdiklerini söyleyenlerin oranı ise %13,6'dır. 0-2 saat yanıtını verenlerin oranı ise %24,5'tir. Bu süreler göz önünde bulundurulduğunda, dijital ortamların sağlık bilgisi edinme bağlamında önemli bir seçenek olarak değerlendirilebileceği söylenmelidir.

İlave olarak, katılımcıların en çok kullandığı sosyal medya platformu %44,5 ile Instagram olmuştur. Ayrıca katılımcıların %54,4'ü Covid-19 Pandemisi sonrasında dijital ortamda sağlık bilgisi edinme davranışlarında bir artış olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgular ise 2 bölüm olarak incelenmiştir. İlk bölümde yapı geçerliğine ilişkin, ikinci bölümde ise güvenilirliğe ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Yapı Geçerliği

Mevcut araştırmada kullanılan ‘‘Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit leği’’nin yapı geçerliğini ortaya koymak için açıklayıcı ve doğrulamayı faktör analizi işlemleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan verilerin açıklayıcı faktör analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) rneklem Yeterliliği Testi ve Bartlett’s Küresellik Testi (Bartlett’s Test of Sphericity) uygulanmıştır.

Tablo 1
KMO ve Bartlett’s Testi

KMO and Bartlett’s Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,772
Bartlett’s Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1502,371
	df	45

Tablo 1, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) rneklem Yeterliliği ve Bartlett’s Küresellik Testi sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlar veri setinin açıklayıcı faktör analizi için uygun olduğuna işaret etmektedir (KMO: 0.772; Ki-kare: 1502,371; Serbestlik derecesi: 45; *Bartlett’s p*: 0.00). Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit leği için en düşük faktör yükü 0,45 olarak belirlenmiştir (Bayram, 2004, s. 136). Böylece başlangıçta 15 maddeden oluşan ölçek bazı maddelerin 0.45’in altında kalması nedeniyle ölçekten çıkarılarak 10 madde olarak değerlendirilmiştir. Faktör yükü düşük olduğu için çıkarılan maddelerden biri, teyit amacıyla kullanılabilen, Yalansavar, Teyit.org gibi haber doğrulama platformlarına başvurmak ile ilgilidir. Literatürde de ortaya koyulduğu gibi (Kavaklı, 2019; Kocabay şener, 2018), bu durumun söz konusu platformların toplumda henüz yeterince tanınmaması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Dijital sağlık bilgisi edinme bağlamında ankete eklenen ancak daha sonra faktör yükleri düşük olduğu için ölçekten ıkarılan ‘‘Whatsapp grupları’’ ile ‘‘Facebook grupları’’ maddelerinin ise, Reuters Enstitüsü 2020 Raporunda (Newman ve ark., 2020) bu kaynakların yanlış bilgi kaynağı olarak tespit edilmesi bulgusuyla paralel şekilde, örneklemimizdeki kullanıcıların gözünde ‘‘bir sağlık bilgisi kaynağı’’ olarak görülmedikleri söylenebilir.

Açıklayıcı faktör analizi çalışmasında faktör türetme yöntemi olarak temel bileşen analizi, döndürme yöntemi olarak da Kaiser Normalleştiricili Varimax kullanılmıştır.

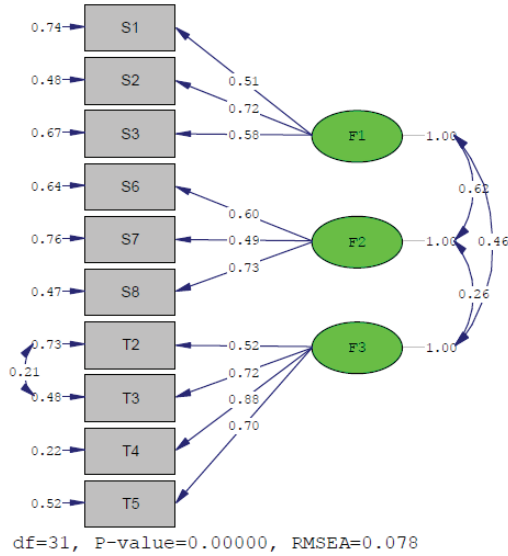
Tablo 2
Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit leğinin Kaiser Normalleştiricili Varimax ile Faktör Yük Dağılımları

Maddeler	Faktör Yükleri		
	F1	F2	F3
S2 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgi web siteleri aracılığıyla edinirim.)	0,77		
S1 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, gazetelerin web siteleri aracılığıyla edinirim.)	0,73		

S3 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgili kişisel bloglar aracılığıyla edinirim.)	0,65		
S7 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Twitter aracılığıyla edinirim.)		0,81	
S6 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Instagram aracılığıyla edinirim.)		0,73	
S8 (Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, YouTube aracılığıyla edinirim.)		0,64	
T3 (Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık kuruluşlarının (hastane, poliklinik vb.) dijital platformları üzerinden teyit ederim.)			0,87
T4 (Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) dijital platformlardaki paylaşımları üzerinden teyit ederim.)			0,82
T5 (Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, dijital ortamdaki bilimsel yayınlar üzerinden teyit ederim.)			0,75
T2 (Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, Sağlık Bakanlığı'nın dijital platformları üzerinden teyit ederim.)			0,73
Özdeğer	1,82	1,73	2,65
Açıklanan varyans	18,17	17,28	26,55
Açıklanan toplam varyans	%62,00		

Tablo 2’de Açıklayıcı faktör analizi çalışmasında faktör türetme yöntemi olarak temel bileşen analizi; döndürme yöntemi olarak da Kaiser Normalleştiricili Varimax kullanılmış ve beklendiği üzere üç faktör elde edilmiştir. Faktör yükleri 0,64 ile 0,86 arasında değişkenlik göstermektedir. Üç faktör ve on maddeden oluşan Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit ölçeğinin açıklanan varyans oranı %62 olarak elde edilmiştir. Bu oranın, sosyal bilimlerde beklenen toplam varyans oranı olan %50’yi (Beavers, 2013, s. 8) karşılması bakımından kabul edilir olduğu görülmektedir.

Açıklayıcı faktör analizinin yeterli sonuçları vermesinin ardından üç faktör ve on maddeden oluşan yapının doğrulayıcı faktör analizi işlemleri LISREL 8.71 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde, maddelerin anlamlı sonuçlar vermesi için iki şartı sağlaması beklenmektedir. Bu şartlardan biri modelin t değerlerinin 1,96’dan büyük olması (Şimşek, 2007, s. 86) diğer ise standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0,50’nin üzerinde olmasıdır (Hair ve ark., 2010, s. 708).

Şekil 1. Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği'nin standartlaştırılmış katsayı çözümleri.

Şekil 1, Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği'ne dair standartlaştırılmış katsayı çözümlerini göstermektedir. Gerçekleştirilen analize göre madde ve faktörler arasındaki tüm yolların anlamlı olduğu ($t > 1.96$) ve biri hariç tüm maddelerin standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0.50'den büyük olduğu görülmüştür (faktör yükleri 0,49 ile 0,88 arasında değişmektedir). Ölçek maddelerinden bir tanesinin faktör yükünün =,50'ye çok yakın bir değer olan 0,49'da kaldığı görülmektedir. Daha önceki çalışmalar modelin genel yapısının burada olduğu gibi anlamlı olduğu durumlarda maddenin 0,50'nin altında kalması halinde bu değer kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir (Çömlekçi ve Başol, 2019, s. 68; Ertz ve ark., 2016, s. 3976; Kurtuldu, 2016, s. 111; Sultan ve ark., 2009, s. 315). Buradan hareketle modelin genel yapısını tamamlayan bu madde ölçekten çıkarılmamıştır.

Bunlara ek olarak, birbirine yakın algılanan maddeler arasındaki hataların dikkate alınmaması için Lisrel programı tarafından tavsiye edilen (Dülgeroğlu, 2012, s. 122) bir işlem gerçekleştirilmiştir. "Set the Covariance Error Free" komutu kullanılarak ki-kare değerinin en düşük hale getirilmesi sağlanmıştır. Böylece araştırmaya katılım gösteren kişilerin birbirine yakın olarak değerlendirdikleri maddeler saptanmış ve bu maddeler arasındaki kovaryans hatalarının dikkat alınmaması sağlanmıştır (Şimşek, 2007). Buradan hareketle çalışmada maddeyi çıkarmak yerine, maddeler arasındaki kovaryans hatasının görmezden gelinmesi tercih edilmiştir. Böylece T2 ve T3 değişkenleri arasında hataların dikkate alınmaması sağlanmıştır.

Modeldeki tüm maddelerin anlamlı çıkmasından sonra ise modele ilişkin uyum iyiliği indeksi değerleri incelenmelidir.

Tablo 3
Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Kullanıcı Teyit Alışkanlıkları Ölçeğine İlişkin Uyum İyiliği İndeksi Değerleri

Uyum İyiliği İndeksi	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği İndeks Değeri	Ölçeğin Uyum İyiliği İndeksi Değerleri
X ² /sd	<5	135,41/31=4,36
RMSEA	<0,08	0,078
NFI	>0,90	0,93
NNFI	>0,95	0,95
CFI	>0,95	0,95
GFI	>0,90	0,95
AGFI	>0,85	0,92

Tablo 3, Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeğine ilişkin uyum iyiliği indeksi değerlerini göstermektedir. Gerçekleştirilen analizler Ki-kare/serbestlik değerinin: 4,36; RMSEA: 0.078; NFI: 0.93; NNFI: 0.95; CFI: 0.95; GFI: 0.95 ve AGFI: 0.92 olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen değerlerin tümü kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Böylece başlangıçta olduğu gibi ölçeğin 3 alt faktör ile doğrulandığını söylemek mümkündür. Ölçeğin yakınsak geçerliği (convergent validity) için ise iki gereklilik söz konusudur. Bu gerekliliklerden ilki (AVE) değerinin 0.50'den yüksek olmasıdır (Bagozzi ve Yi, 1988, s. 82). Diğeri ise çıkarılan ortak varyans değerinin karekökünün ilgili sütundaki korelasyon değerlerinden yüksek olmasıdır (Fornell ve Larcker, 1981, s. 47). Ölçeğin yakınsak geçerlik değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4
Yakınsak Geçerlik Değerleri

Faktörler	Yakınsak Geçerlik (AVE)	F1	F2	F3
F1	0,55	0,74	0,395**	0,309**
F2	0,56	0,395**	0,74	0,155**
F3	0,64	0,309**	0,155**	0,80

Tablo 4 Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit ölçeğinin yakınsak geçerlik değerlerini göstermektedir. Burada, çıkarılan ortak varyans değerlerinin (AVE) 0.50'den yüksek olduğu ve her bir faktör için elde edilen çıkarılan ortak varyans değerlerinin karekökünün ilgili sütundaki korelasyon değerlerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir (Bagozzi ve Yi, 1988, s. 82; Fornell ve Larcker, 1981, s. 47). Buradan hareketle elde edilen sonuçlara göre Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeğinin geçerli bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

Güvenirlilik

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeğinin güvenirliliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha içsel tutarlık testi uygulanmıştır. Testin sonucuna göre ölçeğin iç tutarlılık değeri 0,758 olduğu görülmüştür. Bu değer yeterli olduğunu söylemek mümkündür çünkü sonuç sosyal bilimlerde kabul edilen 0,600 değerinin (Taber, 2018, s. 1279) üzerindedir. Böylece Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği'nin iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 5
Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeğinin Güvenirlilik Sonuçları

Maddeler	Madde-Toplam Korelasyonları	Madde Silindiğinde Cronbach's Alpha Değeri
T2	,45	,73
T3	,46	,73
T4	,58	,72
T5	,46	,73
S1	,32	,75
S2	,53	,73
S3	,40	,74
S6	,32	,75
S7	,30	,76
S8	,44	,74

Tablo 5'te Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme Teyit Ölçeği'nin güvenirlilik sonuçlarına yer verilmektedir. Buna göre belirtilen on maddeden herhangi birinin silinmesi halinde ölçeğin iç tutarlılık katsayısının artmadığı bulunmuştur. Bu nedenle ölçeğin on maddelik haliyle en yüksek güvenirlilik düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Madde toplam korelasyonunun ise 0,30'dan büyük olması (De Vaus, 2002, s. 187) ölçekte yer alan maddelerin ayırt edici özelliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Faktör 1, ölçekte "Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme"yi temsil etmektedir (Örnek madde: Sağlıkla ilgili bilgileri gazetelerin web sitesinden elde ederim). Bu faktör kullanıcıların web ortamlarında sağlık bilgisi ararken sosyal medya ortamları yerine etkileşimsiz ortamları tercih ettiği durumları açıklamaktadır. Bu faktör 5'li likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür ve ölçeğin hesaplanması için ilgili maddelerin ortalamalarının alınması gerekmektedir. Ölçekten alınan puan 1 ile 5 arasında değişmekte olup; ölçekten alınan puanın düşmesi, katılımcının web 1.0 ile dijital ortamlardan sağlık bilgisi edinme tercihinin azaldığını; alınan puanın artması ise katılımcının web 1.0 ile dijital ortamlardan sağlık bilgisi edinme tercihinin arttığını göstermektedir.

Faktör 2, "Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme"yi temsil etmektedir (Örnek madde: Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri Twitter aracılığıyla edinirim). Bu faktör, bir kullanıcının Instagram, YouTube ya da Twitter gibi sosyal medya platformları

üzerinden sağlık bilgisine ulaşması durumunu anlatmaktadır. Bu faktör 5’li likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür ve ölçeğin hesaplanması için ilgili maddelerin ortalamalarının alınması gerekmektedir. Ölçekten alınan puan 1 ile 5 arasında değişmekte olup; ölçekten alınan puanın düşmesi, katılımcının web 2.0 ile dijital ortamlardan sağlık bilgisi edinme tercihinin azaldığını; alınan puanın artması ise katılımcının web 2.0 ile dijital ortamlardan sağlık bilgisi edinme tercihinin arttığını göstermektedir.

Son olarak F3 “Dijital Teyit” faktörüdür. Kullanıcıların dijital mecralarda edindikleri sağlık bilgilerini hangi yöntemlerle teyit ettiklerine açıklık getirmektedir (Örnek madde: Sağlık konusunda edindiğim bilgileri sağlık profesyonellerinin -doktor, bilim insanı- dijital platformları üzerinden edinirim). Bu faktör 5’li likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür ve ölçeğin hesaplanması için ilgili maddelerin ortalamalarının alınması gerekmektedir. Ölçekten alınan puan 1 ile 5 arasında değişmekte olup; ölçekten alınan puanın düşmesi, katılımcının dijital sağlık bilgisi teyit alışkanlıklarının azaldığını; alınan puanın artması ise katılımcının dijital sağlık bilgisi teyit alışkanlıklarının arttığını göstermektedir.

Ölçekle ilgili son önemli durum ise ölçeğin tüm maddelerinin birlikte kullanılmaması gerektiğidir. Her bir faktör ayrı ayrı değerlendirilebileceği gibi F1 ve F2 birlikte; F3 ise ayrı olarak değerlendirilmeli ancak tüm maddeler bir arada tek bir anlam çıkacak şekilde değerlendirilmemelidir.

Diğer Bulgular

Katılımcıların dijital ortamda sağlık bilgisi edinme bağlamında, sosyal medya mecraları (web 2.0) ile karşılaştırıldığında, web sitelerini (web 1.0 platformları) daha çok tercih ettikleri görülmüştür ($t: 12,651; p: 0,00$). Web siteleri arasındaki bilgi edinme tercihlerine daha yakından bakıldığında ise, en çok sağlıkla ilgili web sitelerine ($\mu=3,13$) ve gazetelerin web sitelerine ($\mu=2,69$) başvurdukları; sağlıkla ilgili kişisel bloglara ($\mu=2,2$) ise daha kısıtlı düzeyde rağbet gösterdikleri görülmüştür

Katılımcıların teyit davranışlarına bakıldığında ise, doğruluğundan şüphe edilen bir sağlık bilgisini teyit etmek için en çok “sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) dijital platformlardaki paylaşımları”na ($\mu=3,2$), ardından ise “Sağlık Bakanlığı’nın dijital platformları”na ($\mu=3,07$) ve “dijital ortamdaki bilimsel yayınlar”a ($\mu=3,06$) başvurulduğu tespit edilmiştir. Teyit davranışı olarak en az tercih edilen mecra ise “sağlık kuruluşlarının (hastane, poliklinik vb.) dijital platformları” ($\mu=2,8$) olmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Öncelikle ve çalışmanın ilk amacı doğrultusunda, kullanıcıların sağlık bilgisi edinirken hangi dijital kanalların kullanımına ağırlık verdiğini ve teyit amacıyla hangi

dijital kaynaklara başvurduğunu ölçümlemek amacıyla bir araç tasarlanmıştır. Gerçekleştirilen açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile yakınsak geçerlik ve içsel tutarlılık testleri sonucunda, “Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme”, “Web 2.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme” ve “Dijital Teyit” olmak üzere 3 faktör ve 10 maddeden oluşan “Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği”nin (Ek-1) geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada, özellikle Covid-19 Pandemisi döneminde dijital ortamdaki sağlık bilgisi arayışının artışa geçtiği tespit edilmiştir. Bu bulgu uluslararası medya raporları ile de örtüşen bir sonuçtur. Uluslararası araştırma kuruluşlarının yayınladıkları raporlar (Edelman Güven Ölçeği Koronavirüs Özel Raporu), “Global Web Index Coronavirus Araştırması” ve “Statista- Coronavirus: Dünya geneli medya kullanımına etkisi) tüm dünyada dijital mecraların kullanımında önemli düzeyde artış olduğunu ortaya koymaktadır (Bozkanat, 2021). Dünya Sağlık Örgütü tarafından “İnfodemi” olarak da adlandırılan, dijital ortamda hızla yayılan yanlış ve doğru bilgi yığınlarının arasında doğru seçimleri yapmanın zorlaştığı bir ortamda, kullanıcıların dijital ortamda sağlık bilgisi edinirken hangi platformlara daha çok başvurma eğiliminde olduklarının ve hangi dijital kaynaklar vasıtasıyla elde ettikleri bilgiyi teyit etmeye çalıştıklarının tespit edilmesinin literatürde önemli bir boşluğu doldurmaya aday olduğu düşünülmektedir. Kullanıcıların dijital sağlık bilgisini arama ve onu teyit etme eğilimleri ölçümlendiğinde, doğru ve kaliteli sağlık bilgilerinin hangi kanallar vasıtasıyla dağıtılmasının toplumda karşılık bulacağı ve böylece sağlık okuryazarlığının geliştirilebileceği hakkında fikir yürütmek mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, kamu sağlığı çerçevesinde kritik pozisyonda olan sağlık iletişimi için hangi mecraların/kişilerin daha “güvenilir ve saygın” olarak addedildiği tespit edilebilecek ve sağlık mesajlarının iletiminde öncelikler belirlenebilecektir.

Dijital ortamda sağlık bilgisi edinme tercihlerine daha yakından bakıldığında ise, araştırmadan çıkan sonuçlara göre, kullanıcıların sosyal medyaya oranla web sitelerine sağlık bilgisi için daha fazla başvurdukları ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, Cinelli ve arkadaşlarının (2020) çalışmasındaki, özellikle YouTube, Instagram ve Twitter gibi platformların şüpheli sağlık bilgilerinin ve dedikodularının yayılım hızını arttırdığı bulgusuyla beraber değerlendirildiğinde, kullanıcı perspektifinde sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayıldığı alanlar görüldüğü sonucuna varılabilir. Söz konusu durum, kullanıcıların sağlık bilgisine ulaşmak için neden sosyal medya platformlarına değil de web sitelerine daha fazla rağbet gösterdiklerini bir ölçüde açıklamaktadır. Web siteleri kendi içerisinde değerlendirildiğinde ise, sağlık bilgisi edinme bağlamında sağlık ile ilgili tematik yayın yapan web siteleri ile gazetelerin web sitelerinin sağlık haberlerine, kişisel bloglara oranla daha fazla başvurulduğu görülmüştür. Bu sonuç, kullanıcıların “kurumsal” niteliği olan bilgi kaynaklarına, “kişisel” nitelikli kaynaklara göre daha fazla rağbet ettikleri ve güvendikleri biçiminde yorumlanabilir.

Kullanıcıların elde ettikleri sağlık bilgisini dijital ortamda teyit etme davranışlarına bakıldığında ise, Reuters Enstitüsü'nün 2020 yılı raporunun bulgularıyla paralel biçimde (Newman ve ark., 2020), sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) dijital platformlardaki paylaşımlarının ve dijital ortamdaki bilimsel yayınların öncelikle başvuru kaynakları oldukları görülmektedir. Özellikle bilim inkarcılığı ve sağlık konusunda yayılan yanlış bilgilerin kamu sağlığına olan olumsuz etkileri düşünüldüğünde, bilim insanlarının sosyal medya başta olmak üzere çeşitli dijital platformlarda varlık göstermeleri, güncel araştırma sonuçlarını ve doğru olan bilimsel bilgiyi dolaşıma sokmalarının önemi üzerinde durulmaktadır (Çömlekçi, 2020; Thaler ve ark., 2012). Mevcut çalışmanın sonuçları da paralel olarak internet kullanıcıların sağlık bilgilerini teyit etmek için en çok bilimsel yayınlara ve söz konusu bilim insanlarının ve doktorların paylaşımlarına yöneldiklerini göstermektedir. Özellikle Covid-19 Pandemisi döneminde dijital ortamdaki filizlenen yanlış bilgilerin bir salgın halini aldığı düşünüldüğünde, insanların sağlıkla ilgili kararlarını doğru bilgiler ışığında alabilmeleri için bilimsel araştırma sonuçlarının, sağlık konularında uzmanlığı bulunan bilim insanlarının ve doktorların sosyal medya platformlarında daha görünür hale gelmeleri oldukça kritik hale gelmiştir. Paralel biçimde, çeşitli resmi ve özel eğitimler vasıtasıyla bireylerin medya okuryazarlığı ve sağlık okuryazarlığı seviyelerinin artırılması ve toplumda genel olarak dijital ortamda yayılan yanlış sağlık bilgileri konusunda bir farkındalık yaratılması da kritik bir husus olarak görülmektedir.

Gelecek çalışmalarda kişilerin sağlık bilgisine ulaşmak için hangi kanalları kullandığı ve elde ettiği bilginin doğruluğu ile ilgili ne ölçüde ve hangi biçimlerde araştırma yaptığı konularında daha detaylı bilgi elde etmek için; yaş, gelir, bölge ve eğitim düzeyine göre göre geniş temsiliyet sağlayabilecek bir örnekleme derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi gibi yöntemler kullanılarak çalışmak mümkündür. Ayrıca, kişilerin dijital ortam haricinde sağlık bilgisi edinmek ve teyit etmek için hangi kanalları ve mekanizmaları kullandığını araştırmak da anlamlı olacaktır. Son olarak, infodemi ve sağlıkla ilgili yanlış bilgi sorunu tüm dünyayı ilgilendirdiğinden ve etkilediğinden, uluslararası projeler yoluyla farklı ülkelerden veri toplayıp karşılaştırmalı çalışmalar yapmanın da literatüre önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Kırklareli Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.F.Ç., E.B.; Veri Toplama- M.F.Ç., E.B.; Veri Analizi/Yorumlama- M.F.Ç., E.B.; Yazı Taslağı- M.F.Ç., E.B.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.F.Ç., E.B.; Son Onay ve Sorumluluk- M.F.Ç., E.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Araştırmanın doğrulayıcı faktör analizlerindeki önerileri için Doç. Dr. Oğuz BAŞOL'a teşekkürlerimizi sunarız.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Ethics Committee Approval: This study was approved by the Ethics Committee of Kırklareli University.

Informed Consent: Written consent was obtained from the participants.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.F.Ç., E.B.; Data Acquisition- M.F.Ç., E.B.; Data Analysis/Interpretation- M.F.Ç., E.B.; Drafting Manuscript- M.F.Ç., E.B.; Critical Revision of Manuscript- M.F.Ç., E.B.; Final Approval and Accountability- M.F.Ç., E.B.

Acknowledgement: We would like to thank Assoc. Prof. Oğuz Başol for his suggestions concerning confirmatory factor analyses.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Bagozzi, R.P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94
- Bayram, N. (2004). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Ezgi Kitabevi.
- Beavers, A. S., Lounsbury, J. W., Richards, J. K., Huck, S. W., Skolits, G. J., & Esquivel, S. L. (2013). Practical considerations for using exploratory factor analysis in educational research, practical assessment. *Research & Evaluation*, 18(6), 1–13.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122–139.
- Berkman, N. D., Davis, T. C., & McCormack, L. (2010). Health literacy: What is it? *Journal of Health Communication*, 15(S2), 9–19.
- Berkman, N. D., Sheridan, S. L., Donahue, K. E., Halpern, D. J., & Crotty, K. (2011). Low health literacy and health outcomes: An updated systematic review. *Annals of Internal Medicine*, 155(2), 97–107.
- Bozkanat, E. (2018). Kitle-kişisel iletişim ile sağlık bilgisi arama: Bir facebook grubu örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 291–305.
- Bozkanat, E. (2021). Koronavirüs salgınında medya kullanımı: Küresel raporlar üzerinden bir derleme. *Etkileşim*, 7, 216–234 . doi: 10.32739/etkileşim.
- Can, A. B., Sönmez, E., Özer, F., Ayva, G., Bacı, H., Kaya, H. E., Uyan, O., Ulusoy, G., Ögütçü, N., & Aslan, D. (2014). Sağlık arama davranışı olarak İnternet kullanımını inceleyen bir araştırma. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36(4), 486–494.
- Chen W., Lee K., Straubhaar J. D., & Spence J. (2014). Getting a second opinion: Social capital, digital inequalities, and health information repertoires. *Journal of the Association for Information Science Technology*, 65(12), 2552–2563.
- Cinelli, M., Quattrocioni, W., Galeazzi, A., Valensise, C. M., Brugnoti, E., Schmidt, A. L., Zola, P., Zollo, F., & Scala, A. (2020). The COVID-19 social media infodemic. *Scientific Reports*, 10, 16598. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-73510-5>
- Corritore, C., Wiedenbeck, S., Kracher, B., & Marble, R. (2012). Online trust and health information websites. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 8(4), 92–115.
- Çetin, İ., & Özhanlı, Y. (2018). Cerrahi hastalarının sağlık bilgisine ulaşmada internet kullanım özellikleri. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 44–49.
- Çömlekçi, M. F. (2020). Dijital çağda bilim inkarcılığının görünümleri. In U. Bedir (Ed.), *Bilim iletişimi: Aktörler, mecralar ve sorunlar*. Eğitim Yayınevi.

- Çömlekçi, M. F., & Başol, O. (2019). Sosyal medya haberlerine güven ve kullanıcı teyit alışkanlıkları üzerine bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 30, 55–77.
- De Vaus, D. A. (2002). *Surveys in social research*. Allen & Unwin.
- Diviani, N, van den Putte, B, Giani, S, & van Weert, J.C.M. (2015). Low health literacy and evaluation of online health information: A systematic review of the literature. *Journal of Medical Internet Research*, 17(5), e112.
- Dülgeroğlu, İ. (2012). *Marka kişiliği, hizmet kalitesi, hizmete duyulan güven ve sadakat ilişkisi üzerine yapısal eşitlik modellemesi analizi* (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Erdoğan, M. (2020). *İnfodemi ile etkin mücadele: Bireylerin yanlış bilgi karşısındaki tutumlarını ve bu tutumlarının belirleyicilerinin araştırılması (COVID-19 örneği projesi bulgularının sunumu)*. <https://www.infodemiylemucadele.org/anasayfa/ara%C5%9Ft%C4%B1rman%C4%B1bulgular%C4%B1>
- Erdoğan, T., Aydemir, Y., Aydın, A., İnci, M., Ekerbiçer, H., Muratdağı, G., & Kurban, A. (2020). İnternet ve televizyonda sağlık bilgisi arama davranışı ve ilişkili faktörler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 10(special edition), 1–10.
- Ertz, M., Karataş, F., & Sarıgöllü, E. (2016). Exploring pro-environmental behaviors of consumers: An analysis of contextual factors, attitude, and behaviors. *Journal of Business Research*, 69(10), 3971–3980.
- European Commission. (2020). *Fourth set of reports – Fighting COVID-19 disinformation monitoring programme*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/fourth-set-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme>
- Ferrera, E. (2017). Disinformation and social bot operations in the run up to the 2017 French presidential election. *First Monday*, 22(8), 1–33.
- Finney Rutten, L. J., Blake, K. D., Greenberg-Worisek, A. J., Allen, S. V., Moser, R. P., & Hesse, B. W. (2019). Online health information seeking among us adults: Measuring progress toward a healthy people 2020 objective. *Public Health Reports*, 134(6), 617–625.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50.
- Freedman, D. A., Bess, K. D., Tucker, H. A., Boyd, D. L., Tuchman, A. M., & Wallston, K. A. (2009). Public health literacy defined. *American Journal of Preventive Medicine*, 36(5), 446–451.
- Gazmararian J. A., Curran J. W., Parker R. M., Bernhardt J. M., & DeBuono B. A. (2005). Public health literacy in America: An ethical imperative. *American Journal of Preventive Medicine*, 28, 317–322.
- Gencer T., Z., Daşlı, Y., & Biçer, E. B. (2019). Sağlık iletişiminde yeni yaklaşımlar: Dijital medya kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 42–52.
- Gill, J., Johnson, P., & Clark, M. (2010). *Research methods for managers*. Sage.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (7th ed.). Pearson. <https://www.surveysystem.com/sscalc.html>
- Jacobs, W., Amuta, A. O., & Jeon, K. C. (2017). Health information seeking in the digital age: An analysis of health information seeking behavior among US adults. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1–11.
- Kavaklı, N. (2019). Üniversite öğrencileri arasında İnternet teyit/doğrulama platformlarının kullanımı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 398–411.

- Keselman, A., Smith, C. A., Murcko, A. C., & Kaufman, D. R. (2019). Evaluating the quality of health information in a changing digital ecosystem. *Journal of Medical Internet Research, 21*(2). <https://www.jmir.org/2019/2/e11129/>
- Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era*. St Martin's Press.
- Kilit, D. Ö., & Eke, E. (2019). Bireylerin sağlık bilgisi arama davranışlarının değerlendirilmesi: Isparta ili örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22*(2), 401–436.
- Kitchens B., Harle C.A., & Li S. (2014). Quality of health-related online search results. *Decision Support Systems, 57*, 454–462.
- Kocabay Şener, N. (2018). “Doğruluk kontrol merkezi” ve “yalan haber” kavramlarına ilişkin içeriklerin medyada yansımalarının araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 29*(special edition), 355–373.
- Koçer, S. (2021). *KHAS Covid-19 Yanlış bilgi yayılımı araştırması sonuçları açıklandı*. <https://khas.edu.tr/tr/haberler/khas-covid-19-yanlis-bilgi-yayilimi-arastirmasi-sonuclari-aciklandi>
- Kurtuldu, G. (2016). Tüketicilerin toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi hakkında bir ölçek geçerlemesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(1), 100–117.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- Metzger M., & Flanagin, A. (2013). Credibility and trust of information in online environments: The use of cognitive heuristics. *Journal of Pragmatics, 59*, 210–220.
- Neter E., & Brainin, E. (2012). eHealth literacy: extending the digital divide to the realm of health information. *Journal of Medical Internet Research, 14*(1), e19.
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., & Nielsen, R.K. (2020). *Reuters digital news report 2020*. Reuters Institute for the Study of Journalism. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-06/DNR_2020_FINAL.pdf
- Özer, A. G. Ö., Şantaş, A. G. F., & Budak, A. G. F. (2012). Sağlık web sitelerinin kullanım düzeylerinin incelenmesi: Örnek bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1*(4), 128–140.
- Percheski, C., & Hargittai, E. (2011). Health information-seeking in the digital age. *Journal of American College Health, 59*(5), 379–386.
- Powell J., Inglis N., Ronnie J., & Large S. (2011). The characteristics and motivations of online health information seekers: Cross-sectional survey and qualitative interview study. *Journal of Medical Internet Research, 13*(1), e20.
- Ratzan, S. C., & Parker, R. M. (2000). Health literacy. In *Current bibliographies in medicine*. Bethesda, MD: National Institutes of Health, US Department of Health and Human Services. <https://webharvest.gov/peth04/20041105213541/http://www.nlm.nih.gov/pubs/cbm/hliteracy.pdf>
- Ren, C., Deng, Z., Hong, Z., & Zhang, W. (2019). Health information in the digital age: an empirical study of the perceived benefits and costs of seeking and using health information from online sources. *Health Information & Libraries Journal, 36*(2), 153–167.
- Rowley J., & Johnson F. (2013). Understanding trust formation in digital information sources: The case of Wikipedia. *Journal of Information Science, 39*(4), 494–508.
- Rowley, J., Johnson, F., & Sbaffi, L. (2015). Students' trust judgements in online health information seeking. *Health Informatics Journal, 21*(4), 316–327.
- Safer R. S., & Keenan, J. (2005) Health literacy: The gap between physicians and patients. *American Family Physician, 72*, 463–468.

- Sbaffi, L., & Rowley, J. (2017). Trust and credibility in web-based health information: A review and agenda for future research. *Journal of Medical Internet Research*, 19(6), e218.
- Sbaffi, L., & Zhao, C. (2020). Modeling the online health information seeking process: Information channel selection among university students. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(2), 196–207.
- Sillence, E., Briggs, P., Harris, P., & Fishwich, L. (2007). Going online for health advice: changes in usage and trust practices over the last five years. *Interacting with Computers*, 19(3), 397–406.
- Sultan, F., Rohm, A. J., & Gao, T. T. (2009). Factors influencing consumer acceptance of mobile marketing: A two-country study of youth markets. *Journal of Interactive Marketing*, 23, 308–320.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş*. Ekinoks.
- Taber, K. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273–1296.
- Thaler, A. D., Zelnio, K. A., Freitag, A., MacPherson, R., Shiffman, D., Bik, H., & McClain, C. (2012). Digital environmentalism: Tools and strategies for the evolving online ecosystem. *Environmental Leadership: A Reference Handbook*, 39, 364–373. <http://dx.doi.org/10.4135/9781452218601>
- WHO. (2020). *Infodemic*. https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1
- Xiao, N., Sharman, R., Rao H. R., & Upadhyaya, S. (2014). Factors influencing online health information search: An empirical analysis of a national cancer-related survey. *Decision Support Systems*, 57, 417–427.
- Ybarra, M., & Suman, M. (2008). Reasons, assessments and actions taken: Sex and age differences in uses of Internet health information. *Health Education Research*, 23(3), 512–521.
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*. 395(10225), P676. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30461-X/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30461-X/fulltext)

Ek 1

Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Ölçeği

No	İfade	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
1	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, gazetelerin web siteleri aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
2	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgili web siteleri aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
3	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, sağlıkla ilgili kişisel bloglar aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
4	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Instagram aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
5	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, Twitter aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
6	Dijital ortamda sağlıkla ilgili bilgileri, YouTube aracılığıyla edinirim.	1	2	3	4	5
7	Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, Sağlık Bakanlığı'nın dijital platformları üzerinden teyit ederim.	1	2	3	4	5
8	Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık kuruluşlarının (hastane, poliklinik vb.) dijital platformları üzerinden teyit ederim.	1	2	3	4	5
9	Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) dijital platformlardaki paylaşımları üzerinden teyit ederim.	1	2	3	4	5
10	Sağlık konusunda edindiğim bilgileri, dijital ortamdaki bilimsel yayınlar üzerinden teyit ederim.	1	2	3	4	5

Sosyolojinin Piyasayı Keşfi: Ekonomi Sosyolojisi

Emrah Yıldız¹

Öz

Ekonomi sosyolojisinin 1980'lerden itibaren yükselişi, iktisat ve sosyoloji arasındaki sınırların hiç olmadığı kadar yakınlaşmasına imkân tanımıştır. Sosyoloji bir bilim olarak kuruluş evresinde iktisadi olgulara karşı yoğun ilgi beslemiş olmasına rağmen, bu iki bilim arasındaki ilişki 1970'lerin sonuna değin çok sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu sınırlı ilişki sosyoloji ve iktisadın bilimsel serüvenlerinin bir sonucudur. Sosyolojinin çok uzun bir dönem boyunca Amerikan sosyolojisinin temel gündem maddeleri olan tabakalaşma, toplumsal eylem gibi tartışmalara sahne olması, kurucu isimlerden farklı olarak, sonraki kuşakların iktisadi olgulara karşı ilgisinin sınırlı olmasına neden olmuştur. İktisat cephesinde ise neoklasik düşüncenin hakimiyetiyle beraber matematikle kurulan ilişkinin artması, sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla kurulan ilişkinin temel belirleyeni olmuştur. Bunun yanında iktisadın özellikle Amerikan akademisinde sosyal bilimlerin diğer alanlarına nazaran prestijli bir konumda bulunması, iktisadın sosyal bilimler üzerindeki etkisini arttıran diğer bir faktördür. İktisadın sosyal bilimler üzerinde kurduğu tahakküm 1970'lere dek sürmüştür, bu yıllarda özellikle kurumsal iktisat ve rasyonalite üzerine yürütülen tartışmalar iktisadi diğer bilimlere sınırlarını açmaya zorlamıştır. Sosyolojinin neoklasik iktisadın merkezi olan piyasa mekanizması üzerine getirdiği eleştiriler; kurumlar, rasyonalite ve organizasyon teorisi gibi iktisadi olguları tartışmaya açmıştır. Bu gelişmeler, özellikle kurumsal iktisat içinde yankı bulurken, sosyoloji içinde yeni ekonomi sosyolojisini doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik iktisat • Yeni kurumsalcılık • Ekonomi sosyolojisi • Yeni ekonomi sosyolojisi • Yeni kurumsal iktisat • Organizasyon teorisi

Sociology Discovers the Market: Economic Sociology

Abstract

This study aims at clarifying the relationship between economics and sociology since their emergence as a science. The boundaries between the two sciences have merged with one another due to the rise of economic sociology in the mid-1980s. Although sociology has shown close attention to economic phenomena since its birth, the relationship between economics and sociology had not advanced until the late 1970s. The main reason why economics and sociology had had their own territory for a long time can be explained by referring neoclassical economics. The neoclassical approach has alienated economics from the other social sciences due to economics being imbued with mathematics. Furthermore, economics' prestige at American universities allowed it to dominate over the social sciences. Though this domination over the social sciences has peaked in the 1970s, sociology launched a counter attack on neoclassical economics. All these sociological critiques forced economics to open its borders to the social sciences. These critiques provided sociology with the opportunity to revive economic sociology, also known as new economic sociology, by importing economic phenomena such as market mechanism, rationality, institutions, and organizational analyses onto the sociological agenda.

Keywords: Neoclassical economics • New institutionalism • Economic sociology • New economic sociology • New institutionalism in economics • Organizational analysis

1 Emrah Yıldız (Araş. Gör. Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, Türkiye.

Eposta: e.yildiz@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-1597-6669

Atf: Yıldız, E. (2021). Sosyolojinin piyasayı keşfi: Ekonomi sosyolojisi. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 127–152. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0007>

Extended Summary

Introduction

This study aims at redefining the borders between economics and sociology from the late 19th century to the present. The borders between economics and sociology have closed twice since their emergence. In the midst of the 19th century, classical sociologists were involved in economic phenomena to gain enlightenment regarding why modernism had emerged in the West instead of anywhere else in the world. Classical sociologists referred historical, comparative, and deductive analyses in their explanations about the roots of Western modernization and the disparities of Western societies. Although they tackled the puzzle from a different perspective, classical sociologists found a middle ground for sociological methodology. After classical sociologists, sociology backed into its own territory and economic phenomena remained out of focus until the 1980s when the rebirth of economic sociology.

Economics has abstained from building an intellectual bridge with the other social sciences, even though its history is the longest-standing among the social sciences. The classics of economics involved in the mechanism of wealth and redistribution in the society, however, they had little concern with sociological phenomena such as institutions. In the mid-19th century, neoclassical economic thought, which assumed that individuals act rationally and have perfect information about the market, infiltrated into economics. For neoclassical economists, individual behavior is analyzable using mathematics under these assumptions. By doing so, neoclassical assumptions demote society and promote individual behavior by abstracting the individual from society.

This assumption in neoclassical economics is point where economics diverged from sociology because it created an unbridgeable methodological gap between them. Sociological methodology is deductive, whereas economics rests on an inductive methodology as neoclassical economics focus on individual behavior. As sociology analyzes society by referencing historical and comparative methodologies to clarify differences among societies, economics assumes the individual in every society to be a rational actor.

The Birth of Economics and Sociology

Randall Collins (2005, 26–27) pointed out that economics is the first science to have become involved in phenomenological knowledge. Collins' argument is based on many drastic changes that occurred in the 17th century, such as the emergence of modern capitalism, nation states, and the bourgeoisie as a consequence of European overseas trade. During that century, the main economic thought of mercantilism had been to collect precious metals and to expand foreign markets, thus economics emerged as a knowledge of wealth.

After a century, some liberal dissidents who believed mercantilist economic policies were undermining the industrial class in England started scathing attacks on mercantilism. Eventually, Adam Smith published his voluminous work *The Wealth of Nations* in 1776. However, economics in that century had remained a part of the moral sciences; more than a century would need to pass in order for it to appear as the science of economics (Uygur & Erdogan, 2012, 3). In the mid-19th century, neoclassical efforts gave birth to economics as a science; neoclassical economists, most prominent among them being Leon Walras, Alfred Marshal, and Karl Menger, reduced economics to a science of individual behavior. Finally, neoclassical economics found its place in London School of Economics in 1864. It was the first economics department in the world.

The emergence of economics varied across countries and did not follow the same pattern. While economics in England was shaped by liberal thought, it tended to be a statist doctrine in Germany and France. At this juncture, the disparities existing among these countries in the 19th century should be stressed. While economics in France could not go beyond a political discourse, in Germany it was a social science with solid foundations that would become a main source of German sociology.

Sociology, comparing against economics, can be thought of as the newest among the social sciences. Sociology both as a science and as a profession emerged in the late-19th century when industrialism caused economic and social turmoil. During this period, classical sociologists pursued the roots of modern capitalism in Western Europe and its ramifications on society. Karl Marx, Emile Durkheim, and Max Weber argued the puzzle from different perspectives by referring comparative historical approaches that considered economic phenomena from a sociological point of view.

The Rise of Economics: The Divergence with Sociology

Neoclassical domination had enabled economics to be perceived as “scientific”. Through the efforts of neoclassical economists, economics had built its own scientific rules using mathematical methods to winnow out any political discourse in the late-19th century, and the first economic department was established at London School of Economics in 1864. In these years, the science of economics spread around the world; however, the fact that this scientific journey varied from country to country should be underscored.

Economics in America can be said to have pursued the European agenda, with its first economics department being established at Harvard University only four years after the one in England. Following Harvard University, many prestigious American universities had founded economics departments by the turn of the century. Economics education in America, like in England, had been developed under the canopy of neoclassical economics; afterward, America became the epicenter of world economics.

Economics in Germany had its own peculiarities contrary to America and England due to this tradition being embedded within the social sciences. In other words,

economics in Germany had ambiguous frontiers with history and sociology. The German tradition during the 19th century, known as the German Historical School, made the claim of economics' collaboration with sociology, history, statistics, and law to elucidate economy and society together. The German tradition materialized in the writings of economists such as Friedrich List and Gustav von Schmoller as well as sociologists such as Karl Marx and Max Weber, the prominent figures of sociology.

After WWII, economics gained prestige while sociology lost the popularity and domain it had had at the beginning of 20th century. Between 1945-1970, economics took advantage of its mathematical methodology to expand its domain over the social sciences. Furthermore, economics had opportunity to bolster its expanding domain as a profession. As is known, American post-war grand strategy of liberal world order in that period was based on promoting American hegemony through the IMF and the World Bank. During that period, economists played a crucial role in integrating non-Western countries into the liberal world order.

American sociology proceeded under the canopy of Parsonian sociology in the years after WWII. Parsons' conceptualization of society is known to be based on general equilibrium between societal subfields. In this perspective, the concepts of agent, rationality, and organization were relegated, and thus sociology was focused only on social integration to stabilize American society under the severe conditions of the Cold War. In this political atmosphere, American sociology lead by Parsons had no room for economic phenomena such as class interests or individual behavior.

The Birth of Economic Sociology

After the Parsonian years, sociology brought men back into sociology in the 1960s. This crucial change in the sociological agenda enabled sociology to analyze rationality, organizations, and individual behavior. Thus, economic phenomena had entered into a sociological territory. On the side of economics, neoclassical economics were being criticized by the new institutional economics. According to the new institutionalists, the science of economics needs a more realistic perspective because the neoclassical approach assumes a heavily under-socialized individual.

The new institutional economics developed many theoretical approaches to close the neoclassical economics gap at that time. With the rise of (neo)liberalism in the mid-1970s, sociology turned its view toward the market. According to sociologists, new institutional economists tried to close the gap between economy and society by adding a dose of realism. However, for sociologists, they still weren't considering the social relations that penetrate economic life at different levels. To build a bridge between economic phenomena and sociology, sociologists needed a new theoretical approach, which they called new economic sociology (Granovetter, 1985).

Sosyolojinin Piyasayı Keşfi: Ekonomi Sosyolojisi

Kuruluş döneminde sosyolojinin klasik isimlerinin modern kapitalizmi anlamlandırma gayretleri iktisadi olgulara yoğun ilgi beslemelerine neden olmuş, sosyoloji ve iktisadın sınırlarını birbirine yakınlaştırmıştır. İki bilim arasında ilk sosyologların çabalarıyla başlayan bu yakınlaşma neoklasik ekonomi düşüncesinin iktisat içinde hâkimiyet kurmasıyla beraber sekteye uğramış ve iki bilim arasındaki mesafe hızla açılmıştır. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, sosyolojinin neoklasik ekonomiye getirdiği eleştiriler sayesinde ekonomi sosyolojisi yeniden gündeme gelmiş; klasikler sonrasında uykuya dalan ekonomi sosyolojisi böylece uzun uykusundan uyanmıştır.¹

Sosyolojinin iktisadi olgulara duyduğu ilginin azalması sadece neoklasik ekonomi düşüncesinin iktisat içinde kurduğu hâkimiyetle açıklanamaz. Özellikle Amerikan akademisinde hâkimiyetini kuran Parsons sosyolojisinin toplumsal eylemi merkezine alması, Parsons'un ekonomi sosyolojisine sunduğu katkılara rağmen², iktisadi olguların görece geri plana itilmesine sebep olmuştur. 1960'larda Parsons sosyolojisine yöneltilen eleştiriler sayesinde birey, toplumsal eylem, organizasyon ve rasyonalite gibi konular sosyolojinin gündemine girmiş olsa bile ekonomi sosyolojisi Amerikan akademisi içinde yer bulabilmek için bir süre daha beklemek zorunda kalmıştır. Bu yıllarda Amerikan akademisi içinde sosyoloji ve iktisat arasındaki iş bölümüne dair kuvvetli inanış, ekonomi sosyolojisinin bireysel ilgilerin ötesine geçememesine sebep olmuştur (Swedberg, 1991, s. 264-265).

1960'lı yıllarda Amerikan sosyoloji geleneği iktisadın gündeminde kendisine yer edinen tartışmalara ilgi duymaya başlamış; ancak, sosyolojinin kısıtlı ilgisi ekonomi sosyolojisinin geri dönüşünde etkili olmamıştır. Bu yıllarda neoklasik iktisadın diğer sosyal bilimlerdeki nüfuzu artmaya devam etmiştir. Ana akım iktisattan eleştirel yaklaşımla ayrılan kurumsal iktisat, tarih ve hukuk gibi alanlara neoklasik iktisadın metodolojisini başarıyla uygulayarak iktisadın sınırlarını genişletmeye devam etmiştir.³

İktisadın sosyoloji üzerindeki nüfuzu 1970'lerde zirve yapmış, iktisat gündelik hayatın tüm alanlarına mikro ekonomik teoriyi uygulamıştır. Ancak, bu yıllar aynı

1 Sosyolojinin kurucu isimlerinin iktisadi olgulara alakası ve ekonomi sosyolojisinin doğuşu hakkında şu çalışmaların ilgili bölümlerine bakılabilir: Swedberg (2003) ve Trigilia (2002). Mark Granovetter *yeni ekonomi sosyolojisini* ilan ettiği çalışmasında neoklasik ekonomiye sert eleştiriler getirir. İlgili çalışma için bkz. Granovetter (1985).

Bunun yanında Granovetter'in neoklasik ekonomi düşüncesinin temel varsayımlarından biri olan atomize birey yaklaşımını bilhassa işgücü piyasaları üzerine yaptığı saha araştırmalarıyla çürüttüğü diğer bir çalışma için bkz. Granovetter (1995).

2 Ekonomi sosyolojisinin Amerikan akademisi içindeki serüveni hakkında zengin bir literatür değerlendirmesi için bkz. Swedberg (1991). Swedberg bu çalışmasında Parsons'ın Neil Smelser ile beraber kaleme aldığı *Economy and Society* (2001) adlı çalışmasına dikkat çeker. Swedberg'e göre bu çalışma ekonomi sosyolojisinin Amerikan akademisi içindeki önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Ancak yazar, bu çalışmanın ardından Amerikan akademisi içinde ekonomi sosyolojisini merkeze alan çalışmaların daha çok bireysel ilgi ve gayretlerin sonucunda ortaya çıktığına işaret etmektedir.

3 İktisadın bilimsel sınırlarının nasıl genişlediği hakkında kapsamlı bir tartışma için bkz. Hirshleifer (1985).

zamanda sosyolojinin iktisadi olgulara ilgisinin başladığı döneme denk gelmektedir. Talihin bir cilvesidir ki, iki bilimin bu yıllardaki buluşma noktası, neoklasik ekonomi düşüncesinin merkezini teşkil eden piyasa olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni 1960'lerden beri sosyolojinin kendi içinde yaptığı tartışmalardır. Bu çalışma özelinde bahsedilecek olursa rasyonalite ve bireyin sosyoloji gündemine geri dönüşü, piyasada aktör davranışlarının yeni bir düzlemde tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tartışmalar organizasyon teorisi, kurumsalcı yaklaşımlar, firma davranışları gibi iktisadın ilgi alanında olan konulara sosyologların ilgi göstermesine yol açmıştır.

Sosyolojinin neoklasik ekonomiye olan ilgisi, 1980'lerde sosyoloji ve iktisadın sınırlarını yakınlaştırmış; sosyologların piyasaya olan ilgisiyle (yeni) ekonomi sosyolojisi yeniden -özellikle de Amerikan akademisi içinde- sosyolojinin gündeminde kendine yer bulabilmiştir. Ekonomi sosyolojisinin klasik döneminden farklı olarak yeni ekonomi sosyolojisi modernlik, modernite deneyimi gibi büyük sorularla uğraşmak yerine; kurumlar, organizasyonlar, güç ilişkileri, sosyal ağlar gibi gündelik hayatın içindeki bütün siyasal, iktisadi ve toplumsal ilişkileri araştırma nesnesi olarak kabul eder. Yeni ekonomi sosyolojisinin bu tercihi, onun neoklasik iktisat çatısı altında geliştiği anlamına kesinlikle gelmez. Aksine, yeni ekonomi sosyolojisi neoklasik ekonominin matematiksel modellerine ve soyut dünyasına sert eleştiriler yönelterek piyasayı toplumsal sistem içinde konumlandırmanın yollarını arar. Organizasyonların verimlilik/rasyonalite ekseninde değil, sosyal gerçeklik bağlamında değerlendirilmesi; kurumların sadece formel kurum ve yapılardan oluşmadığı, informal kurum ve yapıları da barındırdığı gibi iddialar sosyolojinin iktisada sunduğu karşı argümanlardan yalnızca birkaçıdır. Yeni ekonomi sosyolojisinin bu gibi eleştirileri iktisat içinde de yankı bulmuş, bilhassa kurumsal iktisat alanında çok sayıda ismi etkilemiştir (Ellickson, 1994; Williamson, 2000; Greif, 2006). Bugün gelinen noktada sosyoloji ve iktisat arasındaki bilimsel sınırlar hiç olmadığı kadar yakınlaşmış görünmektedir. İki bilim arasındaki bu yakınlaşma sosyologların iktisadi olgulara olan ilgisini her geçen gün arttırırken, sosyolojinin eleştirileri iktisatçıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Bu çalışma iktisat ve sosyolojinin kurumsallaşma serüveninde iki bilim arasındaki bilimsel sınırların nasıl değiştiğini, nerede başlayıp nerede bittiğini sosyolojinin penceresinden tartışmayı amaçlamaktadır. Bu tartışma boyunca ilk olarak sosyolojinin klasik isimlerinin iktisadi olgulara beslediği yoğun ilginin hangi nedenlerden ötürü ardılları tarafından benimsenmediği; iki bilim arasında entelektüel köprü olan ekonomi sosyolojisinin iktisat cephesinde neden görmezden gelindiği sorularına yanıt aranacaktır. Ardından ekonomi sosyolojisinin 1980'li yıllarda neden tekrar gündeme geldiği, bu disiplinin iktisat ve sosyolojinin sınırlarını nasıl etkilediği tartışmaya açılacaktır. Çalışma boyunca bu soruları yanıtlamak için ekonomi sosyolojisi ve iktisadın diğer bilimlerle ilişkisini merkezine alan literatür değerlendirilecektir.

Çalışmanın amaçlanan iki özgün katkısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye’de iktisat, sosyoloji ve ekonomi sosyolojisi literatüründe görece olarak ihmal edilmiş bir alanı⁴ uluslararası literatürdeki gelişmeler ve teoriler üzerinden güncellenmesi ve böylece söz konusu bilim dallarının sınırları ve kesişim alanlarının dönüşümünde vurgu yapılması hedeflenmektedir. Bu çalışmada amaçlanan diğer bir katkı ise piyasayı iktisat ve sosyolojinin buluşma noktası olarak ele almak; iktisat ve sosyoloji ilişkisini piyasa mekanizması üzerinden değerlendirmektir. Piyasa kavramı iktisat biliminin merkezini teşkil etmesine rağmen iktisatçılar tarafından yeterince ele alınmamış, piyasanın toplumsal sistem içindeki konumu gündeme getirilmemiştir. İktisadın bu tutumu onun sosyal bilimlerle ilişkisini sınırlamıştır. Buna karşın, bu çalışmada da görüleceği üzere, (serbest) piyasanın sosyolojinin gündemini işgal ettiği dönemlerde ekonomi sosyolojisinin canlandığı ve iktisat ile sosyolojinin sınırlarının yakınlaştığı görülmektedir.

İktisat ve Sosyolojinin Birer Bilim Olarak Kurumsallaşma Süreci

Toplumsal ve iktisadi sorunların özgünlüğü iktisat ve sosyolojinin her toplumda farklı bir gelişme çizgisinde seyretmesine neden olmuştur. 18. yüzyılda Adam Smith’in ellerinde zenginliğin bilimi olarak doğan iktisat, Fransa’da fizyokratların elinde daha çok bir siyasal öğreti, Almanya’da ise sosyal meseleleri de gündeme alan bir bilim hüviyeti kazanmıştır. Benzer şekilde sosyoloji de içine doğduğu toplumsal koşulları yansıtmış, gündemini işgal eden problemler farklılıklar göstermiştir. Böylece *sosyal mesele* iktisat ve sosyolojinin gündemini belirleyerek kurumsallaşma süreçlerinin farklılaşmasına sebebiyet vermiştir.⁵

İktisadın sosyal bilimler arasındaki avantajlı konumu, onun olgusal bilginin toplandığı ilk alan olmasıyla başlar (Collins, 2005, s. 26-27). 17. yüzyılda Avrupa’da ulus devletlerin doğması, deniz aşırı ticaretin iç politikada fazlasıyla gündem işgal etmesi, ekonomi bilgisine olan ihtiyacı arttırmıştır. Dönemin ihtiyaçlarına cevap olarak iktisat; ilk kez felsefe, ahlak, hukuk gibi kürsülerde ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Uygur ve Erdogdu, 2012, s.3). Bundan dolayıdır ki 1776’da Adam Smith’in hacimli eseri *Milletlerin Zenginliği* ile bir toplumda zenginliğin üretimi ve dağılımını inceleme iddiasıyla serüvenine başlayan iktisat, uzun bir süre boyunca yolculuğuna siyasal öğreti olarak devam etmek zorunda kalmıştır. Smith’in kendi çağının hâkim paradigması olan merkantilist ekonomi politikalarını eleştirmesi; ardılları olan ve bugün klasik

4 Ekonomi sosyolojisinin Amerikan akademisindeki yükselişinin bugün Avrupa, bilhassa Almanya’da da takip edildiği söylenebilir. Ancak Türkiye’de sosyolojinin gündemi incelendiğinde ekonomi sosyolojisine dair çalışmaların oldukça geri planda kaldığı vurgulanmalıdır. Türkiye’de ekonomi sosyolojisinin dünü ve bugünü üzerine bir değerlendirme için bkz. Özalatay (2011). Avrupa’da ekonomi sosyolojisi için bkz. Rona-Tas (2002), Nollert (2002), Wilkinson (2019).

5 İktisat ve iktisatçılığın Amerika, İngiltere ve Fransa’daki serüveni için bkz. Fourcade (2009). Almanya’da sosyal meselenin iktisat düşüncesini nasıl şekillendirdiği konusunda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Grimmer-Solem (2003).

ekonominin kurucu isimleri olarak kabul edilen David Ricardo, Robert Malthus ve John Stuart Mill gibi isimlerin dönemin siyasal ağırlığı da olan şirketlerde yönetici olmaları, iktisadın siyasal öğretisi olarak kabul görmesinde etkili olmuştur.

Bir siyasal öğretisi olarak iktisat her ne kadar dönemin entelektüel atmosferinde karşılık bulmuş olsa da, meslek olarak iktisatçılığa geçiş neredeyse bir asır sürmüştür. Bu doğrultuda yaşanan ilk gelişme İngiltere'deki bazı üniversitelerde *politik iktisat* başlığı altında dersler okutulmaya başlanmasıdır. İlginçtir ki, iktisadın klasik isimleri arasında politik iktisat profesörü unvanına sahip tek isim Robert Malthus'tur. İktisadın siyasal bir öğretilen sistemli bir bilim hâline gelmesi ise neoklasik ekonomi düşüncesinin doğusuyla başlar. Klasik iktisatçıların zenginliğe olan ilgisini eleştiren neoklasik iktisatçılar, matematik ve faydacı analizin iktisadın içinde olması gerektiğini savunmuşlardır. William Stanley Jevons, Alfred Marshall, Leon Walras ve Karl Menger'in öncülük ettiği neoklasik ekonomi yaklaşımında iktisat bir bilim olarak kurumsallaşma sürecini de başlatmıştır.

Neoklasik iktisatçıların iktisadi davranışı açıklamaya olan merakları, her yerde geçerli olan bir piyasa modeline ihtiyaç duymuş; böylece toplumsallığından tüm boyutlarıyla ayrılan, aktörlerin tam bilgi sahibi olduğu ve tam rekabet koşullarının geçerli olduğu varsayımına dayanan bir gerçek üstü piyasa yaratılmıştır. Böyle bir piyasa mekanizmasında, piyasa iktisadi eylemin başladığı, sorunların yine kendi mekanizmalarıyla çözüme kavuşturulduğu *soyut alan* olarak tasavvur edilmiştir. Neoklasik ekonominin bu varsayımları, bir bilim olarak iktisadi inşa ederken, aynı zamanda onu sosyal gerçeklikten soyutlamış ve sosyoloji başta olmak üzere diğer sosyal bilimlerin analizlerinin iktisada muhtemel nüfuzunu engellemiştir. Tüm bu gelişmeler İngiltere'de, liberalizmin toplum ve kamu kurumlarında cisimleştiği bir ortamda kök salma imkânı yakalamıştır. 1864'te İngiliz üniversite sisteminde yapılan reformlarla neoklasik ekonominin akademi içinde kurumsallaşmasının önü açılmıştır (Collins, 2015, s. 36). Nitekim, İngiltere'de iktisat başta olmak üzere, sosyal bilimlerin diğer alanlarında da önemli bir yer işgal eden London School of Economics bu dönemin bir ürünüdür.

İngiltere deneyiminde olduğu gibi Fransa'da iktisat uzun bir süre boyunca siyasal öğretinin ötesine geçememiştir. Fransa'da iktisadın kurumsallaşma deneyiminde entelektüellerin devlet-ekonomi ilişkisi bağlamında yürüttüğü tartışmalar belirleyici olmuştur (Fourcade, 2009). Fransa'da devletin ekonomiye müdahalesine eleştirel yaklaşan düşünürler 19. yüzyıl başında elde ettikleri siyasal konumlarını, eğitim kurumlarına genişleterek iktisat öğretiminin daha teknik siyasal söylemler seviyesinde kalmasına neden olmuşlardır. Bu sebeple Fransız düşünürlerin iktisada olan ilgisi İngiliz akranlarındakinin aksine bilimsel düzeyde gelişmemiş, hatta Collins'in de ifade ettiği üzere Fransa'da neoklasik ekonomi düşüncesi uzun bir süre kabul görmemiştir (Collins, 2015, s. 37).

Almanya hem iktisat hem de sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması konusunda İngiltere ve Fransa deneyiminden farklı bir yerde konumlanır. Ulusal birliğini Avrupa'nın büyük güçleriyle kıyaslandığında geç denebilecek bir zamanda -19. yüzyılda- kuran Almanya'da iktisat, her şeyden evvel Almanya'nın ihtiyaç duyduğu sanayileşme politikalarına hizmet etme görevi üstlenmiştir. Almanya'nın içinde bulunduğu politik atmosfer, ekonomi ile ulus fikrinin aynı potada eritildiği bir ekonomi düşüncesinin doğmasına yardım etmiştir. Almanya'nın modernleşme serüveninde iktisadi ve sosyal sorunların aynı derecede öneme sahip olması, iktisadın yöntemini de belirlemiş; İngiliz liberal iktisatçıların aksine, bugün Alman Tarihçi Okulu çatısı altında değerlendirilen iktisatçılar mukayeseli tarihsel analizleri ve kurumsal çalışmaları öne çıkarmışlardır (Shinoya, 2001). Alman Tarihçi Okulu sosyoloji geleneği içinde de karşılık bulmuştur. Sosyolojinin kurucu isimleri arasında yer alan Max Weber, karşılaştırmalı tarihsel analizlerin sosyolojide yöntem olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Alman Tarihçi Okulu'nun toplumların özneliğini vurgulayan yaklaşımıyla neoklasik ekonominin varsayımları arasındaki farklılıklar 19. yüzyılın ikinci yarısında bu iki düşünce okulu arasındaki metodoloji tartışmalarını doğurmuştur. Bu tartışma neoklasik ekonominin galibiyetiyle sonuçlanmış, böylece neoklasik ekonomi 20.yüzyıla rakipsiz olarak girmiştir. İktisadın bir bilim olarak inşa sürecine ciddi katkılar sunan diğer bir isim, sosyolojinin kurucu isimleri arasında yer alan Karl Marx'tır. Marx, iktisat henüz bir siyasal öğretiye, kendi teorik analizlerini ve yöntemlerini İngiliz klasik iktisatçılarından beslenerek geliştirmiştir (Aron, 2004). Marx'ın geliştirdiği emek-değer, artı-değer, yabancılaşma ve sınıf yaklaşımları hem iktisat hem de sosyoloji içinde Marksist bir ekolün doğmasına yol açmıştır.

İktisatla kıyaslandığında en az onun kadar uzun bir geçmişe sahip olan sosyoloji, uzun bir *hazırlık çağı*ndan sonra bir bilim olarak rüştünü ispat edebilmiştir. Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan büyük toplumsal değişim, sosyolojiyi bir toplumsal sistem öğretisi olmaktan çıkarmış ve bilimleşme sürecinin içine sokmuştur. Emile Durkheim'in *İntihar* (2002) adlı çalışması sosyolojinin psikoloji karşısında rüştünü ispat etmesini sağlamıştır. Durkheim diğer bir önemli çalışması *Toplumsal İş Bölümü*'nde (2006) ise Adam Smith'in piyasa mekanizmasıyla kurduğu toplumsal sistemi mercek altına almıştır. Durkheim bu çalışmasında Smith'in *görünmez el* kavramından farklı olarak, toplumsal sistemi organik ve mekanik dayanışma etrafında ele almış, iş bölümü arttıkça toplumdaki dayanışmanın sınırlarının ve derinliğinin genişleyerek modern kapitalizmin yıkıcılığını telafi edeceğini öne sürmüştür. Başka bir deyişle Durkheim, toplumsal iş bölümünü sadece Smith'in (2015) yorumunda olduğu gibi ekonomik sistemin bir parçası olarak görmek yerine, onu toplumu bir arada tutan bir sosyal mekanizma olarak ele almıştır. Durkheim, çalışmalarıyla sosyolojinin bilim olarak inşa sürecini başlatırken, 20. yüzyıl başında Fransa'da

sosyoloji kürsü başkanlığı elde ederek sosyolojinin akademik bir disiplin olmasını sağlamıştır.

Max Weber iktisadi olgularla en fazla ilgilenen sosyolog olmasına rağmen, çok uzun bir dönem boyunca iktisadın sınırlı ilgisine mazhar olabilmıştır. Weber, iktisadi hayatı tüm yönleriyle anlattığı iki ciltlik eseri *Ekonomi ve Toplum*'da (2012) bir toplumsal sistem içinde iktisadi olay ve olguların nasıl konumlandığına, hangi yöntemle açıklanabileceğine dair derin analizler sunar. Alman düşünce geleneğinden devraldığı miras, Weber'i karşılaştırmalı analizlerle toplumları ve ekonomileri tartışmaya teşvik etmiştir. Weber'in mukayeseli çalışmalarında yürüttüğü tartışmalar, bir asır sonra, neoklasik iktisat içinde heterodoks bir yaklaşım olarak doğacak olan kurumsal iktisada değin iktisat içinde çok fazla yer bulamayacaktır.

Sosyolojinin klasik metinleri incelendiğinde, aralarındaki yaklaşım ve yöntem farklılıklarına rağmen, ortak araştırma nesnesi üzerinde buluştuklarını söylemek mümkündür. Marx, Durkheim ve Weber gibi sosyolojinin klasik isimleri Batı Avrupa'da yaşanan değişimin nedenleri ve yarattığı toplumsal sonuçlar üzerine odaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında klasik sosyolojinin, iktisat içinde kabul görmese bile, iktisadi olgulara olan yoğun ilgisi ekonomiyi toplumsal gerçeklikten soyutlamadıklarının delilidir. Nitekim, ekonomi sosyolojisinin kurucu eserlerinin aynı zamanda sosyolojinin ilk bilimsel metinleri olması da tesadüfi değildir.

İktisadın Yükselişi: Sosyolojiyle Yollar Ayrılırken

20. yüzyıl boyunca iktisat ve diğer sosyal bilimler arasındaki ilişki, büyük oranda iktisadın nüfuz alanının genişlemesi şeklinde seyretmiştir. İktisat ve sosyal bilimler arasındaki ayrılığın başlangıcı, onun kullandığı soyut ve matematiksel yöntemle, yani neoklasik ekonominin varsayımlarıyla başladı. Ancak, bu ayrılığı sadece iktisadın yöntemi üzerinden değerlendirmek, iktisat ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi tartışmada yeterli olmayacaktır. II. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte Amerikan üniversitelerinin yükselişi, Amerika'daki örgüt kültürünün profesyonel iktisatçılara olan talebi arttırması ve son olarak iktisat ve matematik arasındaki ilişkinin daha da yoğunlaşması, bilimlerin *kraliçesi* olma iddiasıyla yolculuğuna başlayan sosyolojinin kendi alanında kalmasına neden oldu.

Tartışmanın bu kısmını derinleştirmeden evvel Amerikan akademisinde sosyoloji ve iktisadın kurumsallaşma serüvenine dikkat çekmek faydalı olacaktır. Amerika'da ilk iktisat bölümü 1871'de Harvard Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Harvard iktisat bölümünü Yale Üniversitesinde 1872'de açılan iktisat bölümü takip etmiştir. Bu dönemde Amerika'da açılan iktisat bölümlerinin Avrupa'dakilere, özellikle Almanya'dakine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli sebebi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman ve Amerikan akademileri arasındaki

entelektüel alışveriştir (Collins, 2015; Uygur ve Erdoğan, 2012). Alman ve Amerikan üniversiteleri arasındaki yoğun ilişki, Amerika'daki iktisat düşüncesini de etkilemiştir. Amerikalı iktisatçılar üzerindeki Alman etkisinin en fazla görüldüğü isimlerden biri Simon Patten'dir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Amerika'daki etkili ekonomistlerden biri kabul edilen Patten, Almanya'da politik ekonomi eğitimi almış bir isimdir. Bunun yanında Patten Almanya'da aldığı bu eğitime uygun şekilde, dönemin İngiliz iktisatçıları arasında popüler olan faydacılığa, bireyin sosyal yönünü görmediği gerekçesiyle de eleştirel yaklaşmıştır (Patten, 1895, s. 120).

Amerikan akademisinde sosyolojinin serüveni ise Almanya ve Fransa'da olduğundan farklı bir seyir izler. İlk iktisat bölümünün kuruluşundan yaklaşık çeyrek asır sonra, 1892 senesinde, ilk sosyoloji bölümü Albion Small tarafından Chicago Üniversitesi'nde açılmıştır. Amerika'da erken dönem iktisat eğitiminde Alman ekolü etkili olurken, Amerikan sosyolojisinde Avrupa'nın etkisi sınırlı kalmıştır. Amerikan sosyolojisinin refaha olan ilgisi nedeniyle sosyologlar Avrupalı akranlarının yaptığı gibi çatışma, sınıf, tabakalaşma gibi konulara ilgi duymak yerine, sosyal psikolojiyle yakın ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir (Collins, 2012, s.50).

Amerika'da sosyolojinin kuruluş dönemindeki gündeminin ekonomi sosyolojisinin Amerikan sosyoloji geleneği içinde daha geç bir dönemde kabul görmesinde etkili olduğu bir gerçektir. Bunun yanında Swedberg'in de vurguladığı üzere Amerika'da iktisatçıların sosyoloji karşısında takındığı ayrıştırıcı tutum, iki bilimin ortak bir zeminde buluşmasını engellemiştir (Swedberg, 1991, s.264). Sosyolojinin Amerika'daki serüveninde bu noktada iktisatçı ve sosyolog kimliğiyle Thorstein Veblen özel ilgiyi hak eder. Veblen, akranlarından farklı olarak ekonominin sosyal yanını vurgular. Ona göre ekonomi, toplumdaki ayrılmayan; sosyal kurumlara gömülü olan ve bu sebeple tam anlamıyla toplumsallığı barındıran bir alandır (Hodgson, 2004). Veblen bu yorumuyla Amerikan akademisi içinde iktisadi sosyolojiye yakın bir noktaya taşırken, kurumsalcı perspektifin ekonomideki ilk temsilcilerinden de biri olur.

II. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da iktisat ve sosyoloji çalışmalarının bu iki bilimin Amerika'daki gündemine etkisinin devam ettiği söylenebilir. İngiltere'de Cambridge, London School of Economics gibi üniversiteler kıtada hâlâ etkilidir. Ancak savaş sonrası süreçte bu iki bilimin gündemi Amerikan akademisindeki tartışmalara göre belirlenmiştir. Bunda, savaş döneminde Amerika'ya göç eden akademisyenlerin ve Amerikan üniversitelerinin sahip olduğu araştırma fonlarının etkisi büyüktür. Daha sonraları sosyoloji ve iktisadın Amerikan akademisi içindeki seyri ise bu iki bilimin bilimsel sınırlarını belirleyecektir.

Amerika'da iktisat eğitimi Chicago, Yale, Princeton ve Pennsylvania gibi üniversitelerde 19. yüzyıl sonunda başlamıştı. Harvard iktisat bölümü dışında, bu üniversitelerdeki iktisat eğitimleri büyük oranda matematiksel yöntemler öğretimine

yönelikti (Mason, 1982). II. Dünya Savaşı'na değin iktisat düşüncesi büyük oranda Avrupa üniversite sistemi tarafından biçimlendirilirken, savaş sonrasında Harvard, MIT ve Princeton üniversiteleri iktisadın kaleleri hâline geldi. Amerikan üniversitelerinin dünya ölçeğinde sahip olduğu merkezi konum iktisadın gündemini de etkiledi. Bugün dahi Harvard, MIT, Chicago üniversiteleri bünyesinde bulunan ekonomi bölümleri iktisat biliminin gündemini belirlemektedir. İktisat alanında etki faktörü en yüksek olan dergilerde yapılan indeks analizleri Harvard, MIT ve Chicago üniversitelerinde görev yapan akademisyenlerin çalışmalarının, toplam çalışmaların %70'inden fazlasını oluşturduğunu göstermektedir (Kocher ve Sutter, 2001).

Savaş sonrası dönemde Amerikan akademisi sosyolojiye de cazip bir ortam sunmuştu. Bu dönemde sosyolojinin temel gündemini modernleşme tartışmaları ve yapısal-işlevselci yaklaşım işgal etti. Modernleşme teorileri savaş sonrası dönemde Amerika'nın dünya siyasetindeki konumunun sosyolojiye yansması olarak görmek mümkün (Reifer, 2006; Karakaya, 2017). Parçaların bütünden soyutlanarak ele alındığı, toplumsal analizlerin bireylere kadar indirgenmesi gerektiği postulatına dayanan yapısal-işlevselci yaklaşım ise bireylerden mürekkep olan toplumun birbiriyle uyumlu alt sistemlere sahip olduğu tezine dayanır. Parsons'ın sosyoloji yorumunda zirveye ulaşan bu yaklaşımın, soğuk savaş şartları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, değişimden ziyade uyumu mercek altına alan, Amerika'nın toplumsal yapısını korumaya yönelik bir ihtiyaca yanıt ürettiği söylenebilir.

Amerikan sosyoloji geleneğinin bu dönemdeki gündemi içinde ekonomi sosyolojisi ekseninde değerlendirilebilecek çalışmalar görmek mümkündür. Talcott Parsons'ın Neil Smelser'le beraber kaleme aldığı hacimli çalışma *Economy and Society*, ekonomi sosyolojisinin Amerika'daki serüveninde önemli bir dönüm noktasıdır (Swedberg, 1991). Parsons ve Smelser ile sunduğu katkının dışında, bu dönemde Amerikan sosyoloji geleneği içinde endüstri sosyolojisi üzerine çalışmalar görmek de mümkündür. Elton Mayo'nun öncülüğünde başlayan bu akım Amerikan sosyolojisinde yer edinmeyi başarmış ve sosyolojinin ilgisini endüstri ilişkileri, endüstri psikolojisi gibi alanlara çekmeyi başarmıştır (Swedberg, 1991).

1929 Büyük Buhranı sonrası iktisadın sosyal bilimler içinde prestiji daha da artmıştır. Bunun en önemli nedeni neoklasik ekonominin varsayımları üzerinde geliştirilen teorilerin, matematiksel yöntemlerle desteklenmesidir. İktisatta matematiksel yaklaşımın öncülerinden Paul Samuelson'a göre iktisatta matematik kullanımı, çözümü imkânsız olan problemleri dahi çözmeye yardım edecektir. Samuelson iktisatta matematiksel modellemeler kullanılması gerektiğine dair inancını "...işleri el değmemiş bir gölde balık tutmak kadar kolaylaştırır" sözleriyle dile getirmiştir (Samuelson, 1948, s. XV). Samuelson'un matematik ve iktisat arasındaki ilişkinin uyumuna olan inancı neoklasik ekonominin varsayımlarıyla açıklanabilir. Piyasada tam bilgi sahibi, tam

rekabet şartlarında mübadele eden ve her türlü sosyal ilişkiden soyutlanan tarafların davranışları ve eylemleri matematiksel modellemelerle *laboratuvar* ortamında analiz edilebilmektedir. Matematiğin büyüdü dönemin iktisatçılarından sadece Samuelson'u etkilememiş, bugün iktisadın bilinen en yaygın tanımını yapan Lionel Robbins'i, iktisat bilimini bu bağlamda tanımlamaya itmiştir.

Daha evvel zikredildiği üzere Adam Smith'le beraber zenginliğin bilimi olarak ortaya çıkan iktisat, Robbins'le beraber *iktisadi bireyin* bilimi hâline gelmiştir. İktisadı sınırlı sayıda araç ile kıt kaynağa erişmenin bilimi olarak tanımlayan Robbins (1935, s. 16), iktisadi bireyin davranışını analize konu etmiştir. Robbins'in kararlarında rasyonel olan, çıkarını maksimize etmeye çabalayan iktisadi birey; yine soyut bir düzlemde inşa edilmiş piyasa mekanizması içinde mübadele etmektedir. 1982 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Georg Stigler, yarım asır sonra bu gelişmeleri, *iktisat emperyalizminin sonuçları* olarak tanımlayacaktır. Zaten Stigler'e göre iktisadın diğer bilimlere nüfuz edebilmesinin en önemli nedeni, diğer sosyal bilimlerden farklı olarak, matematikle kurduğu yakın ilişkidir (1984, s. 312).

Bu yıllarda neoklasik iktisat matematikle kurduğu yoğun ilişki neticesinde sosyal bilimlere hızla nüfuz ederken, aynı dönemde aykırı bir ses olarak Joseph Schumpeter, iktisatta matematiksel modellemeler kullanımı karşısında takındığı dengeli tutumuyla ilgiyi hak etmektedir. Schumpeter neoklasik ekonominin iktisadi davranışı analiz ederken kullandığı matematiksel yaklaşımın, bireylerin davranışını etkileyen *kurumlar* ile beraber ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir ki, Schumpeter bu önerisini ekonomi sosyolojisi olarak ifade eder (Schumpeter, 1951, s. 287). Ancak Schumpeter gibi döneminin önemli bir iktisatçısının bu çağrısı karşılık bulmamış ve her iki bilim kendi sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.

Karl Polanyi bu yıllarda iktisat ve sosyoloji arasındaki ilişki açısından önem arz eden diğer bir isimdir. Polanyi II. Dünya Savaşı yıllarında kaleme aldığı Büyük Dönüşüm (1986) adlı çalışmasında, piyasa ekonomisine sert eleştiriler getirir. Bu çalışmasında hareket noktası neoklasik iktisat eleştirisi olan Polanyi, ekonomi ve toplumu birbirinden kopuk alanlar olarak ele almaz. Neoklasik iktisadın toplumu ve ekonomiyi birbirinden ayrı yapılar olarak ele alması, iktisadi olguların toplumsal gerçekliğinden sıyrılması anlamına gelir ki Polanyi'ye göre bu iktisadi eyleme etki eden sosyal ilişkilerin dikkate alınmaması demektir (Polanyi, 1971, s.70).

Klasik sosyologların ilgisiyle ortaya çıkan ekonomi sosyolojisi, 1940'lardan itibaren sosyolojinin gündemini terk edince iktisadi olgular sosyologların yoğun ilgisini besleyecek zemini kaybetmiş, bu dönemde beliren cılız ilgi ise büyük oranda iktisadın nüfuzu altında tartışmalara konu olmuştur. Daha evvel ifade edildiği üzere, iktisat ve sosyoloji arasındaki ayrılığın en önemli sebebi, iktisadın sahip olduğu metodolojik yaklaşımla ilgilidir. Ancak, iktisat ve sosyoloji arasındaki metodolojik farklılıklar bu

ayrılığın izahını tam olarak açıklamaz. İktisatçılığın mesleki deneyimi de onu sadece sosyoloji karşısında değil, diğer sosyal bilimler arasında da önemli kılmıştır.

Savaş sonrası dönemde Amerika'nın kurduğu *liberal dünya düzeni* dünya ekonomisine yön veren pek çok ulusal ve uluslararası kuruluşun kurulmasını gerektirmiştir. Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların yanında, Brookings Institute ve National Bureau of Economic Research (NBER) gibi ekonomi politikaları araştırmalarına öncülük eden hükümet dışı organizasyonlar bir meslek olarak iktisatçılığın önem kazanmasını sağlamıştır. Tüm bunların yanında, Amerikan örgüt kültüründe şirket yöneticilerinin aldığı iktisat eğitimi, önemli iktisatçıların hükümete danışmanlık yapması gibi olanaklar, iktisadın sosyal bilimler arasında prestijli konuma olmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Amerikan siyasetinin bir parçası olarak politika oluşturma süreçlerine etki etmek isteyen hükümet dışı organizasyonların varlığı da iktisadın etki alanını genişletmesi için önemli fırsatlar sunmuştur. 20. yüzyıl boyunca bir meslek olarak iktisatçılık, iktisadın alanını genişlettiği gibi sosyoloji karşısında oldukça katı bir tutum benimsemesine neden oldu. Bu tablo, iktisatçıları sosyolojinin Comte'un sınırlarına çıkmaması gerektiğine inandırmıştır (Furner, 1975).

19. yüzyıl ikinci yarısında Avrupa'da kurumsallaşan neoklasik ekonomi, 20. yüzyılın başında Amerikan akademisine taşınmıştır. Matematiksel modellerin iktisadın temeli hâline gelmesi, meslek olarak iktisatçılığın önem kazanması ve Amerikan sosyolojisinde yapısal-işlevselciliğin hâkimiyeti gibi nedenler iktisadı diğer sosyal bilimler arasında prestijli bir konuma çıkarmıştır. Sosyolojinin kendi sınırları içinde kalması; iktisadın sosyoloji, hukuk ve organizasyon çalışmaları üzerinde etkisini artırmıştır. Bu bilimler üzerinde iktisadın etkisi genişlerken, diğer yandan söz konusu alanların iktisat karşısındaki refleksleri farklı disiplinlerin doğmasına yol açmıştır. İktisadın sosyal bilimler üzerinde artan nüfuzu; kendi içinden heterodoks yaklaşımların doğmasını, ironik şekilde diğer bilimlerle kurduğu ilişkinin artmasını sağlamıştır.

Yollar Kesişirken: Ekonomi Sosyolojisi Uyanıyor

1-1929 Büyük Buhranı sonrası yaşanan toplumsal ve ekonomik çöküş, iktisadın konumunu sarsmış olsa bile Keynes'in 1936'da yayımladığı Genel Teori neoklasik ekonomi düşüncesinin başarısızlığını kabul etmekle beraber bir de kurtuluş reçetesi sunmuştu. 1940'ların sonlarından itibaren neoklasik ekonominin, matematik ve özellikle oyun teorisinin, iktisada tatbiki iktisat ve sosyal bilimler arasındaki mesafenin hızla açılmasına neden oldu. Söz gelişi Kenneth Arrow belirsizlik problemini iktisadın gündemine bu yıllarda taşımıştı (Arrow, 1959; 1963). Bireysel tercih, kamu malları, genel denge gibi neoklasik iktisadın temel konularının matematiksel modellerle analizi bu yıllarda yerleşmeye başlamıştı.⁶ 1970'li yılların sonlarına değin iktisadın diğer bilimlerle kurduğu ilişki, neredeyse tamamen, iktisadın sınırlarının genişlemesi

⁶ İktisadın matematikle kurduğu ilişkide kapsamlı bir tartışma için bkz. Weintraub (2002).

yönünde geliştirdi. Tarih, hukuk ve sosyoloji uzun bir dönem boyunca iktisatçıların ya hiç ilgisini çekmedi ya da var olan ilgi iktisadın metodolojisi içinde somutlaştırıldı. Tüm bu gelişmeler iktisadın kendisine tahkimatı kuvvetli bir kale inşa etmesine olanak tanımıştı. Ancak, paradoksal şekilde, iktisadın diğer bilimlerdeki yayılımı, sosyolojiyi iktisadi olgularla ilgilenmeye sevk etti. 1970'lerde iktisat diğer bilimlere nüfuz etme hususunda altın çağını yaşarken, iktisatçılar farkında olmadan sosyolojiyi iktisadi olguları incelemeye davet ettiler. 1970'lerin piyasa başarısızlığı sosyologların iktisadın sahasına yeniden girmesindeki en büyük motivasyon oldu.

İktisadın diğer bilimlerdeki emelleri ilk olarak 1933'te dile getirilmişti. Matematiğin iktisatla yoğun ilişkiler kurup, neoklasik ekonominin Amerikan akademisinde kurumsallaşmasını tamamladığı bir dönemde, iktisatçı Ralph Souther *iktisadın emperyalizmi*'nden söz etmişti (Souther, 1933). Souther, iktisat emperyalizmi kavramıyla neoklasik ekonominin matematiksel modellerine sosyal bilimlerin uyarlanabileceğini iddia ediyordu. Bu dönemde iktisadın *emperyalist* tutkularına sosyolojiden ciddi eleştiriler yükseldi. Bu eleştirilerden en dikkat çekici olanlarından biri Talcott Parsons'ın kaleminden çıktı ve etkili ekonomi dergilerinden biri olan *Quarterly Journal of Economics*'te 1934 senesinde yayımlandı. Parsons'a göre (1934, s. 512) iktisadın genişleyen etki alanının, *iktisat emperyalizmi'nin*, diğer bilimlere gelişme imkânı tanıdığı bir gerçektir; ancak iktisadın diğer bilimlerde hâkimiyet kurarak, sosyal bilimlerin ele aldıkları olguları iktisadın kalıplarına göre açıklamak zorunda bırakacağı da kuvvetle muhtemeldir. Parsons'ın bu öngörüsü 1970'lerde gerçekleşti. İktisadın hukuk ve sosyoloji ile kurduğu ilişki, kapılarını diğer bilimlere açması açısından olumlu bir gelişmeyken, ele alınan konular iktisadın sınırları içinde analiz edildi.

Bu noktada iktisadın sosyoloji üzerinde nasıl hâkimiyet kurduğu, kendi alanını nasıl genişlettiği soruları önem kazanır. Ronald Coase'un işlem maliyeti kuramıyla yolculuğuna başlayan yeni kurumsal iktisat, neoklasik iktisadın ihtiyaç duyduğu gerçekliği iktisadın gündemine getirmiştir. Coase'un temel argümanı piyasa işlemlerinin vergi ve diğer bir takım resmi/formel maliyet kalemleri dışında görünmeyen maliyet kalemleri barındırdığıdır. Biraz daha açmak gerekirse Coase, neoklasik iktisadın varsayımlarının doğal sonucu olan sözleşmelerin sadece dışsal maliyet kalemleri barındırmadığı; aksine, kontratların görünmeyen maliyet kalemleri barındırdığı için firmaların doğduğunu iddia eder (Coase, 1937). Coase'un yaklaşımında firmalar, işlem maliyetini minimize etmek ve verimliliği arttırmak için vücut bulan organizasyonlardır.

Coase'dan evvel Richard Commons ve Thorstein Veblen gibi önemli iktisatçılar, kurumların iktisadi analize dahil edilmeden bireysel eylem ve tercihlerin anlaşılmasının mümkün olmayacağına dikkat çekmişlerdir. Ancak iktisatçılar arasında matematiksel yöntemlere olan ilginin artması, erken dönemde yükselen bu eleştirilerin etkisini

sınırlamıştır. 1972 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Kenneth Arrow'a göre üyelerinin arasında Commons ve Veblen gibi önemli isimler olmasına rağmen, *eski kurumsalcıların* etkili olamamasının nedeni iktisat teorisini yeni kurumsalcıların yaptığı klasik problemlere uygulayamamış olmalarıdır (1987, s. 734). Arrow'un dikkat çektiği bu ayırım Coase ve ardıllarının Commons ve Veblen gibi erken dönemde kurumları iktisadi analize dahil eden isimlerden hangi yönden ayrıldığını da açıklar. Coase'un işlem maliyeti kuramından hareketle oluşturduğu kuramsal çerçeve neoklasik ekonominin diğer sosyal bilimlerdeki nüfuzunun artmasına kapı aralamıştır.

Yeni kurumsal iktisadın bir diğer önemli figürü Oliver Williamson, hocası Coase'un işlem maliyeti kuramı üzerinde çalışmaya devam eder. Williamson, yeni kurumsal iktisadın bir adım daha ileri götürerek, firmaların yaptıkları kontratlar sayesinde piyasada öngörü sahibi olabildiğine dikkat çeker. Daha açık bir ifadeyle, Williamson işlem maliyetini daha mikro düzeyde ve uzun dönemli bir inceleme nesnesi olarak ele alır (Williamson, 1981). Yeni kurumsal iktisadın 1970'lere damga vuran bu iki temsilcisi, neoklasik iktisadın içinden teorik argümanlarını geliştirmiştir. İşlem maliyeti kuramı, iktisadın içinden yükselen aykırı sesler olmakla beraber, ekonomik teorinin sosyolojinin temel inceleme alanlarından biri olan kurum kavramına başarılı bir uygulamasıdır.

Coase ve Williamson'dan farklı olarak Douglas North, yeni kurumsal iktisatta ismi sosyolojiye en yakın isim olarak karşımıza çıkar. North, Batı Avrupa'daki kurumsal değişimlerin kapitalizmi nasıl doğurduğu ve beslediği sorusuna odaklanır. Ona göre kurumsal farklılıklar ekonomilerin yükselişi ve düşüşünün temel nedenidir (North, 1981). North, toplumları karşılaştırmalı olarak analiz etmesi ve tarihsel verilere önem vermesiyle diğer kurumsalcılardan ayrıldığı gibi bu yönüyle Max Weber'e yaklaşır. Bu bağlamda Douglas North, iktisat ve sosyolojinin sınırlarını yakınlaştıran bir isimdir.

North'u kurumsal iktisatçıları arasında farklı, sosyoloji açısından ise önemli kılan diğer bir özelliği ise kurucu isimlerden farklı olarak, informal kurumlara da dikkat çekmiş olmasıdır. Coase ve Williamson için kurum formel yapıları ifade ederken, North kurum kavramının sınırlarının genişlemesi gerektiğini düşünür. Ona göre bir toplum sadece hukuk, özel mülkiyet, sözleşmeler gibi formel kurumlardan ibaret değildir; aksine tabular, inançlar, dogmalar, din ve diğer toplumsal kodlar da informal kurumlar olarak toplumsal sistem içinde yer almaktadır (North, 1991, s. 97). North'un yaklaşımı informal kurumların iktisadın gündemine girmesine neden olmuştur. Ancak, iktisat uzun bir süre informal kurumların ölçülemeyeceği gerekçesiyle onları görmezden gelmiştir. North'un gündeme getirdiği, buna rağmen üzerinde yeterince durmadığı informal kurumlar, nihayet çok sonları Avner Greif tarafından mercek altına alınacaktır (Greif, 2006).

Yeni kurumsal iktisadın yükselişte olduğu bu dönemde, Amerikan sosyolojisinde mikro-makro seviyede analizler tartışılmaya başlanmıştır. 1950'lerden itibaren Parsons

sosyolojisinin etkisi azalmaya başlamış, birey ve toplumun yeni teorik açıklamalara tabi tutulmasının gerekliliğine olan inanç artmıştı. Bu yıllarda Parsons'a ilk radikal eleştiri George Homans'tan geldi. Homans'a göre Parsons'un toplumsal sistemi onun zihninde canlandığı soyut analizlerden ibaretti. Homans bu sebeple bireyin gündelik hayatına odaklanması gerektiğine inanıyordu, yaptığı araştırmalar bireylerin formel kuralları takip etmekten ziyade informal kuralları takip etmeye yatkın olduklarını göstermişti (Homans 1950, 1961). Bu tartışmalar sosyoloji içinde *kurum ve gerçeklik* tartışmalarının yeniden alevlenmesine sebebiyet verdi. Sosyoloji içinde kurum tartışması Harold Garfinkel öncülüğünde, etnometodoloji alanının genişlemesine uygun bir zemin sunarken; gerçeklik, daha çok bilgi sosyolojisi ekseninden Peter Berger ve Thomas Luckman öncülüğünde sosyoloji gündemine girdi. Her iki yaklaşım da ne toplumu yüceltiyor ne de toplumu bireye indiriyordu.

Garfinkel sosyolojinin uzun bir dönem boyunca görmezden geldiği gündelik pratik ve ilişkilerin toplumsal hayatı nasıl etkilediğine odaklanmış; gündelik ilişkiler, söylem, beden dili gibi öznel olan şeylerin toplumsal sistemin bir yansıması olduğunu vurgulamıştı (Garfinkel, 2015). Benzer şekilde, Berger ve Luckman, toplum ve bireyi ayırmadan; bireye toplumun inşa sürecinde rol veren bir yaklaşımı sosyolojinin gündemine taşıdı (Berger ve Luckman, 2018). Bu yorumun bir adım ötesi yazarları, kaçınılmaz şekilde, bireyin eylemini tarihsel ve kurumsal faktörlerin biçimlendirdiğini düşünmeye sevk etmişti. Böylece kurum kavramı sosyolojinin gündemine -etkisi bugün dahi sürmekte olan- bir tartışmayla tekrar girdi. Ancak kurumsal analizler sosyolojinin ajandasında önemli bir yer işgal etmek için 1980'li yılların ortasına dek beklemek zorunda kalacaktı. Bu tartışmayı derinleştirmek, iktisatçılar ve sosyologların kurum kavramı üzerinde yürüttüğü tartışmaların üretkenliğine delil sunacaktır.

Daha evvel Lionel Robbins tarafından yapılan ve bugün iktisadın en yaygın tanımlarından biri olarak kullanılan, kıt kaynak-sınırlı araçlar ilişkisinden bahsetmiştik. Robbins'in yaklaşımı neoklasik ekonominin bireyin tam bilgi sahibi ve rasyonel olduğu varsayımının, matematiksel yöntemlerle izahına da olanak tanımaktaydı. Sosyoloji ve iktisat içinde yükselen kurum tartışmalarıyla beraber rasyonalite farklı bağlamlarda gündeme gelmeye başladı. Rasyonel (faydacı) gelenek Batı düşüncesinde uzun köklerine rağmen, uzun bir uyku dönemi yaşamıştı. Rasyonalite tartışmaları 1960'lardan itibaren tekrar iktisadın gündemine girdi.

Eğer iktisadi davranış formel ya da informal kurumlar tarafından sınırlanıyorsa, o hâlde birey nasıl rasyonel olabilir? Veyahut yeni bir rasyonalite tanımına ihtiyaç var mıdır? 1978 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Herbert Simon'a göre eylem fail tarafından ne kadar rasyonel amaçlar güdülerken yapılırsa yapılsın, rasyonalitenin kendisi bizatihi sınırlı olabilir (Simon, 1957, s. xxiv). Simon'ın rasyonalite hakkındaki çalışmaları organizasyon teorisi ve kurumsal iktisada ilham verdiği kadar, ekonomi sosyolojisi

için de önem arz eder. Analizlerini örgüt teorileri ile birleştiren Simon, bir organizasyonun ne kadar verimli ya da ekonomik olabileceğinin sınırlarını tartışır. Örgüt teorisinin önemli isimlerinden biri olan James March ile vardığı sonuç çağını aşmış görünmektedir; yöneticiler örgütün kapasitesini bildiğinden onu maksimize etmez ve var olan ile *yetinmek* zorunda kalır (March and Simon, 1958).

1960'lı yıllarda rasyonalite tartışmalarında önemli olan bir diğer isim Mancur Olson'dur. Olson rasyonalitenin sınırlarını doğrudan gündemine almak yerine, bireyi teorisinin merkezine alır. Ona göre bireyin tekil hâldeyken aldığı kararlar ile grup içinde aldığı kararlar farklılık gösterebilir. Rasyonel birey, devletin sağladığı kamusal mallara bedel ödemek istemez ve bedel ödemediği zaman bu malları elde edebilir. Bu kaçınma ilk bakışta en hafif anlamda etik bir problem olarak görülebilecekken, Olson'un analizinde bu (suç) bir tür rasyonalitedir. Olson'un teorisinde bu rasyonalitenin adı *beleşçi yolcu*'dur (free-rider) (Olson, 1965). Rasyonalitenin iktisadın gündemine girmesi, sosyoloji ve iktisadı birbirine yakınlaştırmıştır. Sosyoloji açısından ironik olansa, iktisat-sosyoloji yaklaşmasının piyasa üzerinde gerçekleşmesidir.

Piyasa'nın sosyologlar tarafından keşfine geçmeden evvel, bir iktisatçının, Gary Becker'in çalışmalarına değinmek, sosyoloji-iktisat yaklaşmasını daha da somutlaştırmaya yardımcı olacaktır. 1992 senesinde Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan Becker evlilik, suç, flört, beşerî sermaye gibi sosyolojinin doğrudan ilgi alanını teşkil eden konulara yoğunlaşmıştır. Bu konular üzerindeki önemli çalışmalarını 1960-1980 yılları arasında veren Becker iktisat ve sosyolojinin sınırlarını en çok yakınlaştıran isimlerden biri olarak karşımıza çıkar. Ancak burada bir şerh düşülmesi gerekir: Becker'in sosyolojik meselelere olan ilgisi iktisadın sosyoloji üzerindeki alanını genişletmiştir. Zira, Becker mikro ekonomik yaklaşımların sosyolojik meselelere başarılı bir uygulayıcısıdır.

Bu iddianın en önemli kanıtlarından biri Gary Becker'in 1964'te yayımladığı Beşerî Sermaye (*Human Capital*) adlı çalışmasıdır. Becker bu çalışmasında mikro ekonominin faydacı yorumunu beşerî sermayeye uygulamış ve bireylerin eğitim düzeyi arttıkça daha fazla eğitim almak için yatırım yaptıklarını tespit etmiştir. Becker'in karmaşık bir veri seti kullanarak yaptığı araştırmalara göre eğitim ve fayda arasındaki pozitif korelasyon, bireyleri eğitime yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Gary Becker'in beşerî sermaye üzerindeki çalışmaları, sosyologların eğitimin iş hayatı üzerindeki etkilerine yönelmesine neden olurken; ekonomistleri işgücü piyasalarında beşerî sermaye faktörünü incelemeye sevk etmiştir (Coleman, 1993, s. 171).

Rasyonalitenin yeniden tartışmaya açıldığı dönemde eserlerini veren Becker'ı sosyoloji açısından önemli kılan diğer bir husus suç ve cezanın *alternatif maliyetini* tartıştığı bir çalışmasında, suçu kriminolojinin iddia ettiği gibi dışsal ve toplumsal

faktörlerle değil; aksine, rasyonel bir eylem olarak ele almasıdır. Becker'a göre birey suç ve ceza arasında alternatif maliyet hesabı yapabilir, alternatif maliyete katlanmayı göze alırsa suç işleyebilir (Becker, 1968). Bu çalışmasıyla Becker, suç sosyolojisi tartışmalarının sosyoloji içinde canlanmasını sağlarken, diğer yandan iktisadın etki alanını sosyoloji ve kriminoloji üzerinde genişletmeye devam eder. Dönemin rasyonalite tartışmalarını mikro ekonomik teoride en iyi kullanan isim olan Becker, suçun faydacı analizini yaptığı gibi aile kurumunu da rasyonel temelde ele alır. Becker'a göre aile, bireylerin evlilikten bekledikleri ve elde ettikleri arasında bir yerde konumlanır. Diğer bir ifadeyle, bireyler evlilik öncesi duruma göre evlilikle beraber kendi durumlarında iyileşme beklerlerse evlilik kurumuna adım atarlar. Hatta Becker iddiasını bir adım öteye taşır ve bir *piyasa olarak flört* ne kadar derinleşirse, evlilikten beklentilerin de o derece maksimize olacağını iddia eder (Becker, 1991).

1980'li yıllarda iktisadın toplumsal meselelere olan ilgisini yine *piyasa* içinde tutup, neoklasik ekonominin temellerinde analiz etmesine karşın; sosyologların iktisadın alanına girerek daha cüretkâr bir tavır aldığını söylemek mümkün. 1980'li yıllarda sosyolojinin piyasa mekanizmasına olan ilgisinin en güzide örneklerinden biri Harrison White'dır. Neoklasik ekonominin atomize birey (aktör) varsayımı karşısında White, piyasadaki üreticilerin atomize olmadığını; aksine, birbirlerinin üretim ve fiyat politikalarını gözlemlediklerini tespit etmiştir (White, 1981). White'ın yaklaşımında piyasadaki aktörler birbirini yakından izler ve gerektiğinde firmalar taklitten kaçınmaz. Kısacası Harrison White, piyasaları soyut düzlemde alıp, gerçek hayata göre formüle eder. White ile beraber atomize aktörlerin bulunduğu piyasa yerini *üretici ağlar*'a bırakmıştır. White'ın bu katkısı, yeni ekonomi sosyolojisi içinde *sosyal ağlar* yaklaşımının temelini oluşturacaktır.

İktisat ve sosyolojinin klasik sosyologlardan itibaren piyasa üzerinde yeniden buluşması neredeyse bir asırlık sürede gerçekleşmiştir. Harrison White'ın çalışmaları sosyolojinin iktisadi olgulara geri dönmesini sağlarken, sosyoloji kısa süre içinde ilgisini firma davranışları, sosyal ağlar, kurumlar gibi alanlara yöneltecektir. Yukarıda ifade edilen kurum ve rasyonalite tartışmaları bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sosyolojinin bu tartışmalar ekseninden iktisatla yakınlaştığı konu kurumlarken, ilginç şekilde sosyolojide kurumsal analizler ilk olarak organizasyon teorisi alanında vücut bulmuştur. Bu durum iktisadın sosyoloji üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Ronald Coase'un işlem maliyeti kuramına göre organizasyonlar iktisadi aktivitede verimlilik ve kârlılığı arttırmak için kurulmuştur. Kurumsal iktisatçıların piyasaya olan ilgisi, organizasyon çalışmalarının uzun yıllar gölgede kalmasına sebep olmuştu. Joseph Stiglitz'in ifadesiyle iktisat, organizasyonları o kadar çok görmezden gelmişti ki, bu alan işletme bölümlerine ve hatta "*daha kötüsü*"

sosyologlara bırakılmıştı (Stiglitz, 1991, s. 15). Sosyologlar ekonomi sosyolojisinin uykuda olduğu, iktisadın sosyolojiye nüfuz ettiği bu dönem boyunca, endüstri sosyolojisi ve örgüt çalışmalarına odaklanırken; 1980 sonlarından itibaren organizasyonel değişim, firma birleşmeleri, monopoller gibi doğrudan piyasayla alakalı konuları çalışmaya başladılar. Sosyologların endüstri sosyolojisiyle ilgilendikleri dönemde iktisatçılar için odak noktası ise endüstri çalışmalarından ziyade iş gücü piyasalarıydı. Bu yıllarda iktisadın iş gücü piyasalarındaki yoğun çalışmalarının yanında sosyologların ürettiği ampirik çalışmaların iktisadın bulgularını desteklediği de ayrıca ifade edilmelidir (Baron & Hannan, 1994, s. 1125).

İktisat ve sosyolojinin organizasyon çalışmaları üzerindeki iş birliği, sosyolojiye geniş bir alanı tartışma imkânı vermiştir. 1980'ler boyunca organizasyon alanında çalışmalarını yürüten bir grup sosyolog organizasyon içinde karar alma süreçleri ve rekabetçi piyasada firmaların politikalarına odaklanmıştı. Geleneksel organizasyon teorisinde verimlilik önemliyken, bu yeni yaklaşım organizasyonlar için verimliliğin değil, meşruiyet kaygısının ön planda olduğunu iddia etti. Bu alanda yapılan ilk çalışmalar değişimin hızlı olduğu dünyada karar alma süreçlerinde bilişsel sınırlar ve dışsal değişkenlerin önemli olduğunu vurgular. Biraz daha açmak gerekirse, organizasyonun karar alıcıları bilişsel sınırların limitini bilmek zorunda olmakla beraber, dışsal değişkenleri hesaba katarak geliştirdikleri politikaların prosedürlere uygun olmasını arzularlar (Cohen, March, and Olson, 1972). Zira organizasyonlar, *meşru* alanın dışına çıkamaz, bu sebeple verimlilik için uygulanan politikalar ne denli rasyonel olursa olsun, meşruiyete sahip olmak zorundadır.

Organizasyon tartışmalarında meşruiyetin gündeme gelmesi, rasyonalitenin bu eksende tartışılmasına; *sınırlı rasyonalite* tartışmasının başlamasına neden olmuştur. Tam da burada sosyolojide ve organizasyon teorisinde yeni kurumsalcılık inşa olmaya başlar. Kurumsalçı yaklaşım organizasyonların *kanıksanmış örüntünün -verili olan ritüel, kurallar, rutinler, pratikler- kültürel olarak yansımaları* olduğunu iddia eder (Meyer and Rowan, 1977). Organizasyonların sosyal yapılar olarak ele alınması, organizasyonların verimlilik dışında kaygılarının olması anlamına gelir ki, bu noktada sosyoloji iktisattan keskin çizgilerle ayrılır. Sosyologlar organizasyonların ihtiyaçlarına göre rutinler, pratikler oluşturduğunu; bunların organizasyonların gerçekte yaptıkları aktivitelerden bağımsız olmayıp, aksine birbiriyle ilintili olduğunu iddia ederler. Bu açıdan bakıldığında organizasyon verimlilik kurallarına göre inşa edilmiş ve katı kuralları olan bir yapı olmayıp; bünyesinde bulundurduğu yapılar ve aktiviteler arasında sembolik ilişki bulunan, yüksek oranda sosyalleşme içeren yapılar olarak karşımıza çıkar (DiMaggio and Powell, 1991).

Organizasyonların sosyal olarak inşa olmuş yapılar olarak tasavvuru, sosyolojiye iktisadi olguları analizde formel kurum ve yapıları dikkate aldığı kadar, informel yapı

ve kurumları da dikkate alma olanağı tanımıştır. Bu aşamadan itibaren kültür, din, tarihsel kodlar, ritüeller gibi iktisadın kabul ettiği, ancak analizini mümkün görmeyip geri planda tuttuğu değişkenler sosyolojinin araştırma konuları arasında yerini almaya başlamıştır. Organizasyon teorisinde başlayan sosyolojik kurumsalcılık, zamanla iktisadı etkilemiştir. Bu iddianın en önemli kanıtı kurumsal iktisatçıların informel kurumları analizlerine dahil etmesidir. Avner Greif, Douglas North'un kabul edip analizlerine dahil etmediği informel kurumları, oyun teorisi yaklaşımıyla incelemiştir (Greif, 2006).

Organizasyonların sosyal bir yapı olarak inşası, sosyolojiye firma davranışları, bürokrasi, organizasyon sistemleri gibi pek çok alanda söz söyleme hakkı tanıdı. Richard Whitley'in Asya ülkelerindeki firma davranışlarını, firmaların doğdukları toplumsal bağlam içinde ele alıp analiz etmesi (Whitley, 2008); bir diğer araştırmacı Nicolas Biggart'ın rasyonalitenin evrenselliğini reddedip onu sosyal inşa sürecinin bir sonucu olarak ele alması (Biggart, 1991) sosyolojide kurumsalcı yaklaşımların ilgi çekici örnekleri arasında yer alır. Sosyolojinin organizasyon teorisine olan ilgisi ve yeni kurumsalcı yaklaşımın rasyonalite ve organizasyonu sosyal olarak inşanın bir sonucu olarak görmesi, neoklasik ekonomiye doğrudan bir eleştiri olma özelliği gösterir: yeni kurumsalcı yaklaşım *pür*, her yerde *benzer* olan rasyonel iktisadi düşünceyi reddeder.

Daha evvel iktisatçılar ile sosyologların *piyasa*'yı buluşma noktası olarak seçtikleri ifade edilmişti. İktisat ve sosyolojinin birbirlerine en yaklaştığı nokta olan ekonomi sosyolojisi, bu buluşma noktasında filizlenmiştir. Harison White'ın öğrencisi Mark Granovetter, hocasının analizlerini daha da derinleştirerek, piyasa mekanizmasının toplumdan ayırık bir alan olarak ele alınamayacağını iddia etmiştir. Polanyi'nin (1986) izinden giderek iktisadi olguları toplumsal sistem içinde konumlandıran Granovetter'a göre bireyler ne tam bilgi sahibidir ne de atomizedir; piyasada aktörler arasında sanıldandan daha yoğun bir bilgi alışverişi vardır (Granovetter, 1985). Granovetter'a göre piyasanın derinlemesine analizi onu ancak *sosyal bir kurum* olarak ele almakla mümkündür ki, bu noktada yeni bir disiplinin varlığı gereklidir. Bu disiplin *yeni ekonomi sosyolojisi*dir. Granovetter'ın çağrısı kısa sürede sosyoloji içinde yankı bulmuştur. Yeni ekonomi sosyolojisi içindeki erken dönem çalışmaları sosyal ağlar analizlerine odaklanırken, bu disiplin hızla sınırlarını genişletmiştir. Bugün yeni ekonomi sosyolojisi sosyal ağlar, kurumlar, politika oluşturma süreçleri, firma davranışları gibi pek çok alana çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

1980'li yıllardan itibaren iktisat ve sosyoloji arasında başlayan yoğun ilişki; iktisat cephesinde kurumsal iktisatta, sosyoloji cephesinde ise yeni ekonomi sosyolojisinde karşılık bulmuştur. Sosyolojinin iktisadi olgulara olan ilgisi yeni ekonomi sosyolojisiyle tekrardan canlanmıştır. Sosyolojinin neoklasik ekonomiye olan ilgisi artmış, iktisadi

olgular sosyolojinin doğrudan inceleme nesnesi hâline gelmiştir. İktisat açısından yeni ekonomi sosyolojisinin özellikle piyasa ve firma davranışları konusunda yürütülen tartışmalarda önemli olduğu söylenebilir. Piyasanın toplumdan ayırık bir alan olarak tasavvur edilemeyeceği ve organizasyonların sosyal yapılar olarak doğduğu savı, iktisadın -özellikle kurumsal iktisadın- mesafeli de olsa ilgisini çekmiş görünmektedir.

Sonuç

İktisadın bilimselleşme serüvenine sosyal bilimlerin diğer alanlarına nazaran daha erken bir dönemde başlaması onun sosyal bilimler arasında avantajlı bir konum elde etmesine olanak vermiştir. İktisadın elde ettiği bu avantaj kısa süre içinde hem akademiye hem de piyasa ve devlete ürettiği pratik bilgi sayesinde prestije dönüşmüştür. Bunun yanında bilimselleşmenin gereği olarak iktisadın benimsediği metodoloji uzun bir müddet boyunca iktisadın sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla sınırlı bir ilişki geliştirmesine neden olmuştur.

İktisada nazaran daha geç bir dönemde ortaya çıkan ve bilimsel olarak kurumsallaşmasını geç vakitte tamamlayan sosyoloji, ilk sosyologların iktisadi olgulara olan yoğun ilgisine rağmen, iktisatçıların uzun bir dönem boyunca ilgisinden uzak kalmıştır. Bugün dahi ekonomistlerin sınırlı düzeyde ilgisine mazhar olan sosyolojinin, diğer bilimlerle olan ilişkisi, ilk olarak kendi rüştünü psikoloji karşısında ispat etmek olmuştur. Her ne kadar Marx, Durkheim ve Weber gibi klasik isimler; ardından Polanyi ve Schumpeter gibi ekonomistler iktisadi olgulara sosyolojik yorum getirmiş olsalar bile sosyoloji ve iktisat arasındaki mesafenin temel nedeni her iki bilimin toplumsal ve iktisadi olgular karşısında aldıkları metodolojik pozisyonun bir sonucudur.

İki bilim arasındaki metodolojik farklılığın ötesinde, Amerikan akademisinde Parsons sosyolojisinin bir sonucu olarak, sosyologların ekonominin alanına müdahil olmadığı bir dönem yaşanması ve bu yıllarda iktisadın sosyoloji karşısında daha güçlenmesine neden olmuştur. 1980’li yıllara değin iktisat sosyoloji ve hukuk başta olmak üzere diğer bilimler üzerinde nüfuzunu hızla arttırmıştır. 1970’li yıllar iktisadın sosyal bilimlerin diğer alanları üzerindeki etkisinin zirve yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde iktisatçıların kaleme aldığı pek çok çalışma bir yandan iktisadın metodolojisini sosyal bilimlere, bilhassa sosyolojiye uygulama fırsatı verirken; sosyolojinin iktisat karşısındaki tepkileri sosyologların neoklasik ekonomiye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur.

1970’ler boyunca iktisat sosyolojinin alanına nüfuz ederken, aynı şekilde sosyoloji iktisada karşı atak başlatarak onun ilgi alanındaki problemlere sosyolojinin penceresinden bakmaya çalışmıştır. İki bilim arasında piyasa üzerinde gerçekleşen buluşma, sosyolojinin hızla iktisadın alanına girmesine olanak vermiş, bu yıllarda sosyoloji organizasyonların analizine yönelik teorik yaklaşımlar geliştirmiştir. Tüm

bu gelişmelerde hem iktisat hem de sosyolojinin gündemine uzun bir ara sonra tekrar gelen rasyonalite tartışmalarının etkisi büyüktür. Rasyonalite tartışmaları iktisadın gündemine toplumu sokarken, sosyolojinin gündemine bireyi getirmiştir.

1960'ların ortasından itibaren rasyonalite özelinde başlayan tartışmaların bir sonucu olarak ekonomi sosyolojisi daldığı uzun uykudan 1980'lerin ortasında uyanmıştır. Yeni ekonomi sosyolojisi olarak adlandırılan bu alt disiplin, sosyologların neoklasik ekonomiye olan ilgilerinin artmasına, iktisat metodolojisinin imkânlarından yararlanmasına olanak vermiştir. İktisat ve sosyolojinin birbirine en yakın olduğu nokta olan yeni ekonomi sosyolojisinin iktisat içinde gördüğü kabul her geçen gün artmaktadır. İktisat içindeki heterodoks akımlardan biri olan yeni kurumsal iktisat, yeni ekonomi sosyolojisinin getirdiği eleştirileri yakından takip etmektedir. Yeni ekonomi sosyolojisi iktisat ve sosyolojiye kendi bilimsel alanlarını koruyarak iş birliği yapma imkânı tanımaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Akos, R.T. (2002). Economic sociology in Europe: Hungary. *Economic Sociology: European Electronic Newsletter*, 3, 32–39.
- Aron, R. (2004). *Sosyolojik düşüncenin evreleri* (K. Alemdar, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arrow, K. J. (1959). Functions of a theory of behavior under uncertainty. *Metroeconomica*, 11, 12–20.
- Arrow, K. J. (1963). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *The American Economic Review*, 50(5), 141–149.
- Arrow, K. J. (1987). Reflections on the essays. In George Feinel (Ed.), *Arrow and the foundations of the theory of economic policy* (pp. 727–734). New York, NY: New York University Press.
- Baron, J. N., & Hannan, M. T. (1994). The impact of economics on contemporary sociology. *Journal of Economic Literature*, 32(3), 1111–1146.
- Becker, G. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. New York, NY: Columbia University Press.
- Becker, G. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76, 169–217.
- Becker, G. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Berger, P. ve Luckman, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (V. Saygın Ögüt, Çev.). Ankara: Atıf Yayıncılık.

- Biggart, N. (1991). Explaining asian economic organizations: Toward a weberian institutional perspective. *Theory and Society*, 20, 199–232.
- Coase, R. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4, 386–405.
- Cohen, M. D., March, J. G., & Olson, J. (1972). A garbage can model of organizational choice. *Administrative Science of Quarterly*, 17(2), 1–24.
- Coleman, J. S. (1993). The impact of gary becker on sociology. *Acta Sociologica*, 36(3), 169–178.
- Collins, R. (2015). *Sosyolojide dört ana gelenek* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1991). Introduction. In Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (2002). *İntihar* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal iş bölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ellickson, R. C. (1994). *Order without law: How neighbours settle disputes*. Boston, MA: Harvard University Press.
- Fourcade, M. (2009). *Economists and societies: Discipline and profession in the United States, Britain, and France, 1890s to 1990s*. New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Furner, M. O. (1975). *Advocacy & objectivity: A crisis in the professionalization of American social sciences, 1865-1905*. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
- Garfinkel, H. (2015). *Etnomedolojide araştırmalar* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları
- Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy: Lessons from medieval trade*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481–510.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job: A study of contacts and careers*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Grimmer-Solem, E. (2003). *The rise of historical economics and social reform in Germany 1864-1894*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hirshleifer, J. (1985). The expanding domain of economics. *The American Economic Review*, 75, 53–68.
- Hodgson, G. M. (2004). *The evolution of institutional economics: Agency, structure, and Darwinism in American institutionalism*. London and New York: Routledge.
- Homans, G. (1950). *The human group*. New York, NY: Harcourt.
- Homans, G. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York, NY: Harcourt.
- Karakaya, F. (2017). *Son Klasik İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Sosyolojisi*. İstanbul: Kocay Yayınları.
- Kocher, M., & Sutter, M. (2001). The institutional concentration of authors in top journals of economics during the last two decades. *Economic Journal*, 110(2), 387–405.
- March, J., & Simon, H. (1958). *Organizations*. New York, NY: Wiley.
- Mason, E. S. (1982). The Harvard department of economics from beginning to World War II. *The Quarterly Journal of Economics*, 97(3), 383–433.
- Meyer, R. W., & Rowan, B. (1977). Institutional organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363.

- Nollert, M. (2002). Economic sociology in Europe: Switzerland. *Economic Sociology: European Electronic Newsletter*, 3, 53–60.
- North, D. (1981). *Structure and change in economic history*. New York, NY: W.W. Norton.
- North, D. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5, 97–112.
- Olson, M. (1965). *The logic of collective action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Özatalay, C. (2011). Türkiye’de ‘geri dönemeyen’ ekonomi sosyolojisi ya da ‘açılamayan’ sosyal bilimler!... *Sosyoloji Dergisi*, 23, 165–182.
- Parsons, T. (1934). Some reflections on the human nature and significance of economics. *Quarterly Journal of Economics*, 48, 511–545.
- Parsons, T., & Smelser, N. (2001). *Economy and society*. London, UK: Routledge.
- Patten, S. (1895). The relation of economics to sociology. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 5, 117–123.
- Polanyi, K. (1971). Our absolute market mentality. In G. Dalton (Ed.), *Primitive, archaic, and modern economies: Essays of Karl Polanyi*. Boston, MA: Beacon.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (A. Buğra, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Reifer, T. (2006). Development. In Bryan Turner (Ed.) *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robbins, L. (1935). *An essay on the nature and significance of economic science*. London, UK: McMillan.
- Samuelson, P. (1948). *Foundation of economic analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A. (1951). Communist manifesto in sociology and economics. *essays*. Cambridge, UK: Addison-Wesley.
- Shinoya, Y. (2001) Rational reconstruction of the german historical school: An overview. In Y. Shinoya (Ed.), *The German historical school: the historical and ethical approach to economics*. London, UK: Routledge.
- Simon, H. (1957). *Models of man: Social and rational*. New York, NY: John Wiley and Sons.
- Smith, A. (2015). *Milletlerin zenginliği* (H. Derin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Souther, R. W. (1933). *Prolegomena to relativity economics: An elementary study in the mechanics of an expanding economic universe*. New York, NY: Columbia University Press.
- Stigler, G. J. (1984). Economics: The imperial science? *The Scandinavian Journal of Economics*, 86(3), 1984, 301–313.
- Stiglitz, J. E. (1991). Symposium on organizations and economics. *Journal of Economic Perspectives*, 5(2), 15–24.
- Swedberg, R. (1991). Major traditions of economic sociology. *Annual Review of Sociology*, 17, 251–276.
- Swedberg, R. (2003). *The principles of economic sociology*. New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Trigilia, C. (2002). *Economic sociology: State, market, and society in modern capitalism*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Uygur, E. ve Erdoğan, O. (2012). Avrupa, ABD ve Türkiye’de iktisat eğitimi. Ankara: *Türkiye Ekonomi Kurumu*.

- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum* (C. 1-2, L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weintraub, E. R. (2002). *How economics became a mathematical science*. Durham, UK: Duke University Press.
- White, H. (1981). Where do markets come from? *American Journal of Sociology*, 87(3), 517–547.
- Whitley, R. (2008). *Business system and organizational capabilities: The institutional structuring of competitive competences*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Williamson, O. E. (1981). The economics of organization: The transaction cost approach. *American Journal of Sociology*, 87, 548–577.
- Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: Taking stock looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613.
- Wilkinson, J. (2019). An overview of German new economic sociology and the contribution of the Max plank society for study of the societies. *MPIfG Discussion Paper*, 19/3.

Sosyal Etki Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Yönden İncelenmesi

Füsun Ekşi¹, Nesrullah Okan², Mücahit Yılmaztürk³, Halil Ekşi⁴

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin sosyal etki düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçme aracı geliştirmek ve psikometrik yönden incelemektir. Ölçek kendini ifade etmeye dayalı (self-report) yedili likert tipindedir. Araştırmanın örneklemi 2019-2020 eğitim-öğretim yılında çeşitli üniversitelerde (Marmara, Fırat ve Muş Alparslan) aktif öğrenim gören 235'i kadın 81'i erkek ve yaş ortalaması 23.08 olan toplam 316 öğrenciden oluşmaktadır. Yapılan faktör analizleri sonucunda 13 maddeden oluşan ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve açıklanan toplam varyansın %46,637 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı .941 olarak bulunmuştur. Madde toplam-kalan analizleri için tüm değerler ($p < .000$) düzeyinde anlamlıdır. Ölçek toplam puanlarının ayırt ediciliğine ilişkin yapılan analizler neticesinde de gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < .000$). Bununla birlikte yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerlerinin uygun referans aralıklarında olduğu görülmektedir ($\chi^2/sd=2,786$; $RMSEA=0,076$; $SRMR= 0,09$; $CFI= 0,929$; $GFI= 0,915$). Araştırma sonucunda elde edilen bulgular Sosyal Etki Ölçeği'nin (SEÖ), üniversite öğrencilerinin sosyal etki düzeylerini belirlemede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabilceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Etki • Uyum • Ölçek Geliştirme • Geçerlik • Güvenirlik

Development of the Social Impact and Psychometrical Examination Scale

Abstract

The aim of this study is to develop a measurement tool for determining and psychometrically examining the social impact levels of university students. The scale is a 7-point Likert-type self-reported scale. The sample of the study consists of 316 students (235 females, 81 males; average age = 23.08 years) actively enrolled at various universities during the 2019-2020 academic year. As a result of the factor analysis, the scale has been determined to consist of 13 items and have a single-factor structure that explains 46.637% of the total variance. Cronbach's alpha of reliability for the scale is .941. For the item-total and item-remainder analyses, all values are significant at the level of $p < .000$. As a result of the analysis on the discriminatory power of the scale's total scores, a significant difference was determined to exist between the groups ($p < .000$). However, as a result of the confirmatory factor analysis, the goodness-of-fit values were seen to be within the appropriate reference ranges ($\chi^2 / df = 2.786$; $RMSEA = 0.076$; $SRMR = 0.09$; $CFI = 0.929$; $GFI = 0.915$). The findings obtained as a result of the research reveal the Social Impact Scale (SIS) to be able to be used as a valid and reliable measurement tool in determining university students' social impact levels.

Keywords: Social impact • Adaptation • Scale development • Validity • Reliability

1 Füsun Ekşi (Doç. Dr.), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye.

Eposta: eksifusun@gmail.com ORCID: 0000-0001-5741-2725

2 Nesrullah Okan (Dr.), Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ, Türkiye. Eposta: nesrokan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9496-6417

3 Sorumlu yazar: Mücahit Yılmaztürk (Psik. Dan.), İbn-i Sina Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İstanbul, Türkiye.

Eposta: mchtylmztrk@gmail.com ORCID: 0000-0001-9366-7290

4 Halil Ekşi (Prof. Dr.), Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Eposta: halileksi@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0001-7520-4559

Atf: Ekşi, F., Okan, N., Yılmaztürk, M., & Ekşi, H. (2021). Sosyal Etki Ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik yönden incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41, 153–173. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0091>

Extended Summary

Introduction

Human beings live within a social environment throughout their lives. One of the basic qualities of being human is social interaction. The relationship between humans and society is bidirectional, which means individuals both affect and are affected by the society in which they live (Yüksel, 2013). In other words, social environment has an important effect on the formation of human behavior (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014). The interaction between human behavior and society has been examined by many disciplines in the field of social sciences from past to present and has been an important area of research in social psychology (Yüksel, 2013).

Social psychology aims to examine why and how people's feelings, thoughts, and behaviors are affected in a socio-cultural context (Taylor, Peplau, & Sears, 2000). People have their own orientations, behaviors, and characteristics (Ertürk, 2012). Although individuals have various unique characteristics, they may have similar feelings and thoughts as a result of their interaction with the social environment and may react similarly to events (Gedikli, 2011). These similarities are of great importance in the regulation and continuity of social life (Arkonaç, 2005). Social norms are set forth to ensure this social order, and individuals act within the framework of these norms beginning in childhood (Eroğlu, 2015). Thus, some similarities in human behavior form as a result of the life-long joint learning that starts in childhood (Ertürk, 2012; Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014; Silah, 2005). Individuals can also sometimes react similarly to events that occur without joint learning (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014). In such situations, individuals' emotions, beliefs, and behaviors are consciously or unconsciously affected by others (Lee et al., 2006; Vanclay, 2003). The literature explains the occurrence of these changes in people as a result of the discourse and behavior of those around them through the concept of social impact (Sağlam, 2009).

Social impact is the direct or indirect change of people's ideas, attitudes, feelings, and behaviors as a result of their interaction with others (Rashotte, 2007; Bilgin, 2006 & Choo, 2013). In this process, the decisions individuals make are affected by the environment in which they live (Onurlubaş, 2019). Venkatesh and Davis (2000) stated another definition of social impact to be the influence from the person or groups that one attaches importance to in their environment. Compliance behaviors occur in individuals as a result of social impact. Studies from past to present have examined how group norms affect people's attitudes and behaviors (Arkonaç, 2005). However, social media, having recently gained importance in people's lives, has had an undeniable effect on the formation of social norms. In line with these developments, social psychologists in particular are studying how the virtual world affects the compliance behaviors individuals exhibit (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014). One study observed the obedience

behaviors exhibited by anonymous accounts in the virtual world to be greater than the obedience behaviors exhibited by accounts opened using one's actual name (Lee, 2006). Another study revealed that, as the questions asked in the virtual environment become more difficult, people in the online communities of which they are members take the answers given to questions as examples (Rosander & Eriksson, 2012).

Today, the most important issue parents and educators in particular complain about is the level of social impact young individuals encounter. Moreover, this social impact can sometimes lead to negative consequences. Meanwhile, although social impact is prominent on both individuals and social life, a reliable and valid measurement tool for directly determining individuals' level of social impact does not exist in any country. In this context, this study aims to develop a scale for determining university students' social impact levels and is considered to contribute to the literature by fulfilling the need for such a measurement tool.

Method

This study aims to bring a measurement tool for determining the social impact levels of people to the literature and includes the steps for developing the Social Impact Scale. The study group of this research consists of 316 university students between the ages of 18-32 years studying in Turkey's Istanbul, Elâzığ, and Muş Provinces. The study uses the convenience sampling method because it facilitates access to students in all three universities and the comparison among the selected sample groups. During the formation of the study group, the participants were informed about the purpose of the research and participated voluntarily. The average age of the students in the study group is 23.08 years ($SD = 2.68$).

In the literature review, no measurement tool was found to have measured university students' social impact levels. In this respect, the aim is to develop a measurement tool for gauging university students' social impact levels. The obtained 23-item scale has been applied to 316 university students studying in different provinces (Istanbul, Elazığ, and Muş) in the 2020 spring semester. The data were initially collected face to face. However, due to the pandemic process, the remaining (approximately 200 pieces) data were collected online. Meticulous care was taken during the implementation process, and no data was lost. Thus, the scale development analyses began by entering the data obtained from applying the scale to 316 participants.

Results

This heading includes the psychometric findings obtained as a result of the processes carried out while developing and introducing the Social Impact Scale (SIS). The data were analyzed by considering the procedures followed in the literature for scale

development. After performing the procedures for exploratory factor analysis (EFA), the obtained scale was concluded to have a single factor consisting of 13 items. Accordingly, the highest item on the scale was found to have a load value of .783 and the lowest item to have a load value of .594. A Cronbach's alpha of internal consistency greater than .70 was obtained for the overall scale, and the total internal consistency coefficient was found to be .90. After this process, analyses were made regarding the distinctiveness of total scores for the scale, and the independent samples t-test was conducted to determine the difference between the upper and lower 25th percentiles of scores. According to the results from the independent samples t-test performed to determine the difference between the upper and lower percentile groups, a significant difference is seen to exist between the groups ($p < .000$). When examining the average scores of the groups, significant differences are seen between the scores for the upper and lower percentile groups. As a result of the confirmatory factor analysis (CFA), all items in the Social Impact Scale are understood to be contained in one dimension and to have significant relationships. This result confirms the previously performed EFA and shows that all the scale items can be considered as elements of a single construct. Thus, the results from the CFA have confirmed the 13-item, one-dimensional structure of the Social Impact Scale (SIS). Looking at the analyses made as a result of the CFA, all item load values are seen to be greater than .50. This situation shows all items on the scale to have sufficient load levels.

Conclusion and Discussion

The exploratory factor analysis was performed first by considering the responses of 316 participants. According to the results from the EFA, the conclusion has been reached that the first dimension explains 46.637% variance when the eigenvalue is taken as 1. This amount is considered acceptable in the context of social sciences (Scherer et al., 1988). The results from the factor analysis reveal the scale to have one dimension consisting of 13 items. Confirmatory factor analysis was conducted to verify this result. As a result of the analysis, the single-factor structure of the scale was confirmed and the goodness-of-fit values were seen to be within acceptable limits ($\chi^2 / df = 2.786$; $RMSEA = 0.076$; $SRMR = 0.09$; $CFI = 0.929$; $GFI = 0.915$). According to the results from this analysis, the scale has sufficient values for its validity and reliability. The scale's Cronbach alpha of internal consistency, difference in scores between the upper and lower 25th percentile groups, and criterion validity tests were also examined by carrying out the required tests. As a result, the Social Impact Scale (SIS) is seen to have been developed in line with all these analyses and to provide sufficiently valid and reliable scores.

Sosyal Etki Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Yönden İncelenmesi

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren toplumsal (içtimai) bir hayatın içinde kendine yer bulur ve ölümüne kadar geçen sürede bu toplumsal çevrede yaşar. Bu noktadan hareketle insan olmanın temel niteliklerinden biri nedir? sorusuna verilecek muhtemel cevapların başında insanın sosyal etkileşime dayalı bir yaratılışa sahip olması gelmektedir. Sosyal bir varlık olan insan ve toplum arasındaki ilişki iki yönlü olup bu ilişkide birey hem kişisel olarak içinde bulunduğu toplumu etkilemekte hem de parçası olduğu toplumdan etkilenmektedir (Yüksel, 2013). Bir başka ifadeyle sosyal çevre insan davranışlarının oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). İnsan davranışları ve toplum arasındaki bu etkileşim, sosyal bilimler alanında birçok disiplin tarafından geçmişten günümüze incelemekle birlikte özellikle sosyal psikolojinin önemli araştırma alanlarından biri olmuştur (Yüksel, 2013).

Sosyal psikoloji, sosyo-kültürel bağlamda insanların duygu, düşünce ve davranışlarının neden ve nasıl etkilendiğinin incelenmesini amaçlamaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2000). İnsanların kendine has yönelimleri, davranışları ve karakteristik özellikleri vardır (Ertürk, 2012). Bireyler her ne kadar bazı farklı karakteristik özelliklere sahip olsalar da sosyal çevreyle kurdukları etkileşim sonucu benzer duygu ve düşüncelere sahip olabilir ve olaylara benzer tepkiler verebilirler (Gedikli, 2011). Bu benzerlikler sosyal hayatın düzenlenmesi ve devamlılığı hususunda büyük bir öneme sahiptir (Arkonacı, 2005). Bahsedilen bu toplumsal düzenin sağlanması için sosyal normlar ortaya koyulur ve bireyler çocukluk döneminden itibaren bu normlar çerçevesinde hareket eder (Eroğlu, 2015). Böylece insan davranışlarındaki benzerliklerin bir bölümü çocukluk döneminde başlayan ve hayat boyu süren “ortak öğrenmeler” sonucunda oluşur (Ertürk, 2012; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014; Silah, 2005). Bunun yanında bireyler kimi zaman ortak öğrenme söz konusu olmadan da meydana gelen olaylar karşısında benzer tepkiler verebilmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Örneğin, metrobüs çıkışını karıştıran Adem'in kalabalığı takip etmesi veya yeni bir arkadaş grubu edinen Selma'nın pazar günü yapılacak geziye arkadaşlarıyla ters düşmemek adına katılması gibi olaylarla günlük hayatta karşılaşılabilir. Daha birçok örnekle çoğaltılabileceği gibi bu ve benzeri durumlarda bireylerin duyguları, inançları ve davranışları başka kişiler tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak etkilenmektedir (Lee ve ark., 2006; Vanclay, 2003). İnsanlarda ortaya çıkan bu değişikliklerin çevresindekilerin söylem ve davranışları neticesinde meydana gelmesi literatürde sosyal etki kavramıyla açıklanmaktadır (Sağlam, 2009).

Sosyal etki, insanların fikirlerinin, tutumlarının, hislerinin ve davranışlarının diğer kişi ya da kişilerle etkileşimi neticesinde doğrudan veya dolaylı bir değişiklik göstermesidir (Rashotte, 2007; Bilgin, 2006 ve Choo, 2013). Bu süreçte bireylerin verdikleri kararlar içinde buldukları çevreden etkilenmektedir (Onurlubaş, 2019). Bir başka tanımda Venkatesh ve Davis, (2000) sosyal etkiyi kişinin çevresinde önem atfettiği kişi ya da gruplardan etkilenmesi şeklinde ifade etmiştir. Bu sosyal etki neticesinde bireylerde uyma davranışları meydana gelmektedir.

Uyma (conformity), bireyin inançlarının tutumlarının ve davranışlarının toplumsal değer ve normlar gibi dış güçler tarafından etkilendiği bir süreçtir (Jugert ve ark. 2009). Bireylerin sergilediği uyma davranışını etkileyen birçok farklı etmenden söz edilebilir. Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar (2014), uyma davranışını etkileyen faktörleri çevresel etmenler, kişisel etmenler ve kültürel etmenler olmak üzere üç alt kategoride incelemiştir. Sosyal etki sonucu gösterilen uyma davranışının boyutu etkinin derecesine göre değişir (Tolan, İsen ve Batmaz, 1985). Bunun yanı sıra grup içerisindeki uzlaşma ve fikir birliği de bireyin sergilediği uyma davranışı üzerinde etkili olmaktadır (Gedikli, 2011). Kara, Bulut, Topkaya ve Taşkıran (2014) Bireylerin normatif etki ve bilgisel etki olmak üzere iki farklı sosyal süreçten dolayı uyma davranışı gösterdiğini ifade etmektedir. Normatif etki, grubun belirlediği kurallara uyarak onay almaya ya da olası cezalardan kaçınmaya dayalı iken bilgisel etki özellikle bireyin bilgi eksikliğinden ya da belirsizlikten kaynaklı durumlarda ortaya çıkar (Kara ve ark. 2014; Taylor vd. 2010). Gilovich, Keltner ve Nisbett (2006)'a göre normatif etki ve bilgisel etki ile uyma davranışı arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. Kelman (1958) sosyal etkinin tutum ve davranışlarda farklı düzeylerde değişikliklere sebep olabileceğini ifade etmektedir. Sosyal etki sonucu meydana gelen uyma davranışı Kelmann (1958)'a göre itaat (compliance), özdeşleşme (identification) ve içselleştirme (internalization) şeklinde ortaya çıkar. Bu kavramlar uyma (conformity) davranışının çeşitleri olarak da ifade edilmektedir (McLeod, 2007).

İtaat (Compliance)

İtaat (compliance), bireylerin herhangi bir davranışı, benimsediği için değil, grup üyeleri tarafından onaylanmak, ödüllendirilmek ya da ceza, dışlanma veya zarardan kaçınmak amacıyla sergilemesidir (Kelman, 1958:53). Bireyler, sergiledikleri tutum ve davranışları içinde buldukları grubun kurallarına göre şekillendirir. İtaat bir kişiye uymanın yanı sıra bir gruba uygun hareket etmeyi de kapsamaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Öğretmenin vereceği cezadan çekindiği için sınıftaki sessizliği bozmayan öğrencinin ya da arkadaşları tarafından takdir edilme düşüncesiyle grubun ortaya koyduğu fikri savunan bir kişinin davranışlarında normatif uyum görülmektedir. Wang ve ark. (2013)'a göre başkalarının istek, zorlama ve baskıları neticesinde bu tip uyma davranışı meydana gelir. İtaat sonucu ortaya çıkan davranış baskı, istek vb. ortadan kalktığında durduğu için geçici ve yüzeyseldir (Katı, 2016). Bir başka ifadeyle davranışta meydana gelen bu değişiklik benimsenmemiştir (Yıldız, 2016). Milgram'ın deneyi bu tip uymaya örnektir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014).

Özdeşleşme (Identification)

Özdeşleşme (identification), bireyin saygın veya tanınmış o bir kişi ya da grupla bir ilişki kurmak veya var olan ilişkiyi devam ettirmek amacıyla davranış değişikliğinde bulunmasıdır (Kelman, 1958; Wang, Darren ve Peter, 2013). Bu süreçte beğenilen,

saygı duyulan bireyin sahip olduğu özellikler benimsenir (Ertürk, 2012). Uyma davranışı gösteren kişinin uyulan kişi ya da gruba atfettiği değerle uyma davranışı arasındaki ilişki doğru orantılıdır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Grubun, bireyin gözündeki değeri ve cazibesi azalır bu tip uyma davranışında da azalma görülebilir. Örneğin, insanların toplumda saygın bir yere sahip olan kişileri örnek alması ve davranışlarını o kişiye göre şekillendirmesi ya da popüler bir sanatçının giyim tarzını kendisine örnek alan bir kişinin, sanatçı popülerliğini kaybettikten sonra o tarz giyinmeyi bırakması gibi davranış değişiklikleri özdeşleşme sonucunda gerçekleşir. 1971'de gerçekleştirilen "Stanford Hapishane Deneyi" de bu tip uyma davranışı çerçevesinde değerlendirilebilir (Yıldız, 2016).

İçselleştirme (İnternalizaiton)

İçselleştirme (internalizaiton), kişinin değerleriyle bağdaşan düşüncelerden etkilenmesi ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmesidir (Kelman, 1958; Wang ve ark., 2013). Şüphe, tereddüt ve belirsizliğin olduğu durumlarda meydana gelen bu tür uyma davranışı, yeni düşünceler kişinin kendi değerleriyle bağdaştığı için daha kalıcıdır (Yıldız, 2016). Kabul edilen düşünce bireyde bilişsel değişim sağlar (Hogg, Vowghun, 2011: 287). Kişilerin, hakkında bilgi sahibi olmadığı konularda grubun verdiği kararı benimsemesi ve desteklemesi bu tip uyma davranışına örnek olarak verilebilir. Bunun yanında insanlar bu tip uyma davranışını mevcut olan sorunun çözülmesi için yararlı olacağını düşünerek sergileyebilirler (Gungor-Ilerler ve Altin-Gulova, 2020). İçselleştirmede birey onay beklentisi veya cezadan kaçınmak için değil, doğru kabul ettiği için uyma davranışı gösterir ve bu davranışın temelinde grup normu yerine kişinin kendi düşüncesi yatar. (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Bu süreçte kişi gruba ait normları içselleştirir ve başka durumlarda da benzer davranışlar sergilemeye devam eder (Ertürk, 2012). 1936 yılında Muzaffer Sherif'in "Otokinetik Deneyi" bu tip uyma davranışına örnek olarak verilebilir (McLeod, 2007).

İnsanlar, bilgi sahibi oldukları belirgin bir durum hakkında bile çoğunluğa uyma davranışı gösterebilirler (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2004). Sosyal etki sonucu ortaya çıkan uyma davranışları incelediğinde bu davranışların sergilenmesinin altında yatan motivasyonlar farklılık göstermektedir. İtaat'ın temelinde onay, ödül ya da olası cezalardan kurtulma isteği; özdeşleşmenin temelinde model alma ve örnek aldığı kişilere benzeme; içselleştirmenin temelinde ise bilgi eksikliğini tamamlama ve doğru davranma ihtiyacı yatmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Bunun yanında itaat ve özdeşleşme tipi uyma davranışında normatif etki, içselleştirmede ise bilgisel etki söz konusudur (Ertürk, 2012).

Geçmişten günümüze yapılan çalışmalarda grup normlarının insanların tutum ve davranışlarını nasıl etkilediği incelenmektedir (Arkonaç, 2005). Bununla birlikte son dönemde hayatımızda çok önemli bir yer edinen sosyal medya toplumsal normların

oluşmasında yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Bu gelişmeler doğrultusunda özellikle sosyal psikologlar sanal alemin bireylerin sergiledikleri uyma davranışlarını nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalar yapmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Yapılan bir çalışmada sanal alemdeki isimsiz hesapların sergilediği uyma davranışlarının kendi ismini kullanarak açılan hesapların sergilediği uyma davranışından daha fazla olduğu görülmüştür (Lee, 2006). Başka bir çalışmada insanların sanal ortamda sorulan sorular zorlaştıkça dahil oldukları online topluluklarda bulunan kişilerin sorulara verdikleri yanıtlara uydukları ortaya konulmuştur (Rosander ve Eriksson, 2012).

Günümüzde özellikle ebeveyn ve eğitimcilerin şikâyet ettikleri konuların başında genç bireylerin karşılaştıkları sosyal etki düzeyleri gelmektedir. Üstelik genç bireyler için karşılaştıkları bu sosyal etki, kimi zaman olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Bununla beraber gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantılar üzerinde sosyal etki ön plana çıkmasına rağmen yurtiçinde doğrudan bireylerin sosyal etki düzeylerini belirlemeye yönelik güvenilir ve geçerli bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu bağlamda, alanyazına katkı sağlayacağı ve yukarıda bahsedilen ölçme aracı gereksinimini karşılayacağı düşünülerek üniversite öğrencilerinin sosyal etki düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Kişilerin sosyal etki düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçme aracını alan yazına kazandırmayı amaçlayan bu araştırma, ölçek (sosyal etki ölçeği) geliştirme basamaklarını içermektedir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu farklı illerde (İstanbul, Elazığ ve Muş) eğitim gören 18-32 yaş aralığındaki 316 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunun oluşturulması esnasında katılımcılara, araştırmanın amacına ilişkin bilgi verilmiş ve gönüllülük esasına dayalı bir şekilde hareket edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin yaş ortalaması: 23,08'dir. (SS=2.68). Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1
Çalışma Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımları

Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	235	74,4
	Erkek	81	25,6
Yaş	20 ve altı	50	16,1
	21-24	186	58,9
	25-28	67	21,2
	29-32	12	3,8

Ölçek Geliştirme Süreci

Alanyazın taramasında üniversite öğrencilerinin sosyal etki düzeylerini ölçmeye yönelik bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Buradan hareketle üniversite öğrencilerinin sosyal etki düzeyleri ile ilgili bir ölçme aracı geliştirme süreci hedeflenmiştir. Sosyal etki ölçeği geliştirme çalışmasının ilk aşamasında sosyal etki ile ilgili literatür ayrıntılı bir biçimde taranmış ve daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Yapılan detaylı incelemeden sonra 17 üniversite öğrencisinden “sosyal etki” ile ilgili bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Ardından literatür bilgisi ışığında kompozisyonlar değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerin sonucunda bireylerin sosyal etki düzeyini ortaya koyabileceği düşünülen toplam 36 maddelik havuz oluşturulmuştur. Hazırlanan bu maddeler Türk Dili ve Edebiyatı alanında doktorasını tamamlamış üç akademisyen tarafından incelenmiştir. Dil uzmanlarından gelen geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmelerin yapılmasının ardından maddeler tek bir form halinde eğitim psikolojisi, PDR ve sosyal psikoloji alanında doktorasını tamamlamış olan 21 uzmanın görüşlerine sunulmuştur. Uzmanlardan, hazırlanan maddeleri formdaki (Kalmalı, Düzeltilmeli, Kaldırılmalı) kriterlerine göre değerlendirmeleri istenmiştir. Ek olarak maddelerle ilgili düzeltme veya değişiklik önerilerinde bulunabilecekleri ifade edilmiştir.

Ölçek maddeleriyle ilgili gönderilen formu 13 uzman yanıtlamıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddeler çıkartılmış bazıları ise düzeltmeler yapılmıştır. Ardından cevaplar tek bir formda birleştirilmiştir. Elde edilen maddeler Lawshe (1975) tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu aşamada kullanılan denklem ile her bir madde için kapsam geçerlilik oranı belirlenmiştir. Kapsam geçerlilik oranı (KGO), herhangi bir maddeyle ilişkili “Gerekli” yanıtını vermiş uzman sayısının toplamının o maddeyle ilgili görüş bildiren uzman sayısının yarısına olan oranının 1 eksiği ile elde edilir.

$$KGO = [NG / (\frac{N}{2})] - 1$$

Yukarıdaki formülde, KGO kapsam geçerlilik oranını, NG: madde ile ilgili “Gerekli” cevabını veren uzman sayısının toplamını ve N ise maddeyle ilgili görüşünü bildiren uzman sayısının toplamını ifade etmektedir.

Tablo 2
KGO'lar İçin Minimum Değerler

Uzman Sayısı	Minimum Değer	Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	0.99	13*	0.54*
6	0.99	14	0.51
7	0.99	15	0.49
8	0.78	20	0.42
9	0.75	25	0.37
10	0.62	30	0.33
11	0.59	35	0.31
12	0.56	40+	0.29

*P<0.05 anlamlılık düzeyinde

Tablo 2' de görüldüğü üzere 13 uzman için kapsam geçerlilik oranlarının minimum değeri 0,54 olarak ifade edilmiştir. (Veneziano ve Hooper, 1997 akt. Yurdagül, 2005).

Değerlendirme sürecinde formdaki her bir madde ayrı ayrı incelenerek öncelikle KGO değerleri eksi (-) ve sıfır (0) olan maddeler başta olmak üzere kapsam geçerlilik oranı 0.54'ün altında değere sahip toplam 13 madde de ölçekten çıkartılmıştır. Yapılan işlemlerin ardından kalan 23 madde random (tesadüfi) şekilde sıralanmış ve taslak form oluşturulmuştur. 7 dereceli likert tipinde olan bu formu, katılımcıların (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Biraz Katılmıyorum, 4=Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 5=Biraz Katılıyorum, 6=Katılıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum) olacak şekilde doldurmaları istenmiştir.

Taslak formda gözden kaçmış herhangi bir anlatım, biçim veya yazım hatası olup olmadığını görebilmek adına 60 kişiden oluşan öğrenci grubuyla pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamanın ardından yapılan gözlem ve öğrencilerden gelen geri bildirimler doğrultusunda bazı düzeltmeler yapılmıştır. Yapılan bu düzeltmelerin ardından yönerge de gözden geçirilip ölçüğe son hali verilmiştir. Ek olarak kişisel bilgi formu ve ölçüt geçerliği için Arkadaş Baskısını Belirleme Ölçeği de dahil edilerek esas uygulamaya başlanmıştır.

23 maddeden oluşan bu ölçek 2019-2020 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde farklı illerde (İstanbul, Elâzığ ve Muş) öğrenim gören 316 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Veriler ilk önce yüz yüze toplanmaya başlanmıştır. Ancak oluşan pandemi sürecinden dolayı geri kalan (yaklaşık 200) veriler online olarak toplanmıştır. Uygulama sürecinde titiz bir şekilde davranılmış ve veri kaybı yaşanmamıştır. Böylece 316 ölçeğin veri girişi yapılarak ölçek geliştirme analizlerine başlanmıştır.

Bulgular

Bu başlık altında Sosyal Etki Ölçeği (SEÖ)'nin geliştirilmesi ve alana kazandırılması ile ilgili süreç boyunca yapılan işlemlerin neticesinde elde psikometrik bulgulara yer verilmektedir. Ölçek geliştirme için literatürde izlenen prosedürler dikkate alınarak yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular tablo haline getirilerek sunulmuştur.

Geçerlik Analizlerine Ait Bulgular

Çalışma kapsamında geliştirilen “Sosyal Etki Ölçeği” için ilk önce çalışmada kullanılan maddelerin birbirleriyle ve varsa alt faktörler ile olan ilişkilerini tespit etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizinde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri olan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett değerleri incelenmiş, bu değerlerin uygun olduğu anlaşıldıktan sonra da ölçek geliştirmenin diğer prosedürleri yerine getirilmiştir. Sosyal Bilimlerde her ne kadar minimum yük değeri 0,30 ve üstü olarak kabul edilse de yük değerleri ne kadar yüksek olursa ölçeğe ilişkin güvenirliliği de artırmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Bu bilgiler bağlamında yapılan analizlerde 0,50 ve altı yük değerine sahip olan maddelerin elenmesi sağlanmıştır. Yapılan nihai analizler neticesinde elde edilen KMO ve Bartlett's Testi değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

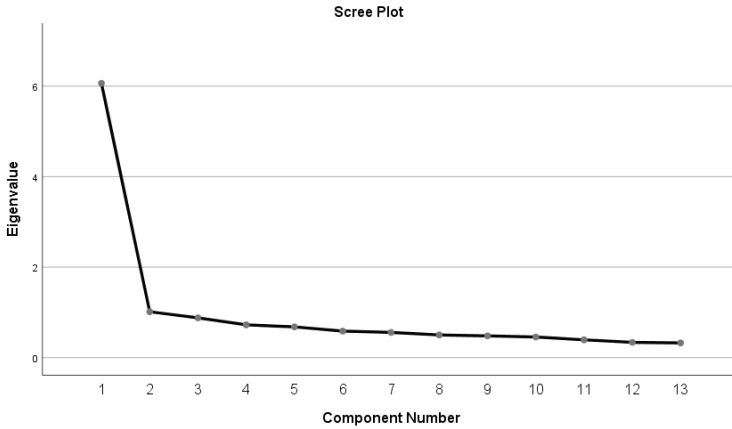
Tablo 2
KMO ve Bartlett's Testi Değerleri

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		.931
	Ki-kare Değeri	1683,559
Bartlett's Test of Sphericity	S. Derecesi	78
	P	,000

Tablo 2.'de görüldüğü üzere KMO değeri ,931'dir. Alanyazında KMO değerinin 1'e yaklaşmasının mükemmel, 0,50'nin altında olmasının ise kabul edilemez olduğu şeklinde bir varsayım söz konusudur. Tavşancıl (2010), 0,90 ve üzerinin mükemmel, 0,80 ve üzerinin çok iyi, 0,70 ve 0,60'ların ortalama(vasat), 0,50 ve üzerinin ise kötü olduğunu ifade etmiştir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere bu çalışmada elde edilen KMO değeri mükemmel (.931) kabul edilen değerler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde yapılan Bartlett's testi sonucuna göre ise; 1683,559 ($p < ,000$) değerleri elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre elde edilen değerler anlamlı ve kullanılan veriler ise çok değişkenli ve normal dağılmaktadır.

Tablo 3
Sosyal Etki Ölçeği Açıklanan Toplam Varyans Miktarları

Faktörler	Toplam Açıklanan Varyans					
	Başlangıç Özdeğerleri			Toplam Faktör Yük Değerleri		
	Toplam	%	Kümülatif %	Toplam	%	Kümülatif %
1	6,063	46,637	46,637	6,063	46,637	46,637
2	1,015	7,808	54,445			
3	,878	6,756	61,201			
4	,725	5,580	66,780			
5	,680	5,228	72,009			
6	,587	4,513	76,521			
7	,557	4,283	80,804			
8	,501	3,857	84,661			
9	,481	3,699	88,360			
10	,456	3,508	91,868			

Şekil 1. Scree Plot grafiği.

Tablo 3. ve Scree Plot grafiği incelendiğinde, Eigen değeri 1 olarak alındığında, iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmakla birlikte, ilk faktörün yükün büyük çoğunluğunu açıklamasından dolayı ölçek tek faktörlü olarak ele alınmıştır. Bu tek faktör toplam varyansın %46,637'sini açıklamaktadır. Dolayısıyla tek faktörlü yapının toplam varyansa katkısı %46,637 olarak elde edilmiştir. Sosyal Bilimlerde açıklanan varyansın %40'ın üzerinde olması beklenmektedir (Akdağ, 2011). Ortak yük değeri analizleri sırasında ,50'den küçük yük değerine sahip maddeler elenmiş ve nihayetinde ölçekte daha güçlü olarak ifade edilen maddeler bırakılmıştır. Bundan dolayı da 10 madde (1, 2, 3, 7, 8, 9, 16, 18, 20, 22) ölçekten elenmiştir. Geri kalan maddeler ise ölçeğin nihai halini oluşturmaktadır.

Tablo 4
Faktör Analizi Neticesinde Oluşan Madde Yük Değerleri

Maddeler	Madde Yükleri
M14	,783
M12	,742
M17	,733
M10	,726
M11	,716
M15	,711
M6	,696
M23	,675
M4	,638
M13	,632
M19	,603
M5	,596
M21	,594

Yapılan tüm işlemlerin ardından, elde edilen ölçeğin tek faktörlü ve 13 maddeden meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ölçeğin en yüksek maddesinin yük değeri ,783 ve en düşüğünün yük değerinin ise ,594 olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tablo 5
Faktör Analizi Sonucunda Belirlenen Ölçekte Yük Alan Maddeler

Faktörler	Madde Sayısı	Maddeler Numarası
Sosyal Etki	13	4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 23

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere; ölçek tek faktörden ve 13 maddeden meydana gelmektedir. Ölçeğin nihai halinde herhangi ters bir madde bulunmamaktadır. Ölçeğin uygulanması neticesinde elde edilen yüksek puan sosyal etki düzeyinin yüksekliğini göstermektedir.

Güvenirlilik Analizleri ile İlgili Bulgular

Bir ölçme aracı geliştirildiğinde, o ölçme aracı için çeşitli güvenirlik analizlerinin yapılması önerilmektedir. Güvenirlik analizlerinden önemli birisi Cronbach alpha iç tutarlık katsayısına bakılmasıdır. Kalaycı (2010) ölçme aracındaki maddelerin kendi aralarında tutarlığının istenen yapıyı test etme noktasında önemli olduğunu belirtmiştir. Genel olarak iç tutarlık katsayısı ,70 ve üstü olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2015; Kalaycı, 2010; Pedersen and Liu, 2003). 1'e yaklaşıldıkça da iç tutarlılık artmaktadır. Sosyal Etki Ölçeği için yapılan iç tutarlık katsayısı analizleri sonucu aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 6
Faktör Analizi Sonucunda Ölçeğe Ait Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Cronbach's Alpha Değeri
Toplam	,941

Tablodan da anlaşılacağı üzere Sosyal Etki Ölçeği (SEÖ) iç tutarlık katsayılarının istenilen değerler düzeyinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ölçek için Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı ,70'in üzerinde elde edilmiş ve toplam iç tutarlık katsayısı ise ,900 olarak bulunmuştur. Yapılan bu işlemin akabinde ölçek toplam puanlarının ayırt ediciliğine ilişkin analizlere geçilmiş, üst-alt çeyrek puanları arasındaki farkı belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır.

Tablo 7
Ölçek Alt Toplam Puanlarının Ayırt Ediciliklerini Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	X	ss	Sh _x	t	P
Sosyal Etki Toplam	Üst	85	50,18	6,69	,72	38,037	,000
	Alt	85	19,89	3,01	,32		

Tablo 7 incelendiğinde üst ve alt gruplar arasındaki farkı belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t testi sonucuna göre gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<,000$). Grupların aritmetik puanlarına bakıldığında üst grup ve alt grup puanları arasında önemli puan farklarının olduğu açıkça görülmektedir.

DeVellis (2017) ölçek geliştirme çalışmalarında madde analizi için madde toplam ve madde kalan analizinin yapılmasını örmektedir. Buna yönelik sonuçlar tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8
Madde Toplam (Item-Total) ve Madde Kalan (Item-Reminder) Korelasyon Sonuçları

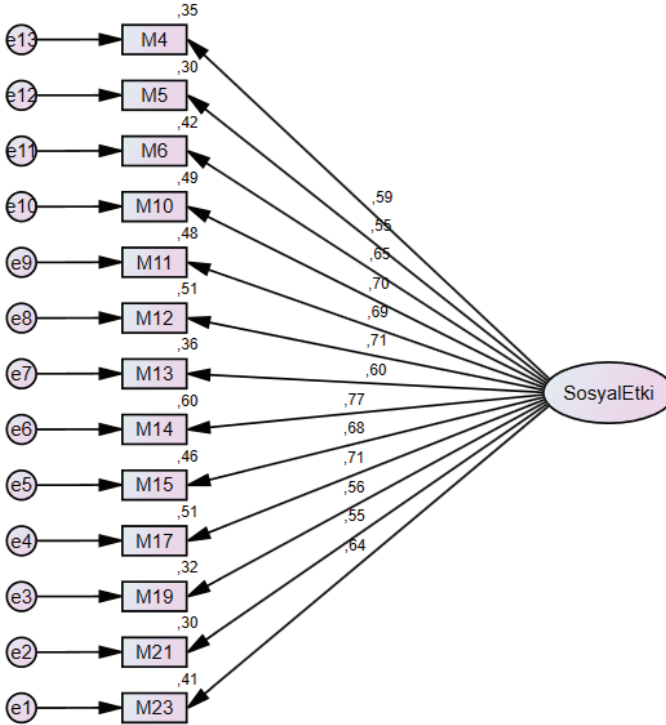
	Ölçek Ortalaması	Ölçek Varyansı	Madde-Toplam Korelasyonu	Cronbach's Alpha Madde Silinirse
M4	32,06	218,872	,630	,942
M5	30,88	220,334	,549	,943
M6	32,69	220,995	,615	,941
M10	32,94	225,997	,643	,941
M11	32,75	223,018	,688	,941
M12	32,16	210,162	,752	,939
M13	31,82	219,262	,553	,943
M14	32,51	217,731	,701	,940
M15	32,66	218,806	,693	,940
M17	32,71	222,753	,666	,941
M19	33,14	230,780	,590	,945
M21	31,39	217,458	,549	,943
M23	32,79	219,999	,637	,942

* $P<,000$

Tabloya bakıldığında, madde toplam-kalan korelasyon değerlerinin tüm maddeler için anlamlı olduğu görülmektedir ($p < ,000$). Dolayısıyla ölçek maddelerinin tamamının bir yapı içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bir ölçme aracı geliştirilirken, alanyazında kabul edilen uyum değerlerini sağlayıp sağlamadığını kontrol etmek için doğrulayıcı faktör analizi kullanılır. Özabacı (2011) RMSEA ve SRMR değerleri için hata kareleri ortalamaları ve standardize edilmiş ortalama hataların karekökü şeklinde ifade kullanmıştır. Genel olarak RMSEA değerinin 0,08'in altında bir değere sahip olması beklenmektedir. Bu değer sıfıra yaklaştıkça daha iyi olarak değerlendirilmektedir. Aynı durum SRMR değeri için de geçerlidir. Karşılaştırılmış uyum indeksini veren CFI değerinin ise 0,90'nın üstünde olması gerektiği kabul edilmekle birlikte 0,97 ve üstü ise mükemmel değeri belirtmektedir (Ayyıldız, Cengiz ve Ustasüleyman, 2006).

Şekil 2. Sosyal Etki Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen sonuçlar yukarıdaki şekilde görülmektedir. Buna göre Sosyal Etki Ölçeğinde yer alan tüm maddelerin tek boyutta ve anlamlı bir ilişkide olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuç daha önce yapılmış olan açımlayıcı faktör analizini teyit etmekte ve ölçek maddelerinin hepsinin bir yapının elemanları olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Sosyal Etki Ölçeği'nin (SEÖ) 13 maddeli ve tek boyutlu yapısı Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda test edilmiş ve doğrulanmıştır. DFA sonucunda yapılan analizlere bakıldığında, tüm madde yük değerlerinin ,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum ölçekte bulunan tüm maddelerin yeterli düzeyde yüke sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 9
Standart Uyum İyilik Ölçütleriyle Araştırma Verilerinin Kıyaslanması

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırmada Elde Edilen Uyum Değerleri
c2/df	$0 \leq c2 \leq 2df$	$2df \leq c2 \leq 3df$	2.786
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.076
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.09
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	0.930
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.97$	0.929
GFI	$0.90 < GFI < 1.00$	$0.85 < GFI < 0.90$	0.915

Tablo 9. incelendiğinde, yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen değerler (Schermelleh-Engel ve ark. 2003) genel olarak iyi bir uyumu gösterdiği görülmektedir. Bu değerlerden ki-kare (χ^2/sd) = 2,786 olarak bulunmuştur. RMSEA değeri=0,076; SRMR değeri= 0,09 olarak elde edilmiştir. CFI= 0,929; GFI= 0,915 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında veriler, geliştirilmiş olan ölçeğin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sosyal Etki Ölçeği ve Arkadaş Baskısı Ölçeği Korelasyonu

İlk defa geliştirilen bir ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek için daha önce geçerlik ve güvenilirliği yapılmış olan benzer ölçeklerle benzer örneklem gruplarına uygulamak, geliştirilen ölçeğin güvenilirliği için önemli bir husustur. Tavaşancıl (2010) geliştirilen bir ölçeğin yapı geçerliliği için kriter geçerliliğinin yapılmasını önermektedir. Bundan dolayı da Sosyal Etki Ölçeğini benzer bir ölçek ile kıyaslamak, geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla Arkadaş Baskısı Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin kullanılmasının sebebi, Sosyal Etki ile arkadaş baskısı ölçeği arasında benzerliğin bulunduğu düşünülmesidir. Dolayısıyla Sosyal Etki Ölçeği arkadaş baskısı ölçeğiyle birlikte analiz edilmiş ve aşağıdaki tabloda gösterilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 10

Sosyal Etki Ölçeği Toplam Puanı ve Arkadaş Baskısı Ölçeği ile Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	1	2
Sosyal Etki	1	,491*
Arkadaş Baskısı	,491*	1

*P<,001

Araştırma kapsamında geliştirilen Sosyal Etki Ölçeğinin (SEÖ) Arkadaş Baskısı Ölçeğiyle olan ilişkilerini belirlemek amacıyla Pearson korelasyonu analizi yapılmış ve yukarıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Arkadaş Baskısı Ölçeği toplam puan olarak hesaplandığından, toplam puanı alınmış, Sosyal Etki Ölçeği toplam puanı da birlikte analizlere dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, Arkadaş Baskısı Ölçeğinin Sosyal Etki Ölçeği ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir ($r=,491$; $p<,001$). Bu analizler neticesinde elde edilen sonuçlardan da anlaşıldığı üzere, Sosyal Etki Ölçeği benzer özellikteki ölçeklerle iyi bir ilişki göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bir ölçek geliştirilirken, literatürde benzer çalışmaların olup olmadığına bakılır. Eğer benzer bir ölçek var ise, neden böyle bir ölçeğe ihtiyaç duyulduğu sorusuna bilimsel noktada kabul edilebilir bir izahının olması gerekmektedir. Şayet benzer bir ölçek geliştirilmemişse, böyle bir ölçeğe olan ihtiyacın nedenlerinin iyice belirlenmesi gerekmektedir. Alanyazın incelendiğinde sosyal etki ile ilgili literatür olmakla birlikte, bu konuda Türkiye’de geliştirilmiş herhangi bir ölçeğin olmadığı görülmektedir. Sosyal bir varlık olması hasebiyle insan, sürekli bir etkileşim halindedir. Bu süreçte kimi zaman arkadaşlarından kimi zaman içinde bulunduğu ortamdan az ya da çok etkilenmektedir. Lee ve ark. (2006) insanın bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak çevresinden etkilendiğini ifade etmektedir. Nitekim Sağlam (2009) insan davranışlarında çevrenin etkisiyle meydana gelen değişimlerin sosyal etki olarak tanımlandığını söylemektedir. Bu noktadan bakıldığında, bireylerin sosyal etkilenme puanlarını belirleyen bir ölçme aracının ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira her şeyin aşırısının çoğu zaman sorun üretme potansiyeli olduğu gibi, sürekli sosyal etki altında kalan kişilerin de bireyselleşmelerinde ciddi sorunlar meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla sosyal etki ölçeği, sadece kişilerin sosyal etki puanlarının değil aynı zamanda diğer psikolojik değişkenlerin de tahmin edilmesinde yardımcı olacaktır. Bununla birlikte geliştirilen bir ölçeğin yeterli geçerlik ve güvenirlik değerlerine sahip olması da oldukça önemli bir durumdur. Büyüköztürk (2015) geçerliği, geliştirilmesi planlanan ölçme aracının istenen yapıyı gerçekten ölçüp ölçmediği şeklinde ifade ederken; güvenirliği ise, katılımcıların verdiği cevaplar arasındaki tutarlık olarak ifade etmiştir. Çalışmanın asıl amacı olan, kişilerin sosyal etki puanlarını hesaplayabilmek için geliştirilen sosyal etki ölçeği için ilk önce alanyazın incelenmiştir. Yapılan alanyazın

incelemesi sonrasında 17 üniversite öğrencisinden “sosyal etki” ile ilgili bir kompozisyon yazmaları istenmiştir.

Akabinde literatür bağlamında yazılan kompozisyonlar incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, kişilerin sosyal etki düzeylerini açık bir şekilde ifade edebilecekleri düşünülen 36 madde meydana getirilmiştir. Bu 36 madde Türk Dili alanında uzman kişilere incelenmiştir. Geri dönüşler sonucu hazırlanan taslak 21 uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan 13’ü geri dönüş sağlamış ve çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Uzmanların önerileri doğrultusunda maddeler Lawshe tekniği ile analiz edilmiş ve nihayetinde 13 maddenin taslak formdan çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ölçek uygulama formu 23 maddeden oluşturulmuş ve açıklayıcı faktör analizi için katılımcılara uygulanmıştır. 316 katılımcının cevapları dikkate alınarak ilk önce açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre eigen değeri 1 olarak ele alındığında ilk boyutun açıklanan varyansın büyük bir kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Birinci boyutun da varyansı %46,637 olarak açıkladığı görülmüştür. Bu oran Sosyal Bilimler bağlamında kabul edilebilir değerler arasında yer almaktadır (Scherer, Luther, Wiebe ve Adams, 1988). Yapılan faktör analizi neticesinde ölçeğin tek boyutlu ve 13 maddeden meydana geldiği sonucu elde edilmiştir. Bu sonucu doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmış olup uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldığı görülmektedir (χ^2/sd) = 2,786; RMSEA = 0,076; SRMR değeri = 0,09; CFI = 0,929; GFI = 0,915). Bu analiz sonuçlarına göre ölçek yeterli geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahiptir. Bununla birlikte ölçeğin iç tutarlık katsayısına, üst-alt gruplar arası puan farklılığına ve ölçüt geçerliği testlerine de bakılmış ve gerekli testler yapılmıştır. Tüm bu analizlere göre geliştirilen Sosyal etki Ölçeği (SEÖ) yeterli geçerli ve güvenilirlik değerlerine sahiptir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

İnsan eliyle yapılan her çalışmanın çeşitli sınırlılıklarının olması tabii ve normaldir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın da çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada çeşitli üniversitelerde eğitim gören öğrencilerden veri toplanmıştır. Çalışmanın diğer yaş gruplarına ya da toplum katmanlarına uygulanabilmesi için o yaş grubu ve katmanlarla da çalışılmış olması gerekmektedir. Bu çalışmada gerek maddi imkanlar ve gerekse de zaman kısıtlılığı sebebiyle bu gruplara ulaşılmamıştır. Bu çalışmanın diğer bir sınırlılığı ise, sosyal etki puanlarının çeşitli demografik değişkenlerce incelenmesi yapılmamıştır. Çalışmanın asıl amacı ölçek geliştirmek olduğu için, demografik bilgiler için yeniden veri toplama yoluna gidilmemiştir.

- Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre araştırmacılar tarafından gelecekte yapılması planlanan çalışmalar için çeşitli öneriler sunulmaktadır.

- Bu çalışmada veriler üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Farklı düzeydeki gruplardan da veriler toplanarak bu çalışmanın o gruplar için de yeterli geçerli ve güvenilir olduğu araştırılabilir.
- Bireylerin sosyal etki düzeylerini azaltıcı psiko-eğitimler tasarlanabilir ve sosyal etki ölçeği öntest-sontest analizleri için kullanılabilir.
- Geliştirilen sosyal etki ölçeği farklı değişkenlerle kullanılarak çeşitli araştırmalara tasarlanabilir.
- Sosyal etki düzeyleri yüksek çıkan bireylerde bu durumun sebeplerinin araştırıldığı nitel çalışmalar yapılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan (2020-7-40 onay sayılı) alınmıştır.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Veri Toplama- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Veri Analizi/ Yorumlama-F.E., N.O., M.Y., H.E.; Yazı Taslağı- F.E., N.O., M.Y., H.E.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi-F.E., N.O., M.Y., H.E.; Son Onay ve Sorumluluk- F.E., N.O., M.Y., H.E.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Ethics Committee Approval: This study was approved by the Ethics Committee of Marmara University, Atatürk Faculty of Education, İstanbul, Turkey (Approval No: 2020-7-40).

Author Contributions: Conception/Design of Study- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Data Acquisition- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Data Analysis/Interpretation- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Drafting Manuscript- F.E., N.O., M.Y., H.E.; Critical Revision of Manuscript- F.E., N.O., M.Y., H.E., Ö.Ç.B.; Final Approval and Accountability- F.E., N.O., M.Y., H.E.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akdağ, M. (2011). *SPSS'de istatistiksel analizler*. <https://cms.inonu.edu.tr/uploads/old/5/1328/spss-testleri.doc>
- Arkonacı, S. (2005). *Sosyal psikoloji*. Alfa Yayınları.
- Ayyıldız, H., Cengiz, E., & Ustasüleyman, T. (2006). Üretim ve pazarlama bölüm çalışanları arası davranışsal değişkenlerin firma performansı üzerine etkisine ilişkin yapısal bir model önerisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 21–38.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal psikolojiye giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2002) Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470–483.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (21. basım). Pegem Akademi Yayınları.
- Choo, H. (2013, 6 Kasım). *Understanding the role of social influence in festival revisiting intentions*. Paper presented at 32nd Annual ISTTE Conference, Detroit, MI.
- DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar*. Nobel Yayıncılık.

- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 299–308.
- Ertürk, Y. D. (2012). *Sosyal psikoloji ders notları & kalabalık içinde ben*. Kutup Yıldızı Yayınları.
- Freedman, J. L., Sears, D. O., & Carlsmith, J. M. (2004). *Sosyal psikoloji* (A. Dönmez, çev.). İmge Yayınevi.
- Gedikli, F. (2011). *Sosyo psikolojik boyutları açısından Kur'an kıssaları* (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gilovich, T., Keltner, D., & Nisbett, R. E. (2006). *Social psychology*. W. W. Norton.
- Gungor-Ilerler, T., & Altın-Gulova, A. (2020). Yönetici desteğinin çalışanların kurallara uyma davranışı üzerindeki etkisi: Havacılık sektöründe bir uygulama. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 495–513.
- Hogg, M. A., & Vowghun, G. M. (2011). *Sosyal psikoloji* (İ. Yıldız, çev.). Ütopya Yayınları.
- Jugert, P., Cohrs, J. C., & Duckitt, J. (2009). Inter- and intrapersonal processes underlying authoritarianism: The role of social conformity and personal need for structure. *European Journal of Personality*, 23(7), 607–621.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Çemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kara, C., Bulut, B., Topkaya, Y., & Taşkiran, C. (2014). Değerler eğitime sosyal psikolojik bir yaklaşım: Normatif sosyal etki ve bilgisel sosyal etkinin işlevselliği. *Electronic Turkish Studies*, 9(5), 1205–1218.
- Katı, Y. (2016). *İşgörenlerin politik becerileri ve kariyer başarıları ilişkisi: Lider üye etkileşiminin aracılık etkisi* (Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28, 563–575.
- Lee, E. J. (2006). When and how does depersonalization increase conformity to group norms in computer-mediated communication? *Communication Research*, 33, 423–447.
- Lee, Y., Lee, J., & Lee, Z. (2006). Social influence on technology acceptance behavior: Self-identity theory perspective. *ACM SIGMIS Database*, 37, 60–75.
- McLeod, S. (2007). *What is conformity*. <http://www.simplypsychology.org/conformity.html>
- Onurlubaş, E. (2019). The effects of social impact, environmental awareness and environmental consciousness on green product purchasing behaviour. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(3), 447–457.
- Özabacı, N. (2011). İlişki niteliği ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 159–167.
- Pedersen, S., & Liu, M. (2003). Teachers' beliefs about issues in the implementation of a student-centered learning environment. *Educational Technology Research and Development*, 51(2), 57–76.
- Rashotte, L. S. (2007). Social influence. In G. Ritzer & J. M. Ryan, (Eds.), *The Blackwell encyclopedia of sociology* (Vol. IX, pp. 4426–4429). Blackwell Publishing.

- Rosander, M., & Eriksson, O. (2012). İnternette uyum- Görev zorluğunun ve cinsiyet farklılıklarının rolü. *İnsan Davranışında Bilgisayarlar*, 28(5), 1587–1595.
- Sağlam, İ. (2009). İletişim ve sosyal etkinin dinî davranış oluşumundaki rolleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 81–105.
- Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), 763–770.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Test of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research-Online*, 8(2), 23–74.
- Silah, M. (2005). *Sosyal psikoloji (davranış bilimi)*. Seçkin Yayınları.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (2010). *Sosyal psikoloji* (A. Dönmez, çev.). İmge Kitabevi.
- Tolan, B, İsen, G., & Batmaz, V. (1985). *Ben ve toplum: Sosyal psikoloji*. Feryal Matbaacılık.
- Vanclay, F. (2003). International principles for social impact assessment. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 21(1), 5–12.
- Veneziano L., & Hooper J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67–70.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186–204.
- Wang, Y. Darren, B. M., & Peter H. G. (2013). Social influence and knowledge management systems use: Evidence from panel data. *MIS Quarterly*, 37(1), 299–313.
- Yıldız, M. (2016). Sosyal etki süreçlerinin “Tehlikeli oyun: Dalga” filmi bağlamında değerlendirilmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 8(1), 41–65.
- Yurdagül, H. (2005). *Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması*. XIV Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Yüksel, H. (2013). Toplumsal etki ve uyuma. A. Şimşek & Ö. Eroğlu (Ed.), *Davranış bilimleri* içinde (s. 456–484). Eğitim Yayınevi.

İstanbul Üniversitesi

Sosyoloji Dergisi

Yazarlara Notlar

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sosyoloji Bölümü geleneklerinden beslenmekte ve bu kurumlarda oluşan birikimin yeni bakışla ve ürünlerle sürdürülmesini önemsemektedir. İlk sayısı 1917 yılında basılan ve Türkçedeki ilk sosyoloji dergisi olan *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, hâlihazırda yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, sosyoloji alanında çalışan akademisyenlerin yanı sıra, antropoloji, istatistik, ekonomi, eğitim, tarih, siyaset bilimi, din bilimleri gibi diğer sosyal bilim alanlarında çalışan bilim adamlarının sosyolojik perspektiften hazırlanmış katkılarında da açıktır. Dergi ayrıca değerlendirme yazıları, konferans, sempozyum ve atölye raporlarına da yer vermekte; belli konulara ayrılmış özel sayılar da yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde İngilizce geniş özetleriyle birlikte yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde yayına kabul edilmiş makaleler açık erişim olarak yayımlanmaktadır. Değerlendirilmeye üzere sunulan başvurular 2015 yılından itibaren "iThenticate" intihal engelleme/analiz programında incelenerek akademik dürüstlük ve etik sağlanmaya çalışılmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde;

- Sosyoloji alanı ile ilgili nicel, nitel araştırmalara, en son literatürü kapsamlı biçimde değerlendiren derlemelere, meta-analiz çalışmalarına, model önerilerine ve benzeri özgün yazılara yer verilir.
- Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.
- Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ni bağlamaz.
- Yayımlanmış yazıların yayım hakları *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ne aittir.
- *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* ve yazar/ların ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilecek yazılar;

- Derginin web sayfasında belirtilen yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmalıdır.
- Yüklenen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmasını amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.
- İngilizce uzun özet de dâhil olmak üzere çalışmalar 35 sayfayı aşmamalıdır.
- Başvuruların Online Başvuru Yönergesi'ne uygun şekilde yazılması gerekir.

Gönderilen çalışmaların aşağıda koyu yazılan bölümleri içermesi gerekmektedir;

- *Türkçe Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar'ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Türkçe Öz* (150-200 kelime arası)
- *Anahtar Kelimeler* (5-8 kelime arası)
- *Ana Metin* (Nicel ve nitel çalışmalar giriş, yöntem, bulgular, tartışma bölümlerini içermelidir)

Yöntem kısmında ise eğer yeni bir model kullanılmışsa model alt bölümü ile mutlaka örneklem/çalışma grubu, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri bulunmalıdır. Derleme türü çalışmalar ise problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıca-cak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

- Tablo, şekil, resim, grafik vb. metin içerisinde yer almalıdır.
- *Kaynakça* (Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği (APA) tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır).

Yayım Süreci Üzerine Notlar

- Yayımlanan yazıların içeriğinde ya da alıntılarında olabilecek çarpıtma, yanlış, telif hakkı ihlali, intihal vb. hususlardan yazar/yazarlar sorumludur.
- Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İlgili çalışmada, eğer etik onay alınması gereken durumlar söz konusu ise yazarların etik kurullardan ve kurullardan onay aldığı var sayılmaktadır.
- Hem metin içinde hem de kaynakçada *TDK Yazım Kılavuzu (Yazım Kılavuzu, 2009, Türk Dil Kurumu, Ankara)* veya www.tdk.gov.tr adresindeki online hali) yazım kuralları, akademik atıf ve gelenekler bağlamında ise *Publication Manual of American Psychological Association* [6. Baskı] esas alınır.

Istanbul University Journal of Sociology Notes for Contributors

Contributors submitting their work to *Istanbul University Journal of Sociology* should be informed that articles should include the following:

- Quantitative, qualitative, or mixed research methods,
- Comprehensive literature reviews, meta-analysis, or meta-synthesis,
- Model proposals, clinical experimental research model, or original writings of similar quality.

Istanbul University Journal of Sociology gives priority to current studies using advanced research and statistical methods and techniques. The Journal's main criteria for publication are original contribution to the field and competency in methodology.

Manuscripts are first assessed by the Editorial Board for purpose, topic, content, presentation style, and mechanics of writing. During this preliminary assessment, the Editorial Board guidelines are as follows:

- ✓ For Quantitative Research
  - Quantitative research based on a single variable or that mainly analyses frequency, percentage, difference, and correlational statistics is usually assessed in a preliminary assessment according to its contents. Quantitative research including multiple regressions, path and cluster analysis, or other advanced research and statistical methods is given priority.
- ✓ For Studies Developing a Measurement Tool
  - The authenticity, scope, quality of the group worked on, and efficiency of the reliability and validity of studies are taken into consideration to decide whether the measurement tool can be published independently.
  - The Editorial Board encourages contributors to send their manuscripts if the developed measurement tool is used in a study in which the findings are reported.
- ✓ For Experimental Research
  - Findings must be supported, detailed, and further elaborated on with qualitative data.
- ✓ For Qualitative Research
  - The reliability and validity studies and in-depth analysis of the data is of utmost importance.
- ✓ For Descriptive Studies
  - The journal aims to publish analytical studies identifying and proposing solutions to the key issues related to sociological issues. However, such studies should not resemble a book chapter based only on a literature review.
- ✓ Mixed Research Designs
  - Such studies have a higher likelihood of being published. Mixed research design studies should justify why and how the author adopted the research design used. Qualitative and quantitative sections are analyzed separately and are expected to meet the criterion described above.
- ✓ Please Note
  - The editors emphasize that *Istanbul University Journal of Sociology* articles should not include studies based on very frequently used measurement tools or on research topics that have been overly examined, unless they propose an innovative approach to the topic in question.
  - Manuscripts based on thesis-related research should include all data used in the thesis. *Istanbul University Journal of Sociology* does not publish any article including unethical practices such as sliding.
  - *Istanbul University Journal of Sociology* believes that the data collection process for original research should have been done in the last 5 years.

Authors of manuscripts that do not meet the general publication criteria or the criteria specified above will be notified of the decision along with the reasons for it and will not proceed to the referee review process.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

- Authors are assumed to have conformed to an ethical code of conduct during research. Ethical problems that may arise after publication are binding for authors only.
- *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for the content and opinions expressed in the published articles and these do not necessarily reflect the opinions of the Istanbul University Department of Sociology, being the author entirely responsible for the scientific content in the paper. The publisher/editor of *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for errors in the contents or any consequences arising from the use of information contained in it. The opinions expressed in the research papers/articles in this journal do not necessarily represent the views of the publisher/editor of the journal.
- Publishing rights of the manuscripts belong to the Istanbul University Department of Sociology.
- Articles may not be quoted without citing *Istanbul University Journal of Sociology* and the author(s).